

AGENZIA ITALIANA
PER LA COOPERAZIONE
ALLO SVILUPPO

GUIDÈ

për

Edukimin Mjedisor

(me fokus Zonat e Mbrojtura Natyrore)

Azione
Comunitaria
Aree
Protette

KURRIKULA

Ky dokument është përgatitur nga Instituti për Ruajtjen e Natyrës në Shqipëri (INCA) në kuadër të projektit “*Aksionet e Komunitetit për ruajtjen e Zonave të Mbrojtura*” financuar nga Agjencia Italiane për Bashkëpunim dhe Zhvillim.

Autorë:

- ✍ Nihat Dragoti – INCA
- ✍ Daniela Mane – INCA
- ✍ Goran Gugic – INCA
- ✍ Emirjeta Adhami – INCA
- ✍ Silvia Minoti – Green Recycling

Nën mbikëqyrjen e Aurela Zisi – IZHA

Editimi dhe redaktimi: Ilirjan Qirjazi - INCA

KURRIKULA

SHKURTIMET

CFC	Kloro Fluoro Karbon
EM	Edukimi Mjedisor
IUCN	Unioni Ndërkombëtar për Ruajtjen e Natyrës
OKB	Organizata e Kombeve të Bashkuara
REC	Qendra Rajonale Mjedisore
UNEP	Kombet e Bashkuara për Mbrojtjen e Mjedisit
UNESCO	Organizata e Kombeve të Bashkuara për Edukimin, Shkencën dhe Kulturën
ZM	Zonë e Mbrojtur
ZMM	Zonë e Mbrojtur Mjedisore
ZQ	Zona Qendrore
ZQ	Zona Qendrore
ZPQT	Zona e Përdorimit të Qëndrueshëm dhe Tradicional
ZR	Zona Rekreative

Tabela e përmbajtjes

SHKURTIMET.....	3
HYRJE.....	6
MODULI 1 – Zonat e Mbrojtura Natyrore.....	7
1. BIODIVERSITETI NË SHQIPËRI.....	7
2. SISTEMI I ZONAVETË MBROJTURA MJEDISORE NË SHQIPËRI DHE KATEGORIZIMI I TYRE	9
2.1. Çfarë është një zonë e mbrojtur?.....	9
2.2. Kush e propozon e më pas kush e shpall një zonë të mbrojtur?	9
2.3. A ka tipe apo forma të ndryshme zonash të mbrojtura?	10
2.4. Tipe te tjera tipe zonash te mbrojtura.....	11
2.5. Kush i ruan dhe i menaxhon zonat e mbrojtura?.....	11
2.6. A është e vështirë të menaxhosh një zonë të mbrojtur?	12
3. INTERPRETIMI I EDUKIMIT MJEDISOR NË ZONAT E MBROJTURA.....	12
3.1. Çfarë është interpretimi?.....	12
3.2. Çfarë e bën të mirë një Interpretues?	14
3.3. Si të zhvillojmë një shërbim / produkt interpretues?	16
4. EDUKIMI MJEDISOR NË PARK.....	17
4.1. Pse është i rëndësishëm edukimi dhe ndërgjegjësimi për zonat e mbrojtura?	17
4.2. Çfarë është Edukimi Mjedisor dhe pse e përdorim atë	17
4.3. Kush dhe si mund ta zhvillojë EM?.....	18
5. RRJETI AKTUAL I ZONVE TË MBROJTURA.....	20
6. AKTIVITETE EDUKUESE DHE NDËRGJEGJËSUSESE QË MUND TË ZHVILLOHEN ME FEMIJËT ME FOKUS ZONËN E MBROJTUR.....	21
6.1. Aktiviteti 1 : Eskursion Edukativ në Zonën e Mbrojtur “Të jesh një renxher ”	21
6.2. Aktiviteti 2 : Rindërtimi i një ekosistemi në klasë	24
6.3. Aktiviteti 3: Zonat e Mbrojtura, pjesë e historisë dhe gjeografisë sonë	25
6.4. Aktiviteti 4: Të kuptojmë ekonomine tradicionale lokale (p.sh., njerëzit që jetesa e tyre varet nga peshkimi i vazhdueshëm,vjeleje bimësh dhe bujqësia).....	27
6.5. Aktiviteti 5: Takim me menaxherët e zonës së mbrojtur	29
6.6. Aktiviteti6: Konkursi i Vizatimeve për Natyrën	30

KURRIKULA

6.7. Aktiviteti 7: “Marshimi i Mbetjeve”	32
6.8. Aktiviteti 8: “Vizitë në një resort turistik - sa eko-miqësor janë resortet tona?	34
6.9. Aktiviteti 9: Matja e marshit të ndikimit njerëzor	36
ANEKSI 1 – ZONA E MBROJTUR PILOTE	37
1. PARKU KOMBËTAR “BREDHI I HOTOVËS-DANGËLLI”	37
2. LLOJET KRYESORE TË BOTËS SË EGËR TË PARKUT	41
A. BIMËT - FLORA.....	41
B. KAFSHËT	56
C. SHPENDËT.....	66
3. PLANI I MENAXHIMIT TË PARKUT KOMBËTAR BREDHI I HOTOVËS-DANGËLLI....	72
ANEKSI 2 - Lista e Festave Mjedisore	73
MODULI 2 - Edukimi mjedisor në kurrikulën e re	74
Veprimtari praktike.....	79
MJEDISI LOKAL - TIPARET E MJEDISIT NATYROR	79
MJEDISI NATYROR DHE JETA E NJERËZVE	79
MBROJTJA E MJEDISIT QË NA RRETHON	79
NJOHJA NË TERREN E MJEDISIT QË NA RRETHON.....	80
MODULI 3 - Riciklimi	81
“RRUGË” MESIMORE MBI TEMËN E MBETJEVE - DISA IDE PËR MËSUESIT	81

HYRJE

Kjo guidë i drejtohet kryesisht stafit të mësuesve të shkollës si një mjet orientues për përdorimin e edukimit mjedisor dhe bashkëpunimit me stafet përgjegjëse të menaxhimit të ZM,por edhe politikbërësve të ndryshëm, të cilët në të ardhmen dëshirojnë që të përpilojnë programe dhe politika për edukimin mjedisor në Shqipëri.

Kjo guide përmban informacion dhe udhëzime se si mund të kryhet edukimi mjedisor nëpërmjet një zone të mbrojtur. Dokumenti siguron një informacion të përgjithshëm mbi konceptin e zonave të mbrojtura dhe kategorizimin e tyre dhe ndihmon stafin e zonës së mbrojtur dhe mësuesit të krijojnë urat e bashkëpunimit mes tyre duke e përdorur zonën e mbrojtur si një laborator mbështetës për edukimin mjedisor të fëmijëve. Një orë biologjie, gjeografie, historie apo orë sociale mund të zhvillohen e të realizohen shumë bukur pranë një zone të mbrojtur me mbështetjen edhe të punonjesve të vetë administratës së zonës mbrojtur duke ndërthurur mësimin me aktivitetin rekreativ të fëmijëve në natyrë.

Në veçanti moduli fokusohet në vlerat dhe mundësitë që jep në këte kuadër “Parku Kombëtar Bredhi i Hotovës- Dangëlli”.

Ky modul është hartuar nën projektin: “*Aksionet e Komunitetit për ruajtjen e Zonave të Mbrojtura*”financuar ngaAgjencia Italiane për Bashkëpunim dhe Zhvillim.

Eksperienca e këtij projekti dhe mënyra e konceptimit të tij, përbëjnë një pikënisje të mirë për çdo projekt tjetër mjedisor për ciklin 9-vjeçar që do të vijojë në të ardhmen.

MODULI 1 – Zonat e Mbrojtura Natyrore

1. BIODIVERSITETI NË SHQIPËRI

Shqipëria, shquhet për larmi të peisazheve biologjike dhe radhitet ndër vendet me biodiversitet të lartë në Evropë. Në origjinë të kësaj larmie qëndrojnë pozicioni gjeografik, faktorët gjeologjikë, pedologjikë, hidrologjikë, relievi dhe klima.

Klima e Shqipërisë është e ndryshme dhe ka katër zona të mëdha klimatike, të cilat kontribuojnë në diversitetin e pasur biologjik të vendit.

Në aspektin gjeofizik dominohet nga kodra dhe male, në pjesën Lindore e Veriore dhe zonën e ulët, në pjesën Perëndimore. Maja më e lartë në vend është 2,751m mbi nivelin e detit (Mali i Korabit) dhe më e ulëta është 8m nën nivelin e detit (Tërbuf). Lartësia mesatare e vendit është 708m mbi nivelin e detit.

Shqipëria është e njohur për rrjetin e saj të pasur dhe kompleks hidrografik, i cili përbëhet nga lumenj, liqene, ligatina, ujëra nëntokësore, dhe dete. Lumenjtë kryesorë janë: Drini, Buna, Mati, Shkumbini, Semani, Vjosa, Erzeni, Ishmi, dhe Bistrica. Ekzistojnë rreth 247 liqene natyrore të llojeve dhe dimensioneve të ndryshme. Ndër to, më të rëndësishmit, janë liqenet ndërkufitare të Shkodrës, Ohrit, Prespës.

Bregdeti shqiptar është 476 km i gjatë. Deti Adriatik dhe Jon kanë një ndikim të madh mbi klimën, florën dhe faunën e vendit. Përgjatë bregdetit ka shumë ekosisteme të rëndësishme në rajonin e Mesdheut, si: lagunat, dunat ranore, deltat e lumenjve, pyjet aluvional, etj. Në zonën bregdetare të Shqipërisë gjenden ligatina, të tilla si: Karavastaja, Narta, Patoku, Viluni, Kune-Vaini, Orikumi, etj.

Flora shqiptare është e lidhur ngushtë me florën e rajonit të Mesdheut, si dhe me florën e Alpeve Evropiane Jugore dhe më gjerë. Ka disa prej llojeve të rralla që tregojnë lidhjet biogeografike të florës shqiptare me florën e Lindjes, madje edhe me florën e Amerikës së Veriut.

Në Shqipëri ka rreth 7,233 taksone (lloje) bimore (përfshirë fiernat, kërpudhat, likenet, myshqet dhe algat) dhe 5,438 lloje kafshësh (duke përfshirë shpendët, gjitarët, zvarranikët, peshqit, insektet, dekapodët etj.). Rreth 32% e të gjithë florës evropiane ndodhet në Shqipëri. Shqipëria ka një larmi të pasur të florës dhe faunës me rreth 3,976 lloje të bimëve të larta dhe 756 lloje rruazore.

Pyjet mbulojnë rreth 33% të territorit të vendit, ndërsa kullotat rreth 15%. Pyjet dhe kullotat kanë një larmi të llojeve, formacioneve dhe komuniteteve bimore dhe shtazore. Pjesa më e madhe e pyjeve janë përqëndruar në zonat Veri-Lindore e Juglindore të vendit.

Relievi i Shqipërisë ka krijuar kushte për ekzistencën dhe ruajtjen e një numri të llojeve endemike dhe subendemike. Në Shqipëri rriten rreth 32 lloje bimësh endemike¹ dhe rreth 110 bimë të tjera subendemike.

Grupi më i madh, përfaqësues janë insektet, numërohen afro 4000 lloje. Grupin më të madh e përbëjnë Fluturat.

---

¹Endemike janë llojet që rriten vetëm në vendin tonë. Subendemike janë llojet të cilat gjenden në zona të ngushta territory natyror ose në rajone të ngjashme me të jashtë territorit të vendit.

KURRIKULA

Peshqit përfshijnë 313 lloje e nënlloje, nga të cilët rreth 64 lloje i përkasin ujërave të ëmbëla dhe 260 lloje dhe nënlloje janë detar.

Amfibët përfaqësohen nga 16 lloje dhe Rrëshqanorët nga 36 lloje.

Shpendët përbëhen nga 323 lloje dhe Gjitarët përfaqësohen me 70 lloje.

Lista e llojeve të mbrojtura të Shqipërisë, pjesë në Listën e Kuqe të faunës dhe florës së egër, përfshijnë 405 lloje bimore dhe 575 lloje faunistike, sipas statusit të kërcënimit.

Shqipëria është e njohur për shumëllojshmërinë e saj të lartë të ekosistemeve dhe habitateve. Brenda territorit të saj gjenden ekosisteme detare, zona bregdetare, liqene, lumenj, shkurret me gjelbërim të përhershëm apo gjetherënëse, pyje gjethegjerë dhe pyje halorë, kullota alpine e subalpine dhe livadhe, si dhe ekosisteme të larta malore.

Vlerat rekreative që sjell larmia biologjike dhe peizazhit apo dhe shërbimet e ekosistemit janë një pasuri, të cilat mund të përdoret për të nxitur zhvillimin e ekoturizmit. Zhvillimi i konceptit të ekoturizmit dhe i shërbimeve të biodiversitetit është një drejtim i vlerësuar si i rëndësishëm, i cili krijon mundësinë e përfitimeve ekonomike, sociale dhe shpirtërore, veçanërisht për Zonat e Mbrojtura, por jo vetëm, pasi siguron përdorimin e qëndrueshëm të komponentëve të biodiversitetit.

2. SISTEMI I ZONAVETË MBROJTURA MJEDISORE NË SHQIPËRI DHE KATEGORIZIMI I TYRE

2.1. Çfarë është një zonë e mbrojtur?

Sipas Ligjit për zonat e mbrojtura në Shqipëri “Zona të mbrojtura” janë territore tokësore, ujore, detare e bregdetare të caktuara për mbrojtjen e diversitetit biologjik, të pasurive natyrore dhe kulturore, të cilat kanë nevojë të menaxhohen me rrugë ligjore dhe me metoda shkencore bashkëkohore.

Jo çdo territor tokësor apo ujqor mund të shpallet një zonë e mbrojtur. Ligji thotë se për të shpallur një zonë të mbrojtur, territori duhet të plotësojë, përgjithësisht të paktën, njëren prej kritereve të mëposhtme:

- a) të ketë diversitet të lartë të llojeve dhe/ose të habitateve;
- b) të ketë dendësi të ulët të llojeve dhe/ose habitateve;
- c) të ketë përfaqësueshmëri;
- ç) të ketë minimumin kritik të madhësisë së ekosistemit;
- d) të ketë natyralitet, trashëgimi dhe integritet;
- dh) të ketë vlera shkencore;
- e) të karakterizohet nga prekshmëria ekologjike/llojet e prekshme;
- ë) të karakterizohet nga papërsëritshmëria/llojet endemike;
- f) ka rrezikshmëri të lartë të kërcënohet nga ndërhyrjet e veprimtarive njerëzore;
- g) mund të ofrojë mundësi për ruajtjen e jetës së egër.

Sikur vetem njera nga pikat e renditura më sipër të plotësohet, atëherë zona apo territori të cilit i rreferohemi mund të aplikohet për tu shpallur një zonë e mbrojtur.

2.2. Kush e propozon e më pas kush e shpall një zonë të mbrojtur?

Propozimin për një zonë të mbrojtur e bën Ministri përgjegjës për Zonat e Mbrojtura pasi ka marrë mendimet e të gjithë institucioneve të specializuara dhe të qeverisjes vendore, si dhe mendimin e komunitetit lokal e shoqërisë civile, pronarëve privatë, pronat e të cilëve do të përfshihen në zonën e mbrojtur të propozuar.

Çdo organ e institucion shtetëror, qendror ose vendor, person juridik ose fizik, shoqatë jofitimprurëse ose komunitet, ka të drejtë të paraqesë pranë ministrisë përgjegjëse për zonat e mbrojtura propozime për shpalljen e zonave të mbrojtura për ndryshimin ose heqjen e statusit të çdo zone të mbrojtur për zgjerimin ose zvogëlimin e kufijve të zonës dhe për zonimin e brendshëm të tyre. Çdo person fizik a juridik ka të drejtë t’i kërkojë ministrisë që territori i vet privat ose pjesë e objekteve natyrore të veta, të shpallen ose të përfshihen në njëren nga kategoritë e zonave të mbrojtura.

Shpallja e një zone të mbrojtur dhe zonimi i saj bëhen me vendim të Këshillit të Ministrave, bazuar në propozimin e ministrit përgjegjës për mjedisin/ZM.

Përgjate procesit të propozimit përcaktohen koordinatat, kufijtë e zonës, si dhe zonimi i brendshëm i saj në disa nënzona dhe shkalla e mbrojtjes për secilën nënzona të përcaktuar me qëllim që pas shpalljes të jetë e qartë forma e mbrojtjes dhe bashkëveprimi njeri-natyrë. Në vendin tonë është përcaktuar një model i përshtatshëm edhe i kuptueshëm për të gjithë aktorët i përbërë nga këto nënzona:

- 1) Zona Qendrore (ZQ) (niveli A i mbrojtjes)
- 2) Zona Qendrore (ZQ) (niveli B i mbrojtjes)
- 3) Zona e Përdorimit të Qëndrueshëm dhe Tradicional (ZPQT)
- 4) Zona Rekreative (ZR)
- 5) Nënzonën buferike;
- 6) Nënzonën e trashëgimisë dhe peizazhit kulturor.

2.3. A ka tipe apo forma të ndryshme zonash të mbrojtura?

Shpallja e një zone të mbrojtur është në interesin e të gjithë grupeve të interesuar qofshin këta thjesht pronarë toke, banorë, qytetar apo përdorues të burimeve natyrore. Kështu dikush ka interes të mbrojë një pjesë ujore sepse kërkon që atje të ketë mjaftueshëm peshq për të siguruar ushqim në çdo kohë sot dhe në të ardhmen, dikush mund të jetë i ineteresuar për të mbrojtur disa zona pyjore sepse kërkon që ai dhe fëmijët e tij të kenë mundësi të sigurojnë bimë dhe kafshë apo të kenë ujë dhe ajër të pastër në çdo kohë, ose dikush tjetër kërkon të mbrojë një peisazh të bukur që i shërben relaksit dhe argëtimit në natyrë për femijet dhe familjarët.

Në këtë formë, çdo zonë tokësore apo ujore ka arsye të ndryshme pse duhet të jetë e mbrojtur. Kjo do të thotë që zona të ndryshme të mbrojtura kërkojnë përkujdesje dhe menaxhim të ndryshëm nga njëra tjetra. Për këtë arsye ligji për zonat e mbrojtura rendit 6 tipe të ndryshme zonash të mbrojtura.

1. Rezervë strikte natyrore/rezervat shkencor/ (Kategoria I);
2. Park Kombëtar (Kategoria II);
3. Monument Natyror (Kategoria III);
4. Rezervat natyror i menaxhuar /Park Natyror (Kategoria IV);
5. Peisazh i Mbrojtur (Kategoria V);
6. Zonë e mbrojtur e burimeve të menaxhuara/Zonë e mbrojtur me përdorim të shumëfishtë (Kategoria VI).

(Rreth nje zone të mbrojtur mund të shpallet një zonë Buferike. “Zonë buferike” quhet hapësira e kufizuar, në periferi të zonës së mbrojtur, që shërben për parandalimin ose zbutjen e ndikimeve ekologjiksht të dëmshme në mjediset dhe elementet e rëndësishme të një zone të mbrojtur).

Të gjitha keto quhen kategoritë e zonave të mbrojtura. Kategoritë e zonave të mbrojtura respektojnë udhëzimet e përcaktuar nga IUCN që është Unioni Ndërkombëtar për Ruajtjen e Natyrës. Ky organizëm jo qeveriar botëror synon të:

- influencojë, inkurajojë dhe të ndihmojë qeveritë dhe shoqatata në të gjithë botën në ruajtjen e bashkëjetesës dhe shumëllojshmërisë së natyrës;
- sigurojë që çdo përdorim i burimeve natyrore të jetë miqsor dhe të ruajë parimet e ruajtjes së natyrës.

Secila prej kategorive të përmendura më lartë ka një synim të veçantë e të ndryshëm lidhur me arsyen dhe formën e mbrojtjes ruajtjes dhe menaxhimit. Me pak fjalë duhet thënë se edhe tipet e rregullave të përcaktuara për secilën kategori janë të ndryshme. Kategoria e një zone të mbrojtur duhet të përcaktohet përpara se ajo të propozohet e më pas të shpallet. Mbi bazën e kategorisë së mbrojtjes të përcaktuar hartohet më pas edhe plani i rregullave dhe aktiviteteve për menaxhimin e kësaj kategorie të zonës së mbrojtur.

2.4. Tipe të tjera të zonave të mbrojtura

Ekzistojnë edhe tipe të tjera të zonave të mbrojtura të përcaktuara nga konventa ndërkombëtare të cilat kërkojnë një vëmendje për mbrojtje të veçantë. Disa prej tyre janë si më poshtë vijon:

- Vende të Trashëgimisë Botërore (UNESCO) – sipas konventës ndërkombëtare për ruajtjen e vendeve me vlera në trashëgiminë kulturore dhe natyrore botërore;
- Rezervat e Biosferës (UNESCO)- në kuadër të programit të UNESCO Njeriu dhe Biosfera;
- Zonat RAMSAR-sipas konventës për Ligatinat me rëndësi ndërkombëtare e firmosur në Ramsar, Iran;
- Zona të mbrojtura të veçanta – sipas direktivës europiane për shpendët;
- Zonat e natyra 2000- sipas direktivës përkatëse dhe rregullat europiane të zonave të mbrojtura.

2.5. Kush i ruan dhe i menaxhon zonat e mbrojtura?

Në vendin tonë, aktualisht, autoriteti shtetëror përgjegjës për mbarëvajtjen dhe mirëmenaxhimin e zonave të mbrojtura është Agjencia Kombëtare për Zonat e Mbrojtura në Shqipëri e cila varet nga Ministria e Turizmit dhe Mjedisit dhe mbulon të gjitha kategoritë e zonave të mbrojtura në të gjithë Republikën e Shqipërisë.

Menaxhimi i pyllit dhe i pasurive pyjore, i ujërave e pasurive ujore, si dhe i pasurive të tjera pronë shtetërore, që ndodhen brenda një zone të mbrojtur, bëhen nga Administrata Rajonale e Zonave të Mbrojtura. Kur këto pasuri janë pronë private, ato menaxhohen e përdoren nga pronari ose përdoruesi i ligjshëm vetëm në përputhje me planin e menaxhimit të zonës, të miratuar nga Ministria përgjegjëse për Mjedisin/ZM.

Menaxhimi i një zone të mbrojtur bëhet mbi bazën e rregullve të përcaktuara gjatë zonimit, si dhe planit të menaxhimit të zonës së mbrojtur.

Stafi i zonës së mbrojtur dhe veçanërisht Renxherat (rojet mjedisore) janë personat të cilët kujdesen drejtpërdrejt jo vetëm për ruajtjen, por edhe për menaxhimin, zhvillimin e mirëpërdorimin e burimeve natyrore në një zonë të mbrojtur.

2.6. A është e vështirë të menaxhosh një zonë të mbrojtur?

Të punosh në një zonë të mbrojtur është e vështirë po aq sa është edhe e bukur. Të kujdesesh e të punosh për natyrën është sadsifaksion e kënaqësi. Një zonë e mbrojtur shpesh konsiderohet si shtëpia e natyrës, në atë zonë të mbrojtur të zotët e shtëpisë janë pemët, zogjtë, kafshët, zvarranikët, peshqit insektet e kështu që të kujdesesh që jeta e tyre në natyrë të mos cënohet, nga askush e asnjë gjë, e t'u vish në ndihmë me sa të mundesh nuk është edhe aq e lehtë. Për këtë duhet në radhë të parë të jesh i dashuaruar dhe i apasionuar me natyrën, të jesh profesionist, i vetëdijshëm dhe i ndërgjegjshëm për të respektuar planet, rregullat, për të ndërmarrë aktivitete monitoruese, përkujdesje, dhe në raste ekstreme të mos tregohesh aspak tolerant ndaj atyre që e dëmtojnë këtë natyrë me kaq shumë vlera.

Nuk duhet të harojmë së zonat e mbrojtura në të gjithë vendin, por sidomos në zonat bregdetare e malore, shërbejnë edhe si burim ekzistence, të mirash materiale dhe të ardhurash për komunitetin. Zonat e mbrojtura vazhdojnë t'a pësojnë rëndë për shkak të mosndërgjegjësimit si duhet, lakmive dhe përdorimit pa kriter të tyre. Sfida më e madhe për ZM është ruajtja dhe mirëpërdorimi tyre për të përmbushur objektivat dhe funksionet për të cilat ato janë krijuar dhe të jenë sa më të prekshme e të dëshiruara nga publiku e vizitorët.

3. INTERPRETIMI I EDUKIMIT MJEDISOR NË ZONAT E MBROJTURA

3.1. Çfarë është interpretimi?

Interpretimi i çështjeve për ruajtjen e natyrës ka ngjashmëritë madhe me detyrën e një përkthyesi. Zonat e mbrojtura janë tashmë pjesë e jetës publike sepse ato kanë një kuptim e domethënie të mjaftueshme, për shoqërinë tonë. Interpretimi arrin të orientojë drejt ruajtjes së një zone përmes të kuptuarit siç duhet të vlerave dhe rendësise së saj, ai frymëzon dhe nxit publikun ta vizitojnë dhe të kujdesen për të. Interpretimi "përkthen" dijet në një mënyrë që ato të mos humbasin apo harrohen. "Interpretimi komunikon atë që është e veçantë për zonat e mbrojtura dhe, duke krijuar një kuptueshmëri më të gjerë rreth tyre, bën që ato të vlerësohen edhe më shumë e më mirë. Kjo ndihmon publikun të ketë përvoja më pozitive dhe kuptimplote. Menaxhimi dhe ruajtja e qëndrueshme e zonave të mbrojtura natyrore varen shumë edhe nga mënyra se si i interpretojmë në vlerat e këtyre zonave .

Freeman Tilden ishte një nga njerëzit e parë që vendosi parimet dhe teoritë e interpretimit në librin e tij të vitit 1957, "Interpretimi i Trashëgimisë sonë". Puna e tij në Shërbimin e Parqeve Kombëtare të Shteteve të Bashkuara frymëzoi gjenerata të interpretuesve anëmbanë botës dhe vazhdon të jetë një model përfundimtar për këtë disiplinë. Freeman Tilden shpjegon në librin e tij se **INTERPRETIMI** është një veprimtari edukative që për më tepër, synon të zbulojë kuptimet dhe marrëdhëniet e një trashëgimie natyrore nëpërmjet përdorimit të elementëve natyrorë origjinalë, drejpërdrejt në natyrë të hapur apo metodave ilustruese, dhe jovetëm thjesht komunikimit të informacioneve faktike. Një nga citimet e Tildenit ka mbetur edhe sot si një nga frazat më të cituara në literaturën interpretuese në mbarë botën: "Përmes interpretimit vjen mirëkuptimi; përmes kuptimit vjen vlerësimi; nëpërmjet vlerësimit vjen ruajtja/mbrojtja".

Tilden ka përshtatur gjashtë parime të interpretimit:

Vlerëso Audiencën!

- Çdo interpretim që nuk arrin të lidhë aspak atë që shfaqet ose përshkruhet me diçka brenda personalitetit ose përvojës së publikut që keni përballë, do të jetë i pavlevshëm. Kjo do të thotë që informacioni që jepet të jetë i kuar duke shmangur të panevojshmet.

Prekni zemrën!

- Informacioni në vetevete, nuk është interpretim. Interpretimi është ajo çka zbulohet duke u bazuar në informacion. Por informacioni dhe interpretimi janë dy gjëra krejtësisht të ndryshme. Megjithatë, të gjitha interpretimet përfshijnë brenda informacionin.

Zbuloni!

- Interpretimi është një art, i cili kombinon brenda tij shumë arte dhe disiplina, qofshin ato shkencore, historike apo arkitekturore. Çdo disiplinë e artit përfshirë brenda interpretimit është i kapshëm dhe i përvetsueshëm.

Bëhu artist!

- Qëllimi kryesor i interpretimit nuk është udhëzimi, por provokimi.

Sfido!

- Interpretimi duhet të synojë të paraqesë një tërësi në vend të një pjese dhe të jetë i adresueshëm për të gjitha proceset njerëzore dhe jo vetëm për një fazë të caktuar.

Holistik/Gjithëpërfshirës!

- Interpretimi i adresuar për fëmijët (le të themi deri në 12 -13 vjeç) nuk duhet të jetë një përshtatje e prezantimit për të rriturit, por duhet të ndjekë një qasje krejtësisht të ndryshme. Për të prezantuar formën më të mirë të saj, kjo do të kërkojë një program të veçantë. Pranojini fëmijët ashtu siç janë!

Kënaqësia e audiencës është një nga objektivat më të rëndësishëm të interpretimit. Interpretimi ndihmon në zhvillimin e një ndërgjegjësimit, vlerësimit dhe mirëkuptimit më depërtues për zonën e mbrojtur. Kuptimi i vërtet i interpretimit lidhet me atë çfarë është duke u interpretuar në zemrat dhe mendjet e audiencës dhe i përgjigjet pyetjes "Përse duhet unë të kujdesem për zonën?".

Interpretimi përfshin momente të zgjimit të vlerave intelektuale dhe emocionale, ai mundëson një perceptim më të mirë, depërtim apo zbulim të njohurive të reja. Mundësitë që vizitorët të lidhen me një vend në mënyrë kuptimplote ndodhin kur një interpretues lidh me sukses burimet e prekshme të një zone të mbrojtur me kuptimet e paprekshme që ato burime përfaqësojnë.

Në thelb ekzistojnë dy mënyra për të kryer siç duhet interpretimin: *shërbimet personale* dhe *shërbimet promovionale apo mediatike* (jo personale). **Shërbimet personale** ofrojnë mundësi për audiencën që të bashkëveprojnë personalisht me një interpretues, i cili mund të jetë mësuesi apo një punonjës i zonës së mbrojtur apo edhe një përfaqësues nga komuniteti i aftë dhe profesionist. Nga ana tjetër, audiencia mund të marrë interpretim edhe përmes **shërbimeve promovionale** apo mediake si broshurat, gazetatat, dokumentaret, turet me audio, si dhe etiketat ekspozuese.

3.2. Çfarë e bën të mirë një Interpretues?

Interpretuesi duke ofruar interpretim i jep audiencës një përvojë të kënaqshme dhe të thellë, e cila mbahet mend për një kohë të gjatë. Interpretimi efektiv mund të ketë ndikim në sjelljen dhe qëndrimin e secilit prej pjesëtarëve të audiencës.

Një Interpretues i talentuar do të duhet të:

- lidhë subjektin me jetën e vizitorëve;
- shkojë përtej ofrimit të informacionit për të zbuluar kuptimin dhe të vërtetën më thellë;
- hartojë një histori/tregim - si vepër arti - që informon, zbavit dhe kthjellon më shumë botëkuptimin;
- frymëzojë dhe provokojë njerëzit që të zgjerojnë horizontet e tyre përmes tregimit të tij interpretues;
- paraqesë një temë apo tezë të plotë dhe adreson personin në tërësinë e tij;
- sjellë të kaluarën të gjallë për ta bërë të tashmen më të këndshme dhe të ardhmen më kuptimplote. Çdo vend ka një histori;
- angazhojë veten në përzgjedhjen dhe saktësinë e sasisë dhe cilësisë së informacionit që do të paraqesë. Interpretimi i fokusuar dhe hulumtuar mirë do të jetë më i fuqishëm e domethënës se sa një fjalim apo ligjëratë e gjatë.
- njohë teknikat bazë të komunikimit. Interpretimi cilësor varet nga njohuritë dhe aftësitë e interpretuesit, të cilat duhet të zhvillohen në vazhdimësi.
- rrënjos në zemrat e njerëzve aftësinë dhe dëshirën për të ndier bukuritë e mjedisit të tyre rrethues për të ofruar frymëzimin shpirtëror, si dhe për të inkurajuar ruajtjen e burimeve natyrore lokale.
- promovojë eksperiencën optimale përmes programeve të synuara dhe të matura, si dhe lehtësisht të dizenuara.

Pasioni për vetë zonën e mbrojtur dhe për atë audiencë e cila vjen për tu frymëzuar në këtë zonë është elementi thelbësor i një interpretimi.

Përdorimi i një gjuhete thjeshtë është veçanërisht e rëndësishme për një Interpretues. Zhargoni i papërshtatshëm mund ta armiqësojë lehtësisht me publikun e gjerë ose të shkaktojë keqkuptime. Prandaj, interpretuesi duhet të jetë në gjendje të përshtasë gjuhën e tij me atë të dëgjuesit.

Shkrimi interpretues, përveç kësaj, duhet të adresojë atë që lexuesit do të donin të dinin, me autoritetin e urtësisë dhe mençurisë, si dhe të kujdesit që vjen me të.

Njohuritë e një interpretuesi për zonën, të kombinuara me njohuritë e vetë audiencës që ka përpara, mund të ndahen përmes një teknike të përshtatshme për të siguruar një mundësi interpretuese. Sa më e mirë të jetë njohja e zonës dhe audiencës nga interpretuesi, sa më e përshtatshme të jenë teknikat e tij për të paraqitur njohuritë e tij për këtë audiencë, aq më shumë mundësi do t'i ofrohet audiencës për të formuar lidhjet e tyre personale me zonën. Të kuptuarit sa më shumë që është e mundur në lidhje me karakteristikat, interesat, pritshmëritë dhe pikëpamjet e shumta të audiencës gjatë zhvillimit të një produkti interpretues, është thelbësor për të siguruar përvoja të kënaqshme të audiencës. Teknikat duhet të jenë të përshtatshme për auditorin, zonën dhe interpretuesin. Ekzistojnë faktorë të ndryshëm rreth audiencës që duhet të merren në konsideratë kur përzgjedhim teknikat, disa prej të cilave janë më të dukshme. Mosha, gjuha amtare, çështjet e aksesit dhe përbërja shoqërore e grupit janë disa nga gjërat e para që duhen marrë në konsideratë. Faktorë të tjerë përfshijnë:

- Zona e banimit (rurale, urbane, periferike)
- Diversiteti dhe Ndikimet Kulturore
- Niveli arsimor
- Kushtet e vendit
- Interesat
- Stilet e të nxënësve
- Etniciteti
- Gjinia
- Dinamikat e grupit
- Madhësia e Grupit
- Sfondi socio-ekonomik
- Faza e Jetës

Por teknikat duhet të jenë të përshtatshme edhe për zonën. Mbrojtja e zonës është me rëndësi, dhe çdo teknikë që degradon synimin për ruajtjen e zonës duhet të shmanget. Pavarësisht se cilat teknika janë përzgjedhur, një shërbim interpretues duhet të jetë i angazhuar në mënyrë aktive. Kryerja e pyetjeve provokuese mund të jetë po aq interaktive sa prezenca e audiencës në një veprimtari praktike, në këtë këndvështrim edhe përfishirja e mediave është pjesë e shërbimeve interpretuese .

3.3. Si të zhvillojmë një shërbim / produkt interpretues?

Ka qasje të ndryshme për zhvillimin e shërbimeve interpretuese sepse interpretimi është një proces shumë kreativ. Përderisa qasjet mund të ndryshojnë mes tyre, ato zakonisht përfshijnë pjesët thelbësore si vijon:

- Njohja e motivacioneve, pritshmërive dhe njohurive paraprake të audiencës për zonën apo burimet;
- Identifikimi i temave kryesore interpretuese për zonën/burimet;
- Identifikimi i qëllimeve dhe objektivave për shërbimin ose produktin interpretues;
- Identifikimi i burimeve të qarta/të prekshme dhe përzgjedhja e një prej tyre si ikonë për fokusin e shërbimit interpretues;
- Identifikimi i të pakuptueshmes që përfaqësojnë burimet e qarta/tëprekshme;
- Verifikimi se kuptimet tuaja të paprekshme përfshijnë konceptet universale (si jeta, dashuria, vdekja, mbijetesa, familja) që shumica e njerëzve mund të lidhen në një farë mënyre;
- Identifikimi i audiencës tuaj specifike për shërbimin e interpretimit;
- Sygjerim i një ideje imagjinare, një filli që do të gjurmojë rrugën e saj përmes shërbimit të interpretimit dhe do të lidh të gjitha pjesët së bashku;
- Shkrimi i një deklaratë specifike tematike që shpreh këtë ide;
- Përzgjedhja e teknikave të përshtatshme që lidhin burimet e prekshme me kuptimet e paprekshme që ato përfaqësojnë;
- Përzgjedhja e një strategjie bazuar në tematikën tuaj, për të mundësuar të kuptuarin intelektual dhe emocional mbi zonën/ burimin dhe rëndësinë e tij në një mënyrë të tillë që audienca të arrijë t'ju ndjekë drejt asaj ku doni ta udhëhiqni.

Modeli i procesit përfshin hapat e mëposhtëm:

Hapi 1. Zgjidhni një vend të prekshëm, objekt, person apo ngjarje që ju dëshironi që audienca të kujdeset.

Hapi 2. Identifikimi i kuptimeve të paprekshme. Secili burim i prekshëm ka një shumëllojshmëri të pabesueshme të kuptimeve të paprekshme. Audiencat dëshirojnë të lidhen personalisht me subjektin dhe / ose burimet, dhe nëse ky rrjetëzim bëhet me mjeshtëri dhe zhvillohet nëpërmjet përdorimit të një teknike specifike, kjo prodhon një lidhje mes të prekshmes e të paprekshmes në mendjen e çdo pjestari të audiencës. Ndonjëherë kjo ndodh nëpërmjet kuptimit më të mirë të kontekstit, mprehtësisë së të kuptuarit, apo zbulimit me fjalë të tjera të mendjes inteligjente. Herë të tjera lidhja vjen përmes emocioneve - duke provokuar ndjenjën e kënaqësisë, ndjeshmërisë, çudisë, shqetësimit, habitësë ose krenarisë.

Hapi 3. Identifikimi i koncepteve universale. Konceptet universale janë kuptime jomateriale që janë të rëndësishme për pothuajse të gjithë (dashuria, vdekja, shëndeti, fuqia, uji).

Hapi 4. Identifikoni auditorin.

Hapi 5. Shkruani një deklaratë tematike - përfshini një koncept universal. Një temë interpretuese është një mjet që zhvillon një ide ose disa ide në mënyrë që të frymëzojë lidhjet. Një temë interpretuese nuk është një mesazh aq sa është një pikë relevante që inkurajon mendime dhe ndjesi të reja. Tema "Fuqia e ujit" p.sh. mund të formulohet si një temë interpretuese si kjo: *Fuqia e ujit për të gdhendur, zbutur dhe vazhdimisht riformuar këtë peizazh na jep mundësi që të mrekullohemi se si një lëng i dukshëm i thjeshtë mund të luajë rol kaq të thellë në çdo peizazh të planetit.*

Hapi 6. Përdorni teknika interpretuese për të zhvilluar lidhje mes mundësive për të lidhur kuptimet.

Hapi 7. Përdorni deklaratën e temës për të organizuar mundësi për lidhje dhe për të krijuar një ide ose disa ide në mënyrë kohezive. Mënyra më e mirë për të zbuluar kuptimin është përmes eksplorimit të një ideje. Për të qenë relevantë dhe provokues, një produkt interpretues duhet të zhvillojë në mënyrë kohezive një apo disa ide gjatë rrjedhës së tij. Një ide kuptimplotë tërheq, organizon dhe mban vëmendjen e publikut. Një ide kuptimplotë ofron mundësi për audiencat që të bëjnë lidhjet e tyre me kuptimet e burimit. Pa zhvillimin koheziv të ideve përkatëse, produktet janë thjesht koleksione të informatave të ndërlidhura ose vargje të rastësishme të lidhjeve të prekshme / të paprekshme - ato nuk janë interpretuese.

4. EDUKIMI MJEDISOR NË PARK

4.1. Pse është i rëndësishëm edukimi dhe ndërgjegjësimi për zonat e mbrojtura?

Zonat e mbrojtura luajnë një rol të rëndësishëm në ruajtjen dhe mbrojtjen e biodiversitetit në çdo cep të botës ku ato mund të ndodhen. Kjo nënkupton ruajtjen e jetës së egër bimët, kafshët sëbashku me të gjithë veçoritë dhe proceset natyrore. Zonat e mbrojtura natyrore bëjnë të mundur ruajtjen dhe mbrojtjen e palnetit tokë ashtu sikurse vetë natyra e ka krijuar atë. Ato bëjnë të mundur reduktimin e efekteve negative të ndryshimeve klimatike. Pyjet e mbrojtura si pjesë tyre ndihmojnë në thithjen e dioksidit të karbonit dhe çlirimin të oksigjenit. Ato mbjan ajrin dhe ujin të pastër dhe ndikojnë në cilësinë e mirë të ujit të pishëm.

Zonat e mbrojtura janë një nga trashëgimitë më të mëdha që njerëzimi mund të lërë për brezat e ardhshëm për të garantuar që pasardhësit tanë të kenë akses ndaj burimeve natyrore dhe përfitimeve materiale e jo-materiale që ato sigurojnë.

4.2. Çfarë është Edukimi Mjedisor dhe pse e përdorim atë

Edhe pse sistemi demokratik i qeverisjes në vendin tonë i ka fillesat në vitet '90 dhe bashkë me të edhe zgjimi i sektorit të shoqërisë civile, nuk mund të themi që informimi dhe ndërgjegjësimi i komunitetit tonë mbi pasurinë natyrore dhe ruajtjen e saj daton në po të njëjtën periudhë. Puna vullnetare e stërgjyshërve, gjyshërve dhe prindërve tanë për ruajtjen dhe mirëmbajtjen e aseteve natyrore ka lënë gjurmët e saj por duket se vetëm vullneti i mirë nuk mjafton në ndërgjegjësimin e brezave që vijnë. Në këtë kontekst mer një vlerë të pa tjetërsueshme Edukimi Mjedisor (EM) i cili ka qenë i munguar për shoqërinë shqiptare dhe ka fillesat e tij me zhvillimin e shoqërisë civile në vend. EM nuk është vetëm për nxënësit e shkollave gjatë orëve të mësimi, ky është hapi i parë. Hapi i dytë është që familjet e tyre gjithashtu të jenë në gjendje të mësojnë eksperinca nga fëmijët e

tyre. Nëpërmjet EM, pritet të rritet gjithashtu ndërgjegjësimi mjedisor tek publiku në përgjithësi. Edukimi Mjedisor përfaqëson përpjekje të organizuara për të mësuar se si funksionon mjedisi natyror dhe, në veçanti, se si njerëzit mund të menaxhojnë sjelljet e tyre dhe ekosistemet për të jetuar në mënyrë të qëndrueshme. EM nuk duhet të ngatërrohet me Ndërgjegjësimin Mjedisor (NM) që është gjendja ose aftësia për të perceptuar, për të ndjerë apo për të qenë të ndërgjegjshëm në lidhje me mjedisin. Niveli i këtij ndërgjegjësimi mund të konfirmohet nga një vëzhgues pa qenë nevoja për të përfshirë “të kuptuarit” apo “të mësuarit”. Ndërkombëtarisht, edukimi mjedisor fitoi njohje kur Konferenca e OKB-së për Mjedisin Njerëzor mbajtur në Stokholm, Suedi, në vitin 1972, deklaroi se Edukimi Mjedisor duhet të përdoret si një mjet për të trajtuar problemet globale mjedisore.

Në nivel Global

1972: Konferenca e Kombeve të Bashkuara për Mjedisin Njerëzor miratoi rekomandimin 96 i cili bën thirrje për aplikimin e edukimit mjedisor si një mjet për të adresuar çështjet mjedisore kudo në botë.

1975: UNESCO organizoi një konferencë ku miratoi një Kartë e cila përfshin strukturën bazë të edukimit mjedisor

1977: UNESCO në bashkëpunim me UNEP organizuan Konferencën Ndërqeveritare mbi Edukimin Mjedisor. Konferenca përcaktoi qëllimet, objektivat dhe parimet bazë të edukimit mjedisor që përdoren gjerësisht edhe në ditët e sotme.

1992: Konferenca e Kombeve të Bashkuara për Mjedisin dhe Zhvillimin miratoi Axhendën 21, ku kapitulli 36 përcakton qëllimet e promovimit të edukimit ndërgjegjësimit të publikut dhe trajnimit duke riorientuar edukimin në drejtim të zhvillimit të qëndrueshëm.

Në Shqipëri

Çështjet e Edukimit Mjedisor kanë filluar të trajtohen në Shqipëri me krijimin e Ministrisë së Mjedisit në Vitin 2001. Në të njëjtën kohë një legjislacion i ri është hartuar i cili përfshin parimet globale mbi edukimin mjedisor. Në çdo dokument strategjik mjedisor çështjet e edukimit mjedisor kanë qenë ndër veprimet kryesore të trajtuara nga Institucionet Shqiptare. Në bashkëpunim me Ministrinë e Arsimit çështja e edukimit mjedisor tashmë është pjesë e programeve shkollore. Edukimi Mjedisor në vetevete fokusohet në Ndërgjegjësim dhe ndjeshmëri për mjedisin dhe sfidat mjedisore; Njohuri dhe të kuptuarit në lidhje me mjedisin dhe sfidat mjedisore; Shqetësim për mjedisin dhe ndihma për të ruajtur cilësinë e mjedisit; Aftësi për të zbutur problemet mjedisore dhe Pjesëmarrje dhe ushtrim i programeve ekzistuese mjedisore.

4.3. Kush dhe si mund ta zhvillojë EM?

EM mund të zhvillohet duke nisur nga institucionet qeveritare e duke përfunduar deri në familje në individin e thjeshtë dhe të ndërgjeshëm për mjedisin. Megjithatë në mënyrë më të strukturuar për të arritur qëllime më madhore se thjesht kënaqësia apo përmbushja individuale, jashtë kësaj kornize

Edukimi Mjedisor gjithmonë e më shumë po shihet edhe si: 1) Shërbim i ofruar dhe 2) Praktikë e vlefshme në menaxhimin e zonave të mbrojtura. Në këto kushte në listën e aktorëve të angazhuar gjerësisht dhe seriozisht në përmbushjen e qëllimeve dhe objektivave të EM në një Zonë të Mbrojtur në vendin tonë mund të përfshihet si më poshtë vijon:

- ✍ *Shkollat publike dhe ato private*
- ✍ *Administrata Rajonale e Zonave të Mbrojtura*
- ✍ *Pushtetet vendore*
- ✍ *Organizatat e shoqërisë civile*
- ✍ *Kompanitë e konsulencës*
- ✍ *Grupet e rinj të apasionuar pas mjedisit (ecje, zhytje, lëvizje me biçikleta etj.)*
- ✍ *Operatore turistikë*
- ✍ *Përfaqësues nga Bizneset Private*

Mënyrat se si mund të angazhohemi në mbështetje të aktiviteteve për EM janë specifike dhe të bazuara në eksperiencat dhe profilet e udhëheqësve të tyre megjithatë tiparet e aktiviteteve mund të grupohen dhe natyra e tyre shfaqet si më poshtë:

Politikat e EM:

Këtu nënkuptojmë politikat në nivel qendror dhe atë vendor të vendimarrjes duke nisur nga ratifikimi i konventave ndërkombëtare, hartimi i paketave ligjore mbështetëse, strategjite sektoriale, planet e aktiviteteve lokale e deri në politikat e brendshme të institucioneve përkatëse.

EM si lëndë ekstra kurrikulare nëpër shkolla:

Në shumë shkolla të vendit tonë falë programeve të mëdha ndërkombëtare, sikundër është Paketa e Gjelbër e zbatuar nga REC apo projekti CLEEN nga UNICEF etj., në sistemin e shkollimit fillor dhe 9-vjeçar është futur EM si lëndë ekstrakurrikulare. Kjo është një nismë shumë pozitive dhe duhet të vazhdojë duke u shoqëruar me zhvillimet e orëve të hapura mjedisore në natyrë dhe programi të përfshijë edhe arsimin e mesëm.

Festimi i ditëve Mjedisore:

Është një mënyrë ndërgjegjësimi dhe edukimi e ndërkombëtarizuar e cila e trajton mjedisin “një” në të gjithë globin.

Në listën e ditëve mjedisore në *Aneksin 2* apo në linkun http://en.ëikipedia.org/ëiki/List_of_environmental_dates ju mund të zgjidhni ditët që ju kenimë për zemër dhe duke komunikuar me aktorë të tjerë mund të gjeni një mesazh aktual për realitetin dhe të çlironi fantazinë tuaj në aktivitete të shumta në natyrë.

Trajnime dhe programe mjedisore:

Këtu përfshijmë të gjitha projektet dhe programet e zbatuara në kontribut të plotësimit të objektivave të EM nga shoqëria civile apo komuniteti në bashkëpunim me donatorë të ndryshëm që operojnë në vend.

Ku mund ta zhvillojmë EM për Parkun Kombëtar Bredhi i Hotovës-Dangëlli?

Nëse mendojmë për vendet më të përshtatshme për zhvillimin e efektshëm të orëve të Edukimit Mjedisor atëherë duhet patjetër të dalim në natyrë dhe ta eksplorojmë atë me të gjitha shqisat tona. Në klasë ne mund të flasim pa fund mbi rendësinë e mjedisit, zhvillimit të qendrueshëm, rendësinë dhe bukurinë e parqeve natyrore; mund të tregojmë fotografi të ndryshme jo vetëm të zonës ku jetojmë por gjithashtu edhe të ndajmë kuriozitetet nga e gjithë bota; mund të kryejmë ekseprimente apo të pikturojmë atë çka ndjejmë apo imagjinojmë megjithatë asnjëherë nuk mund të nxisim perceptimin dhe konceptimin e reales tek nxënësit. Këto metoda janë të largëta dhe ndihmojnë në informim dhe orientimin e mendimeve të nxënësve drejt natyrës dhe mjedisit, zhvillimit të qendrueshëm dhe përgjegjshmërisë njerëzore por ato nuk shërbejnë që nxënësit ta ndjejnë natyrën dhe jetën që i rrethon. Ata nuk mund të përjetojnë fuqinë e saj dhe të miqësohen me të, nuk mund ta kuptojnë rëndësinë e veprimeve të tyre dhe rolin e rëndësishëm në vendimarrje. Parku Kombëtar Bredhi i Hotovës-Dangëlli është ndër të tjera një destinacion shumë i njohur turistik dhe kjo ja rrit akoma më shumë vlerën atij dhe e rrit përgjëgjshmërinë tonë për ta ruajtur dhe mirëmenaxhuar.

5. RRJETI AKTUAL I ZONAVE TË MBROJTURA

Aktualisht në Shqipëri administrohen 487,503.5ha sipërfaqe të ZMM ose 16.96% të sipërfaqes së përgjithshme të vendit, sipas kategorive të ZMM si më poshtë:

Nr.	Kategoria IUCN	Numri i ZMM	Sip. Ha	%/Sip ZMM
1	Rezervat Strikt Natyror	2	4,800.0	0,98%
2	Park Kombëtar	15	211,884.5	43.46%
3	Monument Natyre	750	3,470.0	0.71%
4	Park Natyror	23	151,770.4	31.13%
5	Peizazh i Mbrojtur	5	97,333.6	19.9%
6	Zonë e Mbrojtur e Burimeve të Menaxhuara	4	18,245.0	3.74%
TOTALI			487,503.5	100%

Figura 1. Harta – Rrjeti i ZMM, Korrik 2018

Qëllimi i aktivitetit: Informimi mbi vlerat specifike të vlerave natyrore të zonës dhe rëndësia e ruajtjes dhe zhvillimit të tyre. Familjarizimi me zonën dhe punonjesit e zonës së mbrojtur.

Aktiviteti duhet të zhvillohet në bashkëpunim me stafin e zonës së mbrojtur (renxherat). Renxherat mund të drejtojnë grupin e fëmijëve dhe mesuesve në terrenin e zonës së mbrojtur. Ata i sygjerojnë fëmijëve të luajnë rolin e renxherve të rinj dhe sëbashku vëzhgojnë dhe insepktojnë terrenin e zonës sëmbrojtur. Për gjatë eskursionit renxherat flasin për llojet kryesore të faunës dhe florës së zonës duke bërë edhe demonstrime të drejpërdrejta apo edhe vëzhgime me dylbi. Ata inkurajojnë nxënësit të mbajnë shënime për çdo specie që vëzhgojnë, problematikat që diskutojnë apo inspektojnë sëbashku. Sëbashku me fëmijët përzgjedhin një pemë të veçante në zonë dhe e adaptojnë atë duke plotësuar një model çertifikate adaptomi të përgatitur më parë nga vetë renxherat. Plotesimi i çertifikatës i jep mundësinë fëmijëve të studiojnë pemën dhe strukturën e saj që nga kurora e gjetheve dhe levorja e trungut e deri tek mjedisi ku jeton dhe dëmtimet aktuale apo rreziqet qëi kanosen në të ardhmen. Format i çertifikatës adaptuese lejon mundësinë që fëmijet ti vendosin një emër/pseudonim pemës që adoptojnë, të improvizojnë një vizatim të saj apo një poezi të shkurtër. Për të lënë një shenjë miqësore që kjo pemëi përket tashmë një grupi nxënësish. Mbi pemë me anë të shabllonit dhe bojës vendoset shenja e species simbol. Nga ky moment fëmijët janë të ndërgjegjshëm që kur të vijnë përsëri në zonën e mbrojtur, aty do të jetë duke i pritur edhe miku i tyre me i ri “Pema qe adoptuan” për të cilin ata do të kujdesen dhe interesohen në vazhdimësi.

Gjatë eskursionit renxherat nxisin frymezimin dhe bashkëpunimin mes nxënësve dhe mesuesve për realizimin e aktiviteteve të tjera edukuese në shkollë apo në zonën e mbrojtur duke marre shkas nga eskursioni edukativ.

Shënim: Për një program më të zgjeruar aktivitetsh nen moton “Junior Ranxher” mund të bashkëpunoni me stafet e Administratave Rajonale të Zonave të Mbrojtura në Shqipëri.

Çertifikatë

Adopto një pemë

Lloji i pemës _____

Pseudonimi _____

Vendndondhja _____ Mosha _____

Perimetri _____ Lartësia _____

Pamja

a) Trungu _____

b) Levorja _____

Fotografi e pemës

c) Degët _____

d) Gjethet _____

e) Rrënjët _____

KURRIKULA

f) Frutat _____

g) Lulet _____

h) Gjendja e pemës _____

_____

Përshkrimi i habitatit (Përshkruaj mjedisin rreth pemës, kafshët, lulet, etj):

_____

Një poezi të shkurtër

Arsyeja e birësimit (Pse zgjodhët këtë pemë, çfarë ju tërhoqi tek ajo):

_____

Cilat janë rreziqet që mund ti kanosen pemës?

_____

Si do ta mbronit ju atë? _____

Adoptuar nga:

DATA:

6.2. Aktiviteti 2 : Rindërtimi i një ekosistemi në klasë

Qëllimi: Për të mbajtur të gjallë në kujtesën e fëmijëve të gjithë eksperiencën e fituar në eskursionin e zhvilluar në terrenin e zonës së mbrojtur, mësuesit i ndihmojnë fëmijet në shkollë për të improvizuar specie të veçanta apo ekosisteme të caktuara përmes pikturave, vizatimeve apo punimeve artistike.

Paisjet: Letra me ngjyrë dhe të bardha, vinovil, gazeta, bojra, penel, bimë, lule, gjethe të thara, veshje, – në fakt materialet nga më të ndryshmet mund të jenë të dobishme duke përfshirë edhe mbetje shtëpiake që mund të ripërdoren.

Aktiviteti: Fëmijët ndihmohen se si të nxisin fantazinë e tyre për të ralizuar vizatime, piktura, apo improvizime me punime artistike të specieve të veçanta, bimë, kafshë apo ekosisteme specifike të zonës së mbrojtur. Me anë të veshjeve ata mund të improvizojnë një bimë apo një kafshë, mund të realizojnë me mjete plastike gazeta e vinovil e bojra një maket me ekosistemin që ju ka lënë më shumë mbresë. Punimet e tyre shpesh mund të shoqerohen edhe me elemente të vogla natyrore (guacka, rëre, barishte e gjethe të thara, boçe pishe të rëna etj.)

Këto punime mund të vendosen në një kënd të klasës dhe më pas të jenë pjesë ndihmese ilustrative e procesit të mësimin. Punimet mund të jenë edhe pjesë e një ekspozite dhe konkursi punimesh brenda shkollës e ndërmarë në kuadër të një dite mjedisore.

Një grupi fëmijesh mund ti kërkohet të vizitojë ekosistemin e improvizuar rregullisht për të parë nëse zona ka dëmtime apo ka ndryshuar në një farë forme duke përfshirë këtu edhe mbejet apo mbeturinat përreth saj. Ata mund të kërkohen për të parë dhe ndonjë tip të ri shpendi apo kafshë ose specie të sapo lindura.

Në përfundim të çdo vizite nxënësit mund të:

- Bëjnë ndryshimet në këndin e tyre të punimeve,
- Diskutojnë për atë që kanë vëzhguar
- Mbajnë shënime mbi procesin e monitorimit që kanë kryer

6.3. Aktiviteti 3: Zonat e Mbrojtura, pjesë e historisë dhe gjeografisë sonë

Qëllimi: Shpesh në kurrikulat shkollore historia lokale specifike e zonës nuk është e përfshirë. Kur nxënësit ndërveprojnë me më të moshuarit e fshatit apo të qytetit dhe diskutojnë me ta historinë e zonës së tyre, ata mbartin mbi vetë emocionin e vlerave të vendit të tyre të jetesës dhe të popullsisë që jeton atje. Ndjesia e përvetësimit/pronësise së kësaj trashëgimie historike rrit vetëvlerësimin për të dy palët si për fëmijët ashtu edhe për të moshuarit dhe ndihmon që njohuritë lokale, historia dhe tradita të mbeten të gjalla e të mos shuhen asnjëherë. Duke kuptuar dhe njohur më mirë historinë lokale mund të ndikojë ndjeshëm në mendimet e mësuesve dhe nxënësve lidhur me rrethinat ku ata jetojnë dhe mund të sigurojë një mënyrë praktike për të ushtruar nxënësit të mësojnë më shumë për mjedisin dhe natyrën e lokalitetit të tyre.

Paisjet: Çdo student duhet të ketë një bllok dhe një laps për të mbajtur shënimet. Materiale artistike varen nga rezultatet.

Aktiviteti: Ky aktivitet synon të ndihmojë dhe mbështesë komunikimin interaktiv midis fëmijëve dhe të moshuarve në komunitetin e tyre ndërsa mbledhin histori interesante lidhur me ekosistemet në lokalitetin e tyre. Përpara se të kryet aktiviteti, mësuesit duhet të jenë takuar vetë me më të vjetrit e njohur të zonës, ju spjegojnë qëllimin e takimit me fëmijët dhe fiksojnë me ta një ditë dhe orë takimi për fëmijët. Mësuesit i përgatisin paraprakisht fëmijët duke kërkuar prej tyre të formulojnë 3-5 pyetje përpara se të shkojnë në takim. Përgjatë takimit nxënësve do tu kërkohet të mbledhin nga pak histori lokale sa më e mbresëlënëse, si p.sh., ndërtimi i varkave të kohëve të shkuara apo peshkimi, shfrytëzimi i zonës dikur, flora dhe fauna më e njohur dhe më e përdorur, histori specifike për vende apo specie.

Sygerime: Nxënësit mund të lidhin zbulimet e tyre duke i shkruar historitë që kanë mbledhur në formën e një proze apo në formën e një poezie, ose ata mund të inkurajohen që këto histori të lidhin në mënyra akoma më kreative, p.sh., si një shfaqje dramatizimi me disa ose vetëm me një aktor, ose si një teatër me kukulla. Këto mund të jenë si punime individuale ose si projekte të realizuara në grup. Mësuesit mund të ndihmojë nxënësit për të nxjerrë një vijë kohore të fshatit të tyre me ngjarje të rëndësishme lokale; Shembujt do të përfshijnë:

- Zhvillimi: Për shembull, kur është ndërtuar për herë të parë në fshat apo qytet porti, banka apo një shkollë e madhe.
- Fatkeqësitë natyrore: Për shembull, stuhi, përmytje, etj;
- Ndryshimet graduale: Për shembull ndryshimet në praktikën e peshkimit apo prezantimi i teknologjive të reja.

Nxënësit mund të vizatojnë një hartë të zonës duke treguar ku artizanet lokale dhe peshkatarët shkonin dikur për të mbledhur apo peshkuar në ekosistem. Nxënësit përdorin terminologjinë lokale kur etiketojnë vende të rëndësishme si pikat e peshkimit apo vendet e rëndësishme për grumbullim bimësh. Hartat e përgatitura mund të përdoren si bazë për të realizuar hulumtime të

KURRIKULA

tjera në të ardhmen. Studentet duhet të rinovojnë hartën çdo 6 muaj ose çdo vit dhe të shohin ndonjë ndryshim që vihet re.

6.4. Aktiviteti 4: Të kuptojmë ekonomine tradicionale lokale (p.sh., njerëzit që jetesa e tyre varet nga peshkimi i vazhdueshëm, vjeleje bimësh dhe bujqësia)

Qëllimi: Ti bëjmë nxënësit të mendojnë aktivisht rreth mënyrave dhe llojeve të aktiviteteve jetësore lokale në komunitetin e tij që varen dhe janë të lidhura fort me ekosistemet natyrore.

Paisjet: bllok shënimesh, laps, lapsa me ngjyra, aparat fotografik dhe një hartë e zonës. Nëse aparati nuk është i mundur fëmijët mund të skicojnë personin që po intervistojnë. Nëse edhe harta nuk është e mundur, fëmijët pyesin personin që po intervistojnë për ti ndihmuar të skicojnë një hartë me pikat kryesore të interesit.

Përdor një fletë pune për të shënuar përgjigjet e marra gjatë intervistës (shiko shembullin më poshtë).

Aktiviteti: Identifikon një ekspert (p.sh., marangoz, ndërtues varkash, zejtar, peshkatar, mbledhës bimësh apo grumbullues prodhimesh deti) fikson një takim dhe kështu je gati për të kryer intervisten. Nëse fëmijët janë të grup moshave të ndryshme i ndani ata në disa grupe më të vogla sipas grupmoshave dhe kështu realizoni intervista me disa ekspertë.

Pyetësi më poshtë është hartuar për të realizuar një intervistë me peshkatarët. Pyetësi mund të përdoret si një model për kryerjen e ushtrimit, por kjo nuk do të thotë se nuk jeni të lirë për ta përshtatur atë si mendoni ju më mirë; mos nguroni të përfshini idetë tuaja duk iu përshtatur rrethanave dhe stilit të zonës tuaj. Realizoni pyetësor të ngjashëm për të intervistuar persona që merren me shfrytëzimin e ekosistemeve të tjera në zonë.

Një shembull pyetësi: Punësimi Lokal – Peshkimi

Emri _____

Mosha _____

Adresa _____

Numri itelefonit _____

1. Në çfarë moshe ke nisur të peshkosh? Si e nise këtë punë?
2. Çfarë lloje peshqish kapni zakonisht?
3. A peshkoni vetëm apo në grup?
4. Çfarë mjetesh ju nevojiten kur peshkoni?
5. Përafërsisht sa është sasia apo pesha e asaj që peshkoni?
6. Ku është vendi ku ju peshkoni zakonisht? Më bë një shenjë në hart të lutem?
7. Sa larg bregut shkoni ju sot? Sa larg shkonit kur ishit me i ri?
8. Si e dini se kush është vendi me i mirë për peshkim?

KURRIKULA

9. Si e ndani më pas atë që keni kapur?
10. Si e përpunoni atë që keni kapur?
11. Ku e shisni atë që keni peshkuar? Kush ju ndihmon ju në familje?
12. A ju sjell peshkimi të ardhura të mjaftueshme për të mbajtur familjen tuaj?
13. Çfarë aftësish të veçanta duhet të ketë një person për ta çuar përpara këtë lloj aktivitetit e për të bërë karrierë?
14. A do t'ia rekomandonit këtë profesion të rinjëve të sotëm?
15. Kush ka qenë deri tani eksperinca juaj më e bukur ndërsa keni qenë në det të hapur /lum/Liqen duke peshkuar?

Sygjerrime për punën në klasë pas intervistës:

1. Shkruajni përgjigjet e intervistës në formën e një historie të treguar nga peshkatari/marangoz/ndërtuesi i anijeve etj.
2. Vizato një hartë dhe trego se ku njerëzit sigurojnë burimet e tyre.
3. Ndërto një kalendar sezonal për të shënuar aktivitetet vjetore.
4. Ku shkon ajo që peshkohet? Ndërto një diagramë rrjellëse për të kuptuar kërkesën e tregut dhe rrjetet e furnizimit.
5. Krijoni një diagram të mardhënieve energjike midis mbijetesës së peshkimit dhe ekosistemit nga i cili varet.
6. Përshkruaj gjendjen e zonave më të preferuara për peshkim.
7. Krahaso informacionin e mbledhur me atë çfarë ju keni mësuar në eskursionet që keni realizuar në ekosisteme të ndryshme.

6.5. Aktiviteti 5: Takim me menaxherët e zonës së mbrojtur

Qëllimi: Stafit profesionist i zonës së mbrojtur do të luajë rolin e lektorit duke ndarë me nxënësit satisfaksionin/dhe vështirësitë e të punuarit në administrimin e një zone të mbrojtur. Nxënësit do të familjarizohen me stafin dhe do ta ndjejnë veten pjesë të skuadrës që punon për mbrojtjen e parkut apo zonës së mbrojtur si një pasuri që u përket të gjithëve. Nxënësit do të kenë mundësi të kuptojnë se cilat janë aktivitetet që ndërmerren për të ruajtur vlerat natyrore në zonën ku ata jetojnë.

Aktiviteti: Mësuesit ftojnë përfaqësues të stafit të zonës së mbrojtur, për të realizuar një diskutim me fëmijët në klasë. Fjalimi i të ftuarit do të zgjasë 30-60 minuta dhe do të përshkruajë: zonën ku ai është i involvuar për ta ruajtur dhe menaxhuar, cilat bimë apo kafshë apo ekosisteme janë të mbrojtura në atë zonë, pse kjo zonë është kaq e rëndësishme, si dhe thekson disa nga llojet e kativiteteve menaxhuese që ata janë duke ndërmarrë në zonë. Pyetjet e mëposhtme mund të shërbejnë si një udhërfyes për punonjësin e zonës së mbrojtur:

- Ku punoni ju dhe pse ajo është një zonë e mbrojtur? Përshkruaj ekosistemet dhe merr në konsideratë kafshët, bimët dhe faktorë të tjerë të veçantë e të rëndësishëm për zonën. Përshkruaj çështjet kryesore me të cilat është përballur kjo zonë dhe arsyet pse mbrojtja e saj është e nevojshme.

- Çfarë masash mbrojtëse jeni duke zbatuar aktualisht në zonë? Sqaro çfarë statusi mbrojtje ka zona dhe çfarë specimesh mbrohen sipas këtij statusi p.sh., mbrojtja e vendeve të folenizimit, kufizimin e peshkimit dhe ndalimin e nxjerrjes së burimeve natyrore);
- Çfarë lloji menaxhimi i nënshtrohet zona? Për shembull, nëse zona menaxhohet nga shteti / komuniteti /apo privati. Jep një pasqyrë të strukturave menaxhuese dhe regjimit menaxhues (p.sh., kufijtë, zonat dhe patrullimet);
- Cialt janë aktivitetet që mund të realizohen në një zonë të mbrojtur? Përshkruani disa nga aktivitetet më interesante të menaxhimit (p.sh., etiketimi i breshkave, monitorimit me bazë komunitetin i foleve, aktivitetet e restaurimit dhe ato turistike).

Nxënësit mund të diskutojnë gjithashtu mbi aktivitetet e lejuara dhe të ndaluara në zonën e mbrojtur. Lektori duhet ta shoqërojë bashkëbisedimin me ilustrime apo prezantime në PP.

6.6. Aktiviteti6: Konkursi i Vizatimeve për Natyrën

Qëllimi i lojës: Njohja e natyrës përreth dhe zbulimi i bukurive ku jetojnë fëmijët

Mosha: shkollat 9-vjeçare dhe të mesme

Periudha : 1-2muaj

Madhësia e Grupit: Pa limit-nxënësit e interesuar janë të mirëpritur të marrin pjesë

Pajisjet: letër, lapsa me ngjyra, bojra, etj etc.

Mënyra si të veproni:

Para së gjithash, mësuesit informojnë nxënësit rreth rëndësisë së mjedisit natyror përreth nesh. Meqënëse zona e parkut Bredi i Hotovës-Dangëlli është kaq e bukur, njerëzit e marrin atë pa paguar dhe nuk e kuptojnë vlerën. Mësuesi apo Staf i Administratës së Zonave të Mbrojtura bën prezantime në klasa, apo edhe për një grup nxënësish (të gjithë nxënësit e klasave të 5- 9-ta).

Prezantimi ka për qëllim të informojë në lidhje me aktivitetin e vizatimit për natyrën.

****Admirimi i natyrës***

Në një periudhë 2-3 javore rekomandohet të mendohet për natyrën. Pas hyrjes, fëmijët marrin kohë për të parë natyrën rreth tyre. Ajo mund të jetë në shkollë, nështëpi. Ajo mund të jetë me familjarët dhe miqtë ose me veten e tyre. Është e rëndësishme që fëmijët të vëzhgojnë dhe të bëhen të vetëdijshëm për natyrën që i rrethon. Fëmijët fillojnë të admirojnë mjedisin ku ata jetojnë.

****Vizatimet***

Në një periudhë 2-3 javore ti dedikohet vëzhgimit dhe vizatimit, pas hyrjes. Fëmijët janë të mirëpritur që të vizatojnë me çdo mjet, të tilla si: thëngjill, lapsa, ngjyra, shkumës, pluhura, etj.

****Paraqitja***

Pas një periudhe 2-3 javore vizatimi, fëmijët pjesëmarrës paraqitën vizatimet dhe shkollat i mbledhin vizatimet.

****Përzgjedhja dhe Nominimi***

Çdo shkollë tani është gati për të bërë një përzgjedhje të punëve 'të mira'. Në varësi të numrit të pjesëmarrësve zgjidhen disa punimeve nga çdo klasë, grup klasash paralele të një viti, ose në të gjithë shkollën. Për punimet e shkëlqyera, një çertifikatë mund të nënshkruhet dhe tu jepet fëmijëve.

****Ekspozita***

Është një ide e mirë për të treguar përzgjedhjen e vizatimit në çdo shkollë, si shumica e shkollave që tashmë e praktikuan. Është gjithashtu e rekomanduar për të bërë një ekspozitë në sallën publike, bashki, etj për tu treguar punimet familjes dhe të afërmëve të tyre. Kjo është një

KURRIKULA

mundësie mirë për komunitetet lokale që të vlerësojnë punën. Një praktikë e tillë çon në rritjen endërgjegjësimit mjedisor për publikun e përgjithshëm gjithashtu.

6.7. Aktiviteti 7: “Marshimi i Mbetjeve”

Qëllimi: Të nxisë nxënësit të mendojnë për hedhjen dhe menaxhimin e mbeturinave, implikimet që sjellin mbeturinat e jo-biodegradueshme për mjedisin, si dhe se si mbeturinat ndikojnë në ekosistemet lokale. Ky aktivitet mund të kryhet në kuadër të një aktiviteti tjetër ekskursioni, ose si pjesë e një dite të pastrimit të Parkut nga Shkolla.

Pajisjet: Secili student duhet të mbajë një fletore dhe stilolaps për të bërë shënime dhe t'i jepet një qese plastike e madhe (p.sh.,një qese plehrash) me të cilën për të mbledhur mbeturinat.

Aktiviteti: Merrni një grup fëmijësh për një shëtitje prej një deri në dy orë përgjatë parkut. Gjatë udhëtimit, fëmijëve duhet t'u kërkohet të mbledhin çdo mbeturinë ose mbeturina me origjinë nga njerëzit që ata gjejnë, dhe për ti vendosur ato në qese plastike. Pasi të kthehen në klasë, nxënësit duhet të shqyrtojnë të gjitha sendet që kanë mbledhur dhe t'i klasifikojnë ato sipas materialit që janë bërë (p.sh., dru, rroba, plastikë, gome etj.). Duke përdorur tabelën më poshtë, nxënësit duhet të identifikojnë kohën e nevojshmepër çdo lloj të mbeturine të grumbulluar për tu biodegraduar. Për të paraqitur gjetjet e tyre, bëni një tabelë me mbetjet që nxënësit mblodhën dhe kohën që i duhet atyre për to degraduar. Mbani një diskutim me nxënësit për metodat e ndryshme të hedhjes së mbeturinave dhe prezantoni konceptin e riciklimit, duke përdorur idetë e udhëzimeve për diskutim si në vijon:

- Pyesni studentët që të kategorizojnë sende të ndryshme sipas pasojave mjedisore të prodhimit, përdorimit dhe hedhjes apo azgjjesimit të mëvonshëm (p.sh., sa energji duhet të marrë për të bërë artikullin?) Çfarë ndikimi ka mbi ekosistemin gjatë përdorimit të tij? Sa kohë do të duhet për të biodegraduar dhe cilat ndikime negative mund të kenë në ato në mjedis si mbeturina?);
- Kërkojuni studentëve të bëjnë një hartë të lidhjeve gjeografike midis prodhuesve, përdoruesve të këtyre artikujve, vendeve në planet ku merren burimet për prodhimin e tyre si dhe ku mund të shihen ndikimet mjedisore;
- Bëni grupet të ndajnë gjetjet e tyre, duke përdorur hartën për të treguar lidhjet;
- Duke përdorur listën e pasojave mjedisore të secilit artikull, diskutoni mënyrat alternative për të bërë, përdorur, hedhur ose zëvendësuar artikujt që do të kishin një ndikim më të vogël mjedisor. Sigurohuni që të përfundoni me një shënim pozitiv dhe shpresëdhënës - të gjithë mund të ndihmojmë duke bërë më të mirën që mundemi në kërkimin e zgjidhjeve më krijuese për jetesë të qëndrueshme;
- Përfundoni me një rishikim të mësimin dhe kërkoni nga nxënësit të shpjegojnë se si mund të bëjnë një ndryshim në jetën e tyre personale për të zvogëluar gjurmën e tyre ekologjike.

KURRIKULA

Koha e nevojshme për biodegradimin e artkujve apo materialeve të ndryshme të mbeturinave.

SENDE MBETURINË	KOHA E PËRAFËRT E MARRË PËR SHKATERRIMIN/BIODEGRADIM
Peshqirë letre	2-4 javë
Koçan molle	2 muaj
Pëlhurë pambuku	1-5 muaj
Litarë	3-24 muaj
Lëkura portokalli	6 muaj
Kafsha e ngordhur	Më pak se 1 vit
Çorape leshi	1 vit
Kompensatë	1-3 vjet
Bishtat e cigareve	1-12 vjet
Kartonat e qumështit	5 vjet
Dru i pikturuar	13 vjet
Qese plastike	10-50 vjet
Shishe plastike	50-80 vjet
Sandale gome / flip-flops	75 vjet
Kuti teneqeje	50-100 vjet
Pelena	200 vjet
Kanaçe Alumini	200-500 vjet
Filxhan polisterol	500 vjet
Shishe qelqi	1 milion vjet

6.8. Aktiviteti 8: “Vizitë në një resort turistik - sa eko-miqësor janë resortet tona?”

Qëllimi: Të kuptohet ndikimi i turizmit në mjedis dhe të nxisë nxënësit të mendojnë se si turizmi mund të bëhet më miqësor me mjedisin.

Pajisjet: Secili student duhet të mbajë një fletore dhe stilolaps për të bërë shënime. Grupet që do të vizatojnë hartat duhet të mbajnë 2-4 fletë të mëdha të letrës së vizatimit dhe lapsa me ngjyra / shkumësa / stilolapsa.

Aktiviteti: Zgjidhni një hotel apo resort pranë shkollës apo në zonë. Merrni leje nga hoteli për t'i sjellë nxënësit të kryejnë studimin e tyre. Shpjegojini me kujdes aktivitetin dhe sqaroni nëse është e lejueshme të bisedoni me mysafirët/klientët në hotel.

Ndajini fëmijët në tre grupe më të vogla.

- Grupi A: do të bëjë vëzhgime për hotelin dhe rrethinën e tij dhe të nxjerrë një skemë/hartë.
- Grupi B: do të intervistojë turistët, do të zbulojë se nga kanë ardhur dhe do të evidentojnë tre eksperiencat më të mira dhe tre më të këqijat që kanë pasur gjatë udhëtimit të tyre në zonë.
- Grupi C: do të intervistojë stafin e hotelit për mënyrën se si hoteli përdor energji dhe burime për të vlerësuar se sa ekologjikisht miqësore është.

Pyetjet që ata do të pyesin duhet të vendosen përpara udhëtimit dhe të shkruhen. Vlerësoni secilën në një shkallë nga 1 deri 5, ku 5 pikë janë për përgjigjen pozitive në funksion të respektit ndaj mjedisit, dhe 1 pikë për përgjigje rreth aktiviteteve që dëmtojnë mjedisin. Disa shembuj janë:

- Përdorimi i "çelësit të energjisë" që lejon që energjia elektrike të ndizet vetëm kur mysafiri vendos çelësin e dhomës në pozicionin “kaloni”;
- Përdorimi i gazit në vend të energjisë elektrike për gatim;
- Përdorimi i frigoriferëve të pa gazet ftohëse (CFC) në kuzhinat dhe dhomat;
- Përdorimi i paneleve diellore për ngrohjen e ujit dhe për ndriçimin në natyrë;
- Përdorimi i ajrit të kondicionuar në dhoma /shtëpiza;
- Përdorimi i pajisjeve për kursimin e ujit në tualete;
- Ku është blerë ushqimi dhe nëse përdoren shumë mallra të importuara;
- Si përpunohen ujërat e zeza - a ka resorti/hoteli impiantin e tij të përpunimit të ujërave të zeza?
- Si përpunohen mbetjet, duke përfshirë planet për të minimizuar mbeturinat, klasifikimin, riciklimin, hedhjen, etj;
- A i mbështet hoteli projektet lokale të komunitetit?
- A inkurajon hoteli klientët e tij për të blerë prodhime nga grupet e vetë-ndihmës, grupet e grave dhe artizanëve të zonës?

KURRIKULA

- A ka hoteli një qendër interpretimi për vlerat e natyrës në zonë për të mësuar turistët mbi natyrën dhe kulturën, dhe çfarë duhet bërë dhe çfarë nuk duhet bërë?

Interpretimi i rezultateve: Në varësi të numrit të pyetjeve që kërkohen, llogarisni pikët maksimale (p.sh., nëse janë bërë 20 pyetje, rezultati maksimal i mundshëm do të jetë 100). Nëse vlerësimi është afër maksimumit vlerësimi të mundshëm, kjo tregon se janë ndërmarrë veprime serioze për ta bërë hotelin miqësor ndaj mjedisit. Një vlerësim më i ulët i rezultatit tregon se më shumë duhet të bëhet për të përmirësuar veprimet/masat.

Puna në klasë: Diskutoni gjetjet dhe kërkoni që çdo ekip të bëjë një prezantim të gjetjeve të tyre. Inkurajoni studentët për të kryer një auditim të ngjashëm në shtëpinë e tyre për të përcaktuar se sa miqësorë me mjedisin janë aktivitetet e tyre. Cilat fusha mund të përmirësoheshin? Sa e lehtë është të ndikojnë në familjen e tyre për t'i bërë gjërat ndryshe?

6.9. Aktiviteti 9: Matja e marshit të ndikimit njerëzor

Qëllimi: Të lejojë studentët të eksplorojnë llojet e aktiviteteve njerëzore që mund të kenë ndikim në ekosistemet natyrore në lokalitetin e tyre përmes vëzhgimit të drejtpërdrejtë.

Pajisjet: Secili student duhet të mbajë një fletore dhe stilolaps për të bërë shënime.

Aktiviteti: Merrni një grup fëmijësh për një shëtitje prej një deri në dy orë përgjatë një pylli pranë zonës së tyre. Gjatë ecjes, fëmijët duhet t'u kërkohet të vëzhgojnë dhe të shënojnë të gjitha aktivitetet njerëzore që ata ndeshin. Në çfarë aktivitete përfshihen njerëzit? Aktivitetet mund të shkojnë nga gjuetia, prerja e drurëve, ndërtim, shitja e suvenireve ose hedhja e plehrave. Fëmijët duhet të vëzhgojnë se, çfarë lloj mjetesh përdorin personat që gjejnë në park/pyll? Nëse personat që gjejnë janë të përfshirë në aktivitete rekreative, çfarë janë ato (ecje, shëtitje me biçikletë, me ecje, gomar apo kalë, piknik, etj)?

Interpretimi: Në kthimin në klasë, fëmijët mund të inkurajohen për të diskutuar mbi aktivitetet që ata vëzhguan, cilat aktivitete u vëzhguan më së shumti, çfarë ndikimesh negative të mundshme mund të kenë aktivitetet e vëzhguara për ekosistemet aty pranë.

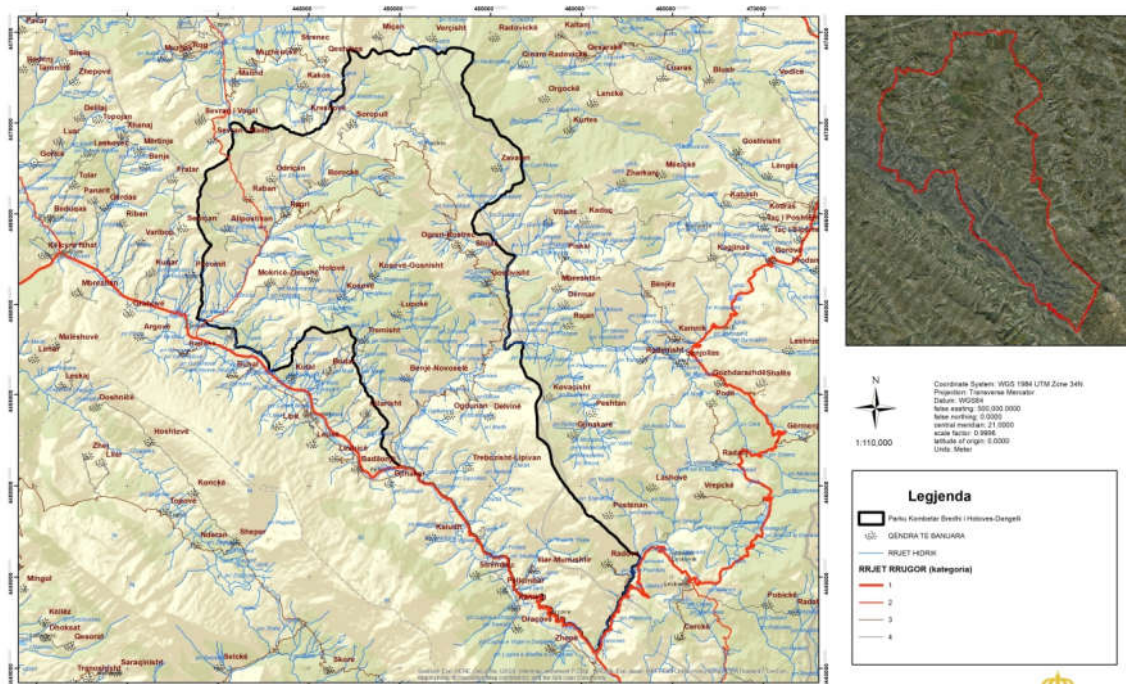
ANEKSI 1–ZONA E MBROJTUR PILOTE

1. PARKU KOMBËTAR “BREDHI I HOTOVËS-DANGËLLI”

Vendndodhja: Qarku i Gjirokastrës dhe i Korçës.

Sipërfaqja totale: 34,361.1 ha

Statusi: Park Kombëtar, Kategoria II, IUCN; miratuar me Vendim të Këshillit të Ministrave nr. 1631, datë 17.12.2008.

Parku është vendosur në Jug-Lindje të Shqipërisë, në afërsi të qytetit të Përmetit, në Veri-Lindje të lumit Vjosa. Brenda zonës së parkut janë dy lugina: Lomnicës dhe e Lengaricës. Lugina e Lomnicës karakterizohet nga një kombinim i pyjeve të lisit dhe të bredhit si dhe dy kanione të mrekullueshme i Kamenckës dhe Borockës. Lugina e Lengaricës është rreth 20 km e gjatë dhe kalon nëpër malësitë e Shqerisë dhe Dangëllisë. Në shpate të kanionit Lengarica ka një numër të konsiderueshëm shpellash.

Klima e parkut është pjesë e klimës para-malore mesdhetare, me një verë fresket dhe dimër të ashpër. Përbërja gjeologjike është e dominuar nga gëlqerorët, argjila dhe depozitat ranore. Lumenjtë kryesorë janë: Lumi Çarshovës, Lumi Langarica (në të cilin kalon kanioni i Langaricës dhe burimet termale të Benjës), Lumi Lumica dhe Lumi i Vjosës.

Parku kombëtar ka vlerë të lartë biodiversiteti. Habitatit pyjor i përbërë kryesisht nga pyje halorë dhe gjethe gjerë të rëndësishëm si: Bredhi i Bardhë (*Abies alba*), Shparthi (*Quercus frainetto*),

KURRIKULA

Qarri (*Quercus cerris*), Frashër gjethegjërë (*Fraxinus ornus*), Rrapi (*Platanus orientalis*), Mëllagjeri (*Arbutus andrachne*), Marreja (*Arbutus unedo*), Shkoza e bardhë (*Carpinus orientalis*), Lajthia (*Corylus avellana*), Thana (*Cornus mas*), Dëllinjë e zezë (*Juniperus communis*), Dëllinjë e kuqe (*Juniperus oxycedrus*), Trëndafil qeni (*Rosa canina*), Urthi (*Hedera helix*), Xhërrokulli vjeshtor (*Colchicum autumnale*), Pelini (*Artemisia absinthium*), Luleshqerra (*Bellis perennis*), Çikorja (*Cichorium intybus*), Rigoni i bardhë (*Origanum vulgare*), etj. Parku është i njohur edhe për lloje endemike.

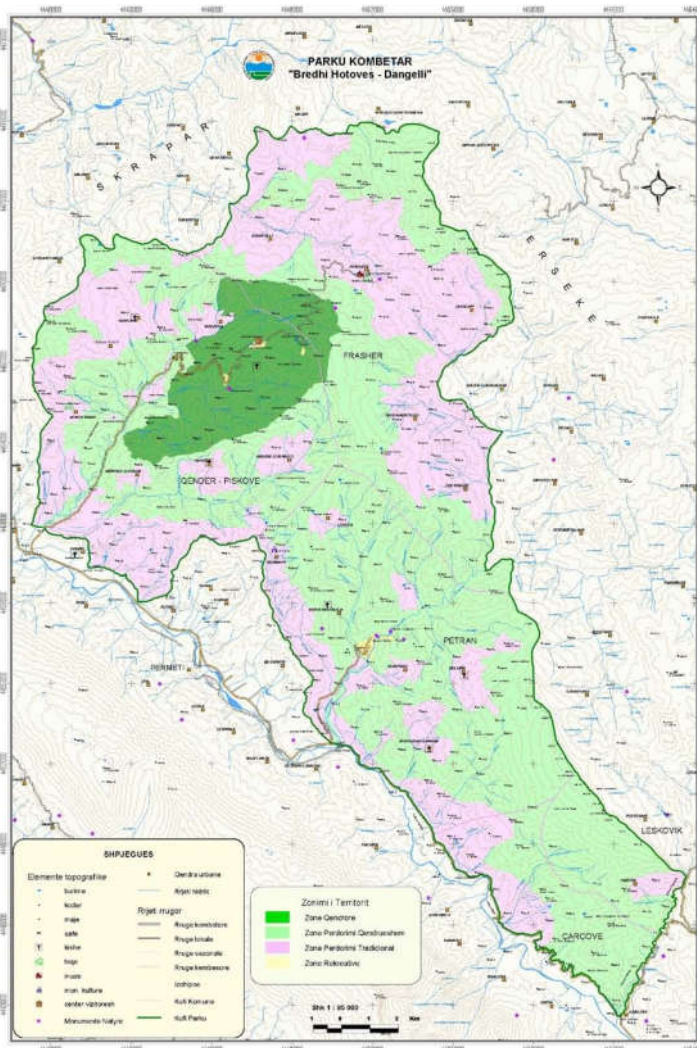
Parku ka një nivel të lartë të llojeve të kafshëve të egra. Takohet një shumëllojshmëri grupesh invertebrore dhe vertebrore. Në park takohen 11 lloje Amfibësh, më të njohura janë: Bretkosa barkëverdhë (*Bombina variegata*), Thithlopa (*Bufo bufo*), Bretkosa e pemëve (*Hyla arborea*), E bukura e dheut (*Salamandra salamandra*), etj. Gjenden rreth 19 lloje Reptilësh që përfaqësohen nga Breshka e zakonshme (*Testudo hermani*), Zhapiku i gjelbër (*Lacerta muralis*), Shigjeta e gjatë (*Coluber caspius*), Bolla e shtëpisë (*Elaphe longissima*), Bolla me katër vija (*Elaphe quatuorlineata*), Gjarpri i vogël i ujit (*Natrix natrix*), Nepërka (*Vipera ammodytes*), etj. Janë gjetur 14 lloje peshqish, kryesisht në Lumin e Vjosës.

Brenda parkut takohen 142 lloje shpendësh të lidhur me ekosisteme dhe habitate të ndryshme si: Pëllumbi i egër i shkëmbit (*Columba livia*), Qyqja (*Cuculus canorus*), Pupëza (*Upupa epops*), Thëllëza e malit (*Altoris graeca*), Huta (*Buteo buteo*), Huta e zezë bishtgërshtë (*Milvus migrans*), Gjeraqina (*Accipiter gentilis*), Skifteri kthetra verdhë (*Falco naumanni*), Tusha e madhe e malit (*Turdus viscivorus*), etj. Janë evidentuar rreth 46 lloje të Gjitarëve, më të zakonshme janë: Ariu i murrmë (*Ursus arctos*), Ujku (*Canis lupus*), Baldosa (*Meles meles*), Dhelpra (*Vulpes vulpes*), Shqarthin, Derrin e egër (*Sus scopa*), Dhija e egër (*Rupicapra rupicapra*), Lepurin e egër (*Lepus europeus*), Kaprolli (*Capreolus capreolus*), Iriqi (*Erinaceus concolor*), etj.

Në park ka një traditë të gjatë të përdorimit të burimeve natyrore të zones nga banorët lokalë. Përdorimi tradicional i burimeve mjedisore ofron një mundësi për përmirësimin e vazhdueshëm të jetesës së tyre. Parku falë tipareve të tij gjeografike, peizazhet e lulëzuara dhe trashëgimisë natyrore e kulturore, paraqet disa atraksione turistike, të cilat gjithashtu përfshijnë burimet termale të Benjës dhe kanionine Kamenckës e të Lengaricës.

Parku kombëtar "Bredhi i Hotovës-Dangëlli" menaxhohet nga Agjencia Kombëtare e Zonave të Mbrojtura, nëpërmjet Administratës Rajonale të Zonave të Mbrojtura, qarku Gjirokastrë.

Ekosistemin natyror Bredhi i Hotovës - Dangëlli është shpallur "Park Kombëtar" me Vendimin e Këshillit të Ministrave Nr. 1631, datë 17.12.2008. Vendimi gjithashtu shpall ndarjen e Parkut Kombëtar në katër nënzona të ruajtura dhe administruara si më poshtë:

I. Nënzona Qendrore 2,888.69 ha (niveli A sipas ligjit të ri për ZM Nr. 81/2017). Përfshin habitatet kryesore natyrore të Bredhit të Hotovës. Ajo përcaktohet si zonë me vlera të larta, për natyrën dhe biodiversitetin dhe në të zbatohet shkalla e parë e mbrojtjes, që siguron një territor të pashqetësuar. Në këtë nënzona zbatohet shkalla e parë e mbrojtjes, ku janë të ndaluara:

- prerja e drurëve dhe e shkurreve;
- përdorimi i kimikateve dhe i plehrave kimike;
- ndërtime të çdo lloji;
- nxjerrja e mineraleve dhe e torfave;
- gjuetia dhe peshkimi;
- ndezja e zjarreve;
- kullotja, kalimi i kafshëve

shtëpiake dhe ndërtimi i objekteve për mbajtjen e tyre;

- ngritja e objekteve çlodhëse, argëtuese dhe sportive;
- kalimi nëpër shtigje, me përjashtim të pronarit ose të përdoruesit të tokës;
- lëvizja me mjete motorike të çdo lloji, me përjashtim të makinave të administratës së ruajtjes së rezervatit dhe të zjarrfikësve;
- vozitja me barka, kanoe dhe mjete të tjera lundrimi;
- riprodhimi intensiv i kafshëve të gjahut.

II. Zona e përdorimit të qendrueshëm 18,922.50 ha (nënzona qendrore niveli B sipas ligjit të ri të ZM Nr. 81/2017). Në këtë zonë përfshihen habitate, pyjore e kullimore, pothuajse përreth zonës qendrore, për të cilën ajo shërben si zonë buferike. Në këtë zonë lejohen veprimtaritë ekonomike sezonale (si kullotja, grumbullimi i bimëve mjekësore,

KURRIKULA

prodhimeve të dyta të pyllit), të cilat nuk cenojnë integritetin ekologjik të ekosistemit dhe ushtrohen vetëm me leje mjedisi. Në zonën e përdorimit të qëndrueshëm zbatohet shkalla e parë e mbrojtjes, ku janë të ndaluara:

- shfrytëzimi i tokës me teknologji intensive, me mjete dhe mënyra që shkaktojnë ndryshime rrënjësore në biodiversitet, në strukturën dhe funksionet e ekosistemeve ose që dëmtojnë në mënyrë të pandreqshme sipërfaqen e tokës;
- neutralizimi i mbetjeve me origjinë jashtë territorit të parkut kombëtar;
- shpërndarja e kafshëve dhe e bimëve jovendase, kur ato sjellin ndryshime në biodiversitetin e zonës;
- riprodhimi intensiv i kafshëve të gjahut, me përjashtim të riprodhimeve shpëtuese;
- ndërtimi i rrugëve, autostradave, hekurudhave, zonave urbane, linjave të tensionit të lartë dhe sistemeve të naftës dhe gazit me shtrirje të gjatë;
- larja dhe spërkatja e rrugëve me kimikate;
- mbjellja e pyjeve monokulturë; ndezja e zjarreve jashtë vendeve e pikave të caktuara;
- lëvizja e mjeteve të transportit jashtë rrugëve të caktuara;
- gjuetia me ushqime të helmuara;
- nxjerrja e mineraleve, gurëve, torfave me përjashtim të gurëve dhe rërës për mirëmbajtjen e parkut;
- veprimtari masive sportive, turistike, jashtë pikave të caktuara;
- organizimi i garave me automjete e motoçikleta

III. **Zona rekreative 80.28 ha (Nënzona e përdorimit tradicional dhe të qëndrueshëm sipas ligjit të ri të ZM).** Në këtë zonë zbatohet shkalla e dytë e mbrojtjes sipas ligjit të ri Nr. 81/2017 të ZM, ku ndalohen:

- ndryshimi i gjendjes natyrore të rezervave ujore, burimeve, liqeneve dhe sistemeve të zonave të lagura;
- depozitimi i kimikateve;
- lëvizja dhe parkimi i automjeteve jashtë rrugëve publike dhe vendeve të caktuara për parkim;
- mbledhja e bimëve, mineraleve, gjetjeve paleontologjike dhe e gurëve;
- ngritja dhe funksionimi i objekteve për qëllime ushtarake dhe mbrojtjeje

KURRIKULA

- vendosja e stendave, tabelave të të dhënave, reklamave, shenjave dhe posterave, me përjashtim të atyre që japin të dhëna për objektivat e mbrojtjes së rezervatit
- ngjitjet alpine, skitë, kampingjet dhe ndezja e zjarreve jashtë pikave të caktuara

IV. Zona e përdorimit tradicional 12,469.58 ha (Nënzona e rekreacionit sipas ligjit të ri të ZM). Në këtë zonë të zbatohet shkalla e tretë e mbrojtjes, në mbështetje të ligjit të ri (2017) “Për zonat e mbrojtura”, ku mund të ushtrohen veprimtari me karakter rikrijues, edukativ, ekoturistik, si dhe përdorimi tradicional i tokës, në harmoni të plotë me ruajtjen e natyrës dhe të vlerave shoqërore e kulturore të komunitetit vendas.

Në këtë zonë ndalohen:

- mbjellja e pyjeve monokulturë;
- neutralizimi i mbetjeve dhe ndezja e zjarreve jashtë vendeve e pikave të caktuara;
- shpërndarja e kafshëve dhe e bimëve jovendase;
- gjuetia me ushqime të helmuara;
- ndërtimi i autostradave, i kanaleve lundruese dhe i zonave urbane;
- lëvizja me mjete transporti jashtë rrugëve dhe vendeve të caktuara. Ky rregull nuk zbatohet për automjetet dhe makineritë shtetërore, bujqësore e pyjore, të zjarrfikësve, autoambulancave, makinerive të shërbimeve veterinare dhe atyre të menaxhimit të ujërave;
- organizimi i garave me automjete, motoçikleta e biçikleta.

2. LLOJET KRYESORE TË BOTËS SË EGËR TË PARKUT

A. BIMËT - FLORA

1. Bredhi i Bardhë (*Abies alba*)

Është një nga drurët më të bukur të vendit tonë. Arrin dimensione të mëdha, 35-40m i lartë, 1-2mi trashë. Në kushte optimale, arrin lartësinë 50-60m dhe trashësi prej 3-4m. Ka sistem rrënjor boshtor, të thellë. Kërçelli është drejtë. Lëvorja, në moshë të re, është e lëmuar, ngjyrë të hinjte të gjelbëreme. Druja është e bardhëreme, e butë, e lehtë, elastike, pa myje të dallueshme. Kurora është e dendur, e ngjeshur, në formë cilindrike-piramidale. Degët janë të vendosura horizontalisht, në qerthuj të

KURRIKULA

rregullt. Bisqet në ngjyrë hiri të gjelbëreme, të lëmuar, me qime të shkurtra, me gjurmët e halave në formë rrethore. Sythat janë të vegjël, vezake, të vendosur në qerthuj nga 3-5, shyte, pa rrëshirë. Halat të vetmuara, vizake, që përfundojnë me një bisht të shkurtër e të përkulur, janë 1,5-3cm të gjata. Lulet janë njëseksore; mashkulloret janë boçe pak a shumë të gjera e të zgjatura, të verdhëreme në të gjelbëreme ose të kuqerremta; femëroret kanë ngjyrë të gjelbërerne, të vendosura më tepër në majen e kurorës. Është bimë monoike². Boçet e pjekura janë 10-20cm të gjata dhe 3-5cm të gjera, të ngritura përpjetë. Boçet piqen në vjeshtë të vitit të parë. Farat janë në ngjyrë të verdhëreme-të murrme. Bredhi shumëzohet kryesisht me farë dhe në raste shumë të rralla në mënyrë vegetative.

Bredhi radhitet ndër halorët që paraqet kërkesa më të mëdha ndaj kushteve stacionale. Ka kërkesat të larta ndaj lagështisë dhe ka ndjeshmëri të madhe ndaj ngricave. Në vendin tonë Bredhi është i përhapur kryesisht në zonën fitoklimatike të Ahut si në Alpet e Veriut, Tropojë, Kukës, Pukë, Mirditë, Dibrë, Mat, Tiranë, Librazhd, Gramsh, Pogradec etj.. Në Shqipërinë e Jugut takohet Korçës, Hotovëtë Përmetit, Ersekë, Gjirokastrë etj.,

Bredhi është ndër halorët më me vlerë për ekonominë pyjore të vendit tonë. Druri i bredhit ka cilësi të mira. Përdoret në industrinë e letrës e të celulozës, në prodhimin e mobilieve, të veglave muzikore, të shkrepseve, në ndërtim, për nxirrejen e rrëshirës dhe të vajrave eterike. Është një nga drurët më të përdorshëm përripyllezime, gjelbërimnë parqe dhe si pemë e vitit tëri.

2. Gjinia *Quercus* – Dushqet.

Gjinia përmbledh rreth 400 lloje, të shpërndara kryesisht në krahinat me temperuara të hemisferës veriore. Në të bëjnë pjesë drurët dhe shkurret.

Shparthi (*Quercus frainetto*), Dru i lartë deri në 30m, në raste të rralla deri në 40m dhe mbi 1m diametër. Sistemi rrënjor është i fuqishëm dhe i thellë. Kërçelli është i drejtë, me lëvore karakteristike të murrme në të zezëreme, e lëmuar dhe pa plasaritje, deri në moshën 10 vjeçare, që me pas çahet pllaka-pllaka. Druri është i fortë, elastik dhe rezistent. Kurora është e gjerë, relativisht e dendur, e lëshuar. Bisqe të zhvilluar, në ngjyrë ulliri, të pushëzuar në rini, më pas të shogët, me lenticela shumë të dukshme. Sythat janë të mëdhenj, 0,5-1cm të gjatë, vezake, të mprehtë, me push, në ngjyrë të murrme të çelelet. Gjethet janë të këmbyera, të thjeshta, të përqendruara kryesisht në majën e biskut. Është bimë monoike, me lule të grupuara në levare. Lëvaret mashkullore 8-12cm të gjata, me pak push të butë; lëvaret femërore me push të shumtë të butë, qëndrojnë të drejtuar përpjetë. Lulëzon në Prill-Maj. Fryti është një lëndë vezake-gjatore (1,2-3,5x 1-1,2 cm), shyte, e shogët, me bisht të shkurtër ose pa bisht, e mbuluar deri në gjysmën e

²Kur lulet njëseksuale janë të ndara veç e veç, por të vendosura në të njëjtën bimë, ato quhen bimë **monoike**.

KURRIKULA

gjatësisë nga një zhguall gjysmë sferik, piqet në Tetor. Shumëzohet me fare dhe me lastar. Frytifikon bollshëm një herë në 4-6 vjet. Shpardi është lloj i krahinave Jugore, me vera të gjata dhe dimëra relativisht të butë, rezistent ndaj të flohtit, por i ndjeshëm ndaj ngricave. Përsai përket tokës paraqet kërkesa të pakta, duke u rritur mirë edhe në toka të ngjeshura. Preferon tokat pjellore, të shkrifëta dhe ato acide, ka temperament mesatar dritëdashës, por duron më shumë hijen. Në vendin tonë është një nga llojet e dushqeve më përhapur, duke u rritur si në zonën e dafinës, ashtu edhe në atë të gështenjës, deri në 900m lartësi mbi nivelin e detit, si në Kukës, Tropojë, Pukë, Mirditë, Mat, Peshkopi, Krujë, Tiranë, Librazhd, Pogradec, Skrapar, Përmet, Gjirokastër, etj. Druri përdoret për traversa hekurudhe, dërrasa e degë vozash, mobilie, për ndërtim anijes, në bujqësi dhe blegtori etj. Lëvorja përmban tanin.

Qarri (*Quercus cerris*). Arrin dimensione të mëdha, lartësi deri 35m dhe trashësi 1,5m. Ka sistem rrënjor shumë të zhvilluar, me boshtin që rritet shpejt. Kërçelli është i drejtë, cilindrik thuajse deri në majë. Lëvorja, në drurët e rinj, është e lëmuar, në ngjyrë të hinjtë, ndërsa në drurët e rritur në ngjyrë gri, me çarje të thella gjatësore. Druri ka myje të kuqerremtë të errët, me damarë ngjyrë gështenje, blanë më të haptë, është i fortë. Kurora është e përqëndruar në majtë kërçellit, vezake e zgjatur, mjaft e pasur me gjethe. Bisqet janë me qoshe dhe pak a shumë me qime, të pajisur me lenticela të bardhëreme. Sythat janë të vegjël, vezake, me push, me mëlluga të gjata. Gjethet janë të thjeshta, me forma shumë të ndryshme, por në përgjithësi vezake të përmbysura, të zgjatura, disa herë në formë zëmre në bazë. Është bimë monoike. Lulet mashkullore janë të grupuara në lëvare cilindrike të varura. Lulet femërore janë të vetmuara ose të grupuara nga 2-5 së bashku, me një bisht të shkurtër, deri në 1cm, me 4 kreza, çelin në Prill. Fryti është një lënde pa majë, e murrme kuqerreme, me vija të holla gjatësore, e pushëzuar në majë dhe e shogët në pjesën tjetër, me njollë të madhe, e mbuluar më tepër se gjysma nga një zhguall gjysmësferik, i pajisur me mëlluga të gjata. Lëndet janë të hidhura dhe shumë të pasura me tanin, piqen në vitin e dytë. Shumëzohet me fare dhe me lastarë. Frytifikon në moshë relativisht të vogla. Mund të përdoret për ripyllëzimin e terreneve të zhveshura. Druri përdoret për traversa hekurudhe, dërrasa e degë vozash, mobilie, për ndërtim anijes, në bujqësi dhe blegtori etj. Lëvorja dhe zhgualli përmbajnë tanin.

3. Gjinia *Fraxinus* L. - Frashëri

Përfshin rreth 70 lloje drurësh dhe shkurresh.

Frashëri gjethegjerë (*Fraxinus ornus*). Rritet deri në 10-12m i lartë, rrallë 20m dhe deri në 60cm i trashë. Ka kërçell pak a shumë të drejtë dhe kurorë të gjerë, rruzullore. Sistemi rrënjor është boshtor, i thellë, me rrënjë të shumta anësore. Druri është i pajisur me pore unazore, me blane tëbardhë të kuqerremtë dhe myje tëmurrme tëçelët, është rezistent dhe elastik. Bisqet janë të shogët, të shtypur ose jo nëdrejtim të sythave, në ngjyrë gri të

KURRIKULA

verdhëreme. Sythat janë rruzullore, me push të imët, në ngjyrë të hinjtë. Gjethet janë të rënshme, të përkundrejta, të përbëra, tekpendore, deri në 30cm të gjata, me 5-9 gjethëza vezake heshtake (30-80 x18-45mm), me një bisht të dallueshëm, me buzë të dhëmbëzuara në mënyrë të çrregullt, në ngjyrë të gjelbër të çelët dhe të shogëta nga sipër, më të zbehta dhe me push gjatë nervaturave nga poshtë. Lulet janë në ngjyrë të bardhë në krem, të grupuara në melthe skajore të dendur, 15-20cm të gjatë, erëkëndshme, që zhvillohen nga mesi i periudhës së gjethëzimit; kanë kupë të vogël të vrigulluar thellë e të qëndrueshme. Kurorë me katër petla vizake (7-15mm), shyte, shumë më të gjata se nënpetlat (5-6cm të gjata), kanë thekë me pjalmore të verdha dhe vezore me një shtyllë dhe dy kresa, çelin në Prill-Qershor. Fryti është shojzë njëkrahëshe, heshtake, 15-20x4-5mm të mëdha, me një farë të murrme, të shndritshme, piqet në Tetor. Shumëzohet me fare. Për ripyllëzime përdoren fidanë të përgatitur në fidanishte. Nxjerr me shumicë lastarë nga cingu sa herë që pritet. Frytifikon që në moshë të re, për çdo vit dhe me bollëk. Është lloj ngrohtësidashes dhe durues ndaj thatësisë, preferon shpatet e diellëzuara dhe tokat skeletike të vendosura mbi formacione gëlqerore, lehtësisht acide deri bazike. Në vendin tonë takohet kudo, nga 1000 deri 1600-1700m mbi nivelin e detit. Zona kryesore e përhapjes së tij është e gështenjës, ku përzihet me dushqet, dëllinjat, panjat, krekëzat, boshtren, shkozat, mëllezen, etj. Druri gjen përdorim të ndryshme në ndërtim, komunikacion, bujqësi, dhe për djegie, në industrinë përpunuese dhe mobileri. Është i përshtatshëm për gjelbërim të parqeve dhe rrugëve.

4. Gjinia *Juglans L.* – Arra

Përmbledh 30 lloje drurësh me origjinë kryesisht nga hemisfera veriore dhe që arrijnë permasa të mëdha.

Arra (*Juglans regia*). Është një nga drurët frytorë më madhështorë vendit tonë, i cili mund të arrijë deri në 20-30m në lartësi dhe 1,5m trashësi. Ka sistem rrënjor boshtor të fuqishëm, me rrënjë anësore që shtrihen në distanca të mëdha, deri në 12-14m. Formon kërcell të drejtë, cilindrik, por mjaft të shkurtër, kur rritet i vetmuar. Kurora e mbledhur, kur rritet në gjendje masivi e gjerë, shpesh sa gjysma e lartësisë së drurit, rruzullore, me degëzime të shumta, kur rritet në gjendje të vetmuar. Lëvorja për shumë kohë mbetet e

lëmuar, në ngjyrë argjendi të hinjtë, ndërsa në moshë të mëdha ajo fillon të plasarit në mënyrë gjatësore. Druri paraqet veti teknologjike të larta, është homogjen, i fortë, i rëndë, rezistent, i epshëm, me blunë në ngjyrë gri dhe myje të bukur, të murrmetë errët. Bisqet janë të trashë, të shogët, të murrmetë shndritshëm që kanë njolla gjethore të mëdha në formë zemre, me erë të këndshme dhe palcë petëzore të ndërprerë. Sythat rruzullore, të mbuluar nga 2 mëlluga të zezëreme, të shogët. Gjethet të përbëra tekpendore, deri 35cm të gjata, me 5-9 gjethëza të përkundrejta, e majës më e madhe, eliptike, asimetrike (6-13x3-9cm), thuajse pa bisht dhe pa

KURRIKULA

ndajgjethëza, me buzë të plota ose rrallëherë lehtësisht gjirake, lekurore, me majë të mprehtë, të shogeta ose me tufëza të rralla qimesh në sqetullat e nervaturave, të gjelbra, të shndritshme nga sipër dhe më të zbehta nga poshtë, me aromëtë fortë karakteristike. Është bimë monoike. Lulet janë të vendosura në lëvare, dalin në Prill-Maj; mashkulloret të zezëreme, pa bisht dhe të varur, me thekë të shumtë dhe me pjalm të verdhë, zhvillohen në bisqet e vitit të kaluar; femëroret të grupuara nga 1-5 në skaj të bisqeve të vitit në vazhdim, me vezore të nënteshme, krezat të mëdha të bardha, të përkulura nga jashtë. Fryti është një bërthokël vezake-rruzullore, me zhguall mishtak të gjelbër, i pasur me tanin dhe që kur piqet i hahet në mënyrë të rregullt. Arra është vezake me majë të shkurtër dhe sipërfaqe të rrudhosur në mënyrë të rregullt, e cila mbështjell farën ose bukën e arrës që ndahet në 4 thelpinj, piqet në vjeshtë. Shumëzohet me farë. Kërkon klimëtë butë. Është kërkuese ndaj tokës, të cilat i do të thella, pjellore, të fresketa dhe të drenuara mirë. Është kërkuese ndaj dritës. Mbillet në zonat fushore dhe kodrinore deri në 500-600m lartësi mbi nivelin e detit. Tek ne takohet kudo, e kultivuar ose e mbirë në mënyrë natyrore, deri në 1200mlartësi mbi nivelin e detit. Arra është një nga drurët frytorë më i vlefshëm, thuhet të gjithë organet e saj (rrënjët, lëvorja, kërcelli, gjethet, frytet, lëvozhga e frytave, etj) kanë përdorime të shumta. Fryti i arrës është shumë i ushqyeshëm, ka shije të këndshme, përmban deri në 70% vaj i cili përdoret gjithashtu edhe në fabrikimin e sapuneve, bojrave, llaqeve dhe në kozmetikë. Gjethet dhe lëvorja përdoren për të ngjyer. Është një nga drurët më të preferueshëm për mobilie, skulptura dhe objekte luksi.

5. Rrapi (*Platanus orientalis*)

Rrapi është një nga llojet më të vjetër të bimëve me lule dhe i përhapur gjerësisht. Rritet si dru 40-50m i lartë dhe 3-4m i trashë. Forman sistem rrënjor të fuqishëm. Boshti i rrënjës shkon deri në 50-80cm thellë, ndërsa degëzimet anësore përhapen deri në 80-120cm; tek drurët e rritur rrënjët arrijnë thellësinë deri në 4-8m. Kërcelli është i trashë dhe i mbuluar nga një lëvore, e cila tek ekzemplarët e rinj është e lëmuar, e hinjtë, thuhet nuk shkëputet në pllaka, ndërsa në drurët e rritur është e hinjtë e bardhëreme, e cila shkëputet pllaka-pllaka nga kërcelli dhe në degët e trasha të kurorës, duke zbuluar pjesë të bardhëremetë gjelbëreme të lëvres së re prej nga ku trangu merr pamje mozaikelara-lara. Druri ka blanë të bardhë e me shkëlqim të argjendtë edhe myje në ngjyrë gështenje, me rreze palcore të shpeshtë të dukshme mirë, në të gjitha prerjet. Është i ngjashëm me atë të ahut, por më të lehtë dhe më pak i imët. Kurora është e gjerë dhe e dendur. Bisqet janë me push të dendur. Gjethet ndryshojnë shumë në formë dhe madhësi, në varësi të moshës. Ato janë me 5- 7 vriguj majëmprehtë, me buzë të dhëmbëzuara, 12-18 (25)cm të gjata dhe thuhet po kaq të gjëra ose edhe më të gjëra, shumë rrallë me pak të gjëra se të gjata, të rejtat me push në të dy anët, ndërsa të

KURRIKULA

vjetrat në faqen e sipërme janë të gjelbra, krejtësisht të shogëta, në faqen e poshtme të gjelbra të hapëta e thujse të shogëta, me bisht 5-15cm të gjatë. Rrapi është lloj monoik. Lulesat janë në trajtë kaptinëzash rruzullare, të vendosura disa së bashku në një bisht të gjatë. Lulet mashkullore kanë 3-8 thekë, ndërsa femëroret kanë vezore të mbitëshme me 3-7 karpela, polenizohen nga era, çelin njëkohësisht me daljen e gjetheve, në fund të Prillitfillimi i Majit. Frytet janë akena të pajisur në bazë me një xhufkë qimesh e të bashkuara në një frytëse sferike me diametër rreth 1,5cm, me bisht të gjatë, piqen në Shtaror-Tetor, por qëndrojnë në dru deri në pranverën e vitit të ardhshëm. Ripërtëritet me farë. Rrapi dallohet për kërkesat ekologjike të veçanta. Duron uljen e lagështirës së ajrit deri në 15-20%, duron temperaturën minimale absolute të dimrit deri në -30°C dhe maksimumin absolut deri në +45°C. Është pak kërkues kundrejt tokës. Preferon tokat me përbërje mekanike të lehtë dhe depozitimet aluvionale. Është dritëdashës, prandaj pëlqen vendet e hapura. Tek ne takohet në vende me lageshtirë e sidomos në shtretërit e lumenjve e përrenjve në të gjitha krahinat me klimë mesdhetare, si në Sarandë, Vlorë, Përmet, Tepelenë, Fier, Lushnje, Gramsh, Elbasan, Librazhd etj. Druri i Rrapit përdoret për përgatitjen e sendeve të tornuara meqenëse nuk çahet dhe merr lustër të bukur, në industrinë e mobilieve dhe si dru zjarri. Është i preferueshëm për gjelbërimin e rrugëve, për përforcimin e brigjeve të lumenjve e përrenjve, pyllëzimin e shtretërve të tyre si dhe për gjelbërim të paqeve urbane.

6. Marreja (*Arbutus unedo*)

Shkurre ose dru i vogël deri në 9m i lartë, me kurorë të dendur e të rrumbullakët. Bisqet e rinj janë me qime, në ngjyrë trëndafili ose të kuqe. Lëvorja fillimisht është e kuqe, më vonë e murrme, e ashpër, që ripet me kalimin e moshës në pllaka të holla. Druri ka blanë të verdhë të kuqerremtë dhe myje të kuqe të murrme, është i fortë. Gjethet janë të qëndrueshme, të thjeshta, të trasha e të lëkurta, vezake të përmbysura ose vezake-heshtake (4-9x2-4cm), me buzë të sharruara, të mprehta, në ngjyrë të gjelbër të theksuar sipër dhe më të zbehta poshtë, të shogëta, me bisht deri në 1cm të gjatë, me qime dhe në ngjyrë të kuqe. Lulet janë të grupuara në melthe të varur. Kupa është e vogël dhe e ndarë në pesë dhëmbë të gjelbër. Kurora është e bardhë ose trëndafili, me buzë të ndara, gjithashtu, në pesë dhëmbë, me 10 thekë, me pjalmore të kuqerremta, vezorja është e mbitëshme dhe ka një shtyllëz cilindrike dhe krezë të vrigulluar në ngjyrë të gjelbërtë errët. Mareja lulëzon në Tetor-Mars. Fryti është një rrushk i rrumbullakët, me diametër 1-2cm, i ashpër, në ngjyrë të kuqe të çelur, me një tul të verdhë dhe të lëngshëm, me shije të ëmbël, piqet nga fundi i Nëntorit deri në Janar. Shumëzohet me farë. Mareja është lloj termofil dhe mesatarisht dritëdashës, nuk ka kërkesa të veçanta ndaj tokës, por preferon ato ranore-argjilore, me prejardhje nga flyshet. Ka një areal të gjerë, gati në të gjithë Mesdheun. Në vendin tonë takohet thujse në të gjithë zonën e dafinës,

KURRIKULA

deri në 700-800m lartesi mbi nivelin e detit, ku së bashku me shqipëri mbulon një sipërfaqe mjaft të gjerë. Marreja është burim i rëndësishëm për dru zjarri. Fryti i Mares, i cili përmban mbi 15% sheqer, përdoret për të nxjerrë alkool ose konsumohet i freskët. Gjethet përdoren për regjien e lëkurave. Është bimë mjaltëse shumë e mirë. Preferohet edhe si lloj dekorativ për gjethet, lulet dhe frytet e bukur.

7. Mëllagjeri (*Arbutus andrachne*)

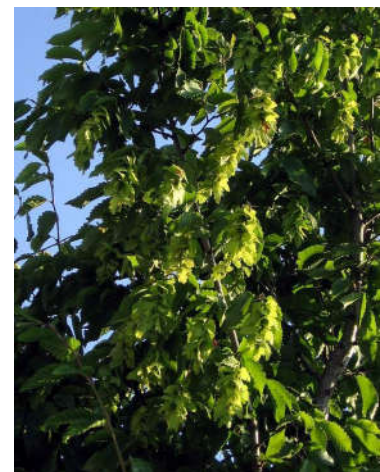
Rritet në trajtë shkurreje 3-4m e lartë. Lëvorja është e lëmuar dhe e hollë, në ngjyrë të kuqerremtë, në stinën e verës plasaritet dhe shkëputet në formë fijesh të holla, duke zbuluar shtresën nën lëvore me ngjyrë të verdhë ose kanelle. Bisqet i ka në ngjyrë të kuqe pa push. Gjethet të qëndrueshme, vezake-eliptike (6-12x4,5-8cm), me buzë të plota dhe rrallë herë me dhëmbë të imët, shyte, me bisht 1,5-3cm të gjatë. Lulet janë të grupuara në melthe të drejtuar përpjetë, në ngjyrë të bardhë të gjelbërme, çelin në pranverë. Fryti është një rrushk i ngjashëm me atë të Marres, por më i vogël (0,8-1,2cm diametër) dhe më i fortë, në ngjyrë të kuqe, piqet në vjeshtë. Shumëzohet me farë. Është lloj i klimës së ngrohtë mesdhetare dhe ka thujtë të njëjtat kërkesa si Mareja. Përsa i përket tokës, tregohet indiferent. Është i përhapur kryesisht në pjesën Jugore. Në vendin tonë gjendet kryesisht ndërrnjët Këlcyrës dhe Leskovikut, deri në 700-800m lartësi mbi nivelin e detit, në shoqërim me shkurre të tjera të zonës së dafinës. Përdoret lëvorja, gjethet, lulet dhe frytet, të cilat i japin Mëllagjerit vlera të veçanta dekorative.

8. Gjinia *Carpinus L.* - Shkozë

Përmbledh rreth 30-40 lloje drurësh e shkurresh të zonave të temperuara e subtropikale të Evropës. Në vendin tonë takohen dy lloje, në gjendje spontane: *C. betulus* dhe *C. orientalis*.

Shkoza e zezë (*Carpinus orientalis*).

KURRIKULA

Ngjan me shkozën e bardhë, por dallohet nga lartësia më e vogël, nuk kalon 6m. Kërçelli i drejtë, i brinjëzuar, me seksion të çrregullt, disa herë i përdredhur. Lëvorja e lëmuar, gri e gjelbërme me njolla të bardhëerme, shumë e ngjashme me të Ahut. Druri i bardhërem, pa myje, me rreze palcore të dukshme, i rëndë, i ngjeshur, me rrathë vjetore jo të rregullt, me fibra të shkurtra e të përdredhura. Kurora mjaft e dendur, vezake e

zgjatur, me masë gjethore të pasur që mbulon mirë tokën. Bisqet janë shumë të hollë, të zhvilluar, në ngjyrë kadife, pushbutë, brrylake, me lenticela të bardhëerme. Sythat janë mëllugore, konike, boshtake, në majë me qime, me 4 qoshe, të gjatërreth 0,5cm dhe të ngjitur pas biskut. Gjethet të thjeshta, vezake ose vezake-eliptike 2,5-1cm të gjata dhe 2,5-5cm të gjëra, me majë të mëprehtë dhe bazë lehtësisht si zemër ose të rrumbullakosur, buzët dyfish të sharruara, me qerpikë, të gjelbra të errëta nga sipër dhe me të çelura nga poshtë, me 10-15 çifte nervaturash të pushëzuara, me bisht të shkurtër dhe me qime. Është bime monoike. Lulet janë të grupuara në lëvare të varur, cilindrike, dalin në Mars-Maj, në të njëjtën kohë me gjethëzimin. Frytet janë akena të vogël, të vendosur në bazën e braktës, rruzullore të gjerë, anash të shtypur, 0,5-1cm të gjatë. Frytifikon bollshëm një herë në dy vjet. Ka ripërtëritje shumë të mire dhe shumohet me lastarë. Shumë rezistente ndaj të ftohtit dhe ngricave, është gjysëm dritëdashës, preferon toka të thella, të shkrifëta, pjellore, me lagështirë mesatare, ndërsa në tokat e ngjeshura argjilore me luhajtje të theksuar të lagështirës mbetet e shkurtër dhe nuk zhvillohet normalisht. Në vendin tonë takohet gjithkund deri në 1500m lartësi mbi nivelin e detit, e përzier me dushqet dhe lloje të tjera. Druri përdoret për prodhimin e objekteve të vegjël që kërkojnë rezistencë, përdoret në torneri, për prodhimin e traversave, pjesë tezgjahesh etj. I shkëlqyeshëm si dru zjarri dhe për prodhimin e qymyrit. Shkoza njihet si përmirësuese e tokës. Gjethet përbejnë një ushqim të mirë për blegtorinë.

9. Lajthia (*Corylus avellana*)

Është shkurre me gjethet të rënshme, e lartë 4-7m, me degëzim që fillon nga baza, duke formuar tufa të dendura dhe me masë gjethore të pasur. Sistemi rrënjor në fillim boshtor, ndërsa më vonë zhvillohet shumë në sipërfaqe. Lëvotja e murrme e kuqërreme, e lëmuar dhe e shndritshme, e pajisur me lenticela dhe më pas plasaritet në sipërfaqe. Druri në ngjyrë të bardhë-kuqërreme, pak i qëndrueshëm ndaj kalbëzimit. Bisqet janë brylake, në fillim të mbuluar nga një push i kuqërremtë gjendror dhe më pas nga një ritidom që ripet në formë cipe. Sythat të vendosur në mënyrë dislike, janë vezake ose rruzullore, me mëlluga me qime. Gjethet i ka të vendosura në mënyrë dislike, me ndajgjethëza të rënshme, me llapë thujse të rrumbullakët deri në vezake e përmbysur (7-13x 6-10cm), pak asimetrike ose si zemër në bazë, të mëprehta në majë, buzët dyfish të sharruara në mënyrë të çrregullt, nga ana e sipërme në ngjyrë të gjelbërtë errët dhe me

KURRIKULA

qime të rralla, ndërsa nga poshtë në ngjyrë më të çelët dhe me qime të dendura, sidomos afër nervaturave, me bisht 1-2cm të gjatë. Lulet janë njëseksore. Mashkulloret të vendosura në levare cilindrike që formohen në vitin paraardhës, duken herët në pranverë, para gjethëzimit. Femëroret janë të mbyllura në një syth rreth 5mm të madh, të ngritura përpjetë dhe pa bisht, duken herët në pranverë (Shkurt-Mars), duke lënë të dalin jashtë vetëm shtyllëzat e kuqe të purpurta. Frytet (lajthitë) të grupuara nga (1)2-4, janë akena vezake ose rruzullore, më të gjatë se të gjerë, me perikarp të hollë, të lëmuar, të drunjëzuar, 1,5-2cm të mëdha, të mbështjella, thuajse deri në majë, nga një brakte gjethore në formë këmbane me buzëtë dhëmbëzuara. Shumëzohet me farë dhe në mënyrë vegjetative. Lajthia fillon të frytifikojë nga mosha 15-20 vjeçare dhe lastaronë fuqishëm në moshën 10-12 vjeçare. Jeton 60-70 vjet. Është lloj me amplitudë të madhe ekologjike, duke u rritur nga fushat deri në 1500-1800m lartësi mbi nivelin e detit. I reziston të ftohtit të madh, por vuan nga ngricat e vonshme. Ka nevojë për lagështi të lartë ajrore. Ka kërkesa të pakta për tokën, por preferon tokat e freskëta, të pasura në lëndë ushqyese. Zhvillohet mirë në dritë të plotë. Tek në takohet nëçeltira dhe si nënpyll i pyjeve të dushkut, ahut e të pishës së zezë, gjatë përrrenjve kodrinore e malore. Prodhimi më i rëndësishëm i lajthisë së butë është fryti, i cili përmban 60-70% ka vlera të mëdha ushqyese. Druri i lajthisë gjen përdorim në prodhimin e artikujve të vegjël dhe të qymyrit.

10. Thana (*Cornus mas*)

Arrin njëlartësi 5 (10) m i lartë dhe rreth 40cm i trashë, por shpesh takohet edhe si shkurre me degëtë holla, në ngjyrë të kuqe të murrme dhe me bisqe të shkurtër, në ngjyrë të hinjtë të gjelbër, të drejtuar përpjetë ose të shtrirë, me push të hollëdhëtë rrallë. Kërçelli është i shkurtër, me lëvore të kuqerremtë, e cila ripet në mëlluga të imta. Druri ka blanë të murrme të çelët dhe myje të kuqerremtë, i fortë dhe shumë elastik. Sythat janë të përkundrejtë, koniktë zgjatur, qëndrojnë të

larguar nga bisku, kanë 2-4 mëlluga të pushëzuara; sythat lulore janë më të mëdhenj se ata gjethore, rruzullore dhe me bisht. Gjethet janë të thjeshta, të përkundrejta, të rënshme, vezake eliptike (11x5cm), me majë të zgjatur, me bisht 5-10mm të gjatë dhe me qime, të rrumbullakosura ose të ngushtuara në bazë, me buzë të plota ose pak të valëzuara, në ngjyrë të gjelbër dhe thuajse të shogëta nga sipër, më të çelëta dhe me push nga poshtë, me nervaturën e mesit të dukshme dhe me 3-4(5-7) nervatura anësore që bashkohen drejt majës. Lulet janë hermafrodite, të vogla, të verdha, të grupuara në ombrella sjetullore, të rrethuara në bazë nga një pështjellëse e përbërë nga 4 brakte vezake të verdha në të gjelbëreme, me nuancë të lehtë të kuqerremtë, çelin heret në pranverë (Janar-Mars), përpara gjethëzimit. Kupa është e përbërë nga 4 nënpetla të gjelbëreme, të shkurtra dhe të mprehta, ndërsa kurora nga 4 petla, të mprehta, të

shogëta, të verdha dhe erëkëndshme; thekët janë të këmbyer me petlat, ndërsa karpela është 1 ose 2 kthineshe, me një shtyllëz. Fryti është bërthokël vezake e zgjatur, 1.2-1,5cm i gjatë, në ngjyrë të purpurt të shndritshme, e varur, e athët, e ngrënshme, piqet në Gusht-Tetor, përmban një farë me tegument të ngurtësuar. Shumëzohet me farë, me lastare dhe me pinjolla. Rritet ngadalë dhe jeton 80-100 vjet. Gjen kushte klimatike optimale në zonën e dafinës dhe të gështenjës. Preferon shpatet e thatë, të diellëzuar, gëlqerore, gurishtore, me toka të lehta, të shkrifëta dhe lehtësisht acide. Është dritëdashëse ose gjysmëdritëdashëse. Thana është me origjinë nga Evropa Qendrore dhe Juglindore si dhe nga Azia e Vogël. Në vendin tonë takohet me shumicë nëçeltira dhe në skaj të pyjeve, në shkurre dhe nëpër gjerdhe arash, e vetmuar ose në grupe të vegjel deri në 1300 (1500)m lartësi mbi nivelin e detit, thuajse në të gjithë territorin e vendit. Druri përdoret për të përgatitur artikuj tornerije, vegla të ndryshme bujqesore etj. Fryti është i pasur me sheqer dhe me vitarninë C. Konsumohet i freskët ose i përpunuar për të prodhuar likerna e shurupra të ndryshme, që pëlqehen shumë. Mund të përdoret për përforcimin e shpateve që gërryhen dhe në brezat pyjore.

11. Gjinia *Juniperus L – Dëllinjë*

Përmbledh 50-67 lloje drurësh e shkurresh, takohen në pellgun e Mesdheut, Afrikën Veriore, Amerikën Veriore, Japoni, Kinë. Janë drurë 10-20m të lartë ose shkurre me lëvore tepër të hollë, fibroze, që ripet në rripa të gjatë. Gjethet të qëndrueshme, në ekzemplarët e rinj janë gjithnjë në trajtë halash, ndërsa tek më të vjetërit në trajtë halash të vendosura në qerthuj. Gjethet mund të jenë me ose pa gjëndra, ato në formë halash shpesh me shumë gojëza, të pajisur vetëm me një kanal rrëshinor. Më shpesh janë bimë dioike, disa herë monoike. Boçet janë skajore ose sqetullore. Boçet e pjekura janë në trajtë rrushqesh, të kuqetëmurrme, ose blu të errëta, piqen 6-18 muaj pas polenizimit, kanë nga 1 ose 2-5 fara vezake, pa flatra. Tek ne, në gjendje spontane, rriten 8 lloje. Më të shpeshtë janë Dëllinja e zezë dhe e kuqe.

Dëllinjë e zezë (*Juniperus communis*). Shkurre ose dru, ndonjëherë në trajtë kaçubeje pa kërcell të dukshëm, por me degë të shumta, që nuk rritet më shumë se 8-10m e lartë dhe 10cm e trashë. Sistemi rrënjor është sipërfaqësor dhe i pajisur me mikoriza. Lëvorja është e hollë, në ngjyrë gri e murrme. Druri është i forte, i ngjeshur, aromatik, me kokrriza, në ngjyrë të verdhë të kuqerremtë. Kurora është konike e hapur, me kërcell që fillon të degëzohet në afërsi të tokës. Bisqet me seksion trekëndor. Sythat janë shumë të vegjël, shpesh të fshehur në tufa halash. Gjethet janë në formë halash, të forta dhe shpuese, të vendosura në qerthuj nga 3, në ngjyrë të gjelbër, në faqen e sipërme kanë një kanal me një vijëgojëzore të bardhë, ndërsa faqja e poshtme

KURRIKULA

është e gjelbër, me karenë shyte. Janë të gjata 10-15mm dhe të gjera 1-2mm, ndërrohen çdo 4 vjet. Bimë dioike; lulet mashkullore në boçe, vezake, rruzullore, me mëlluga që mbajnë 3-6 qeska pjalmi; femëroret, me mëllugat e poshtme jo pjellore, 3 të sipërmet bartëse të vezëzave. Lulëzimi ndodh nga mesi i Majit. Pas pllenimit mëllugat bëhen mishtake dhe bashkohen duke formuar një boçez rruzullore në trajtë rrushku me diametër 5-8mm, në fillim ka ngjyrë të gjelbër, më pastë zezë të kaltëreme, e mbuluar nga një pluhurizë dylli, piqet në vjeshtën e vitit të dytë, përmban 3 fara trekëndore, të mysta, me tegument kockor, me gjëndra rrëshire. Shumëzohet me farë. Nuk ka kërkesa të veçanta ekologjike, mbin në çdo lloj toke dhe klime. Është shumë rezistente ndaj të ftohtit dhe të thatësirës, kërkuese ndaj dritës. Në vendin tonë takohet në të gjitha krahinat, në çdo tip pylli, nga niveli i detit deri në male. Druri i dëllinjës përdoret ndonjëherë në punimet e zdrukthtarisë, për gdhendjen e artikujve zbukurues, për skulptura; si lëndë djegëse dhe për prodhimin e eshkës. Rëndësi të veçantë ka fryti, i cili përdoret për prodhimin e pijes së famshme alkoolike “Gin” si dhe në industrinë farmaceutike e të parfumerisë.

Dëllinjë e kuqe (*Juniperus oxycedrus*), bimë në trajtë shkurreje ose druri që nuk kalon 8-9m lartësi. Shumë e ngjashme me Dëllionjën e zezë, por dallohet nga boçet që në përgjithësi janë më të mëdha (6-12mm), të kuqerremta në pjekuri, që ndonjëherë mbulohen me një shtresë pluhurizë dyllore, që i jep ngjyrë të kuqetë kaltëreme; nga halat që në faqen e poshtme kanë karenë të mprehtë, ndryshe nga Dëllinja e zezë që e ka shytë, janë të pajisura me dy vija gojëzore në faqen e sipërme, në vend të një që ka Dëllinja e zezë. Shumëzohet me farë. Është lloj i klimës mesdhetare, i përhapur në brigjet Jugore të Francës, në Spanjë, Portugali, Algjeri, Itali, Bosnje-Hercegovinë, Mal të zi, Greqi, Detin Egje, Kaukaz, Krime, etj. Nuk ka kërkesa për tokë, duke u rritur edhe në toka të thata e sterile. Është dritëdashëse, rezistente ndaj nxehtësisë dhe thatësirës dhe relativisht e ndjeshme ndaj të ftohtit. Në vendin tonë takohet kryesisht në zonën e dafinës dhe të gështenjës, gjatë bregdetit dhe në vendet ku ndihet ndikimi i klimës detare. Druri mund të përdoret për prodhimin e lapsave, kurse fryti për nxjenjen e alkoolit.

12. Trëndafil qeni (*Rosa canina*)

Është shkurre që nuk kalon 2-3m lartësi. Degët i ka të pajisura me gjemba të fuqishëm, të cilët janë me majë të përkulur, të shtypur anash dhe me bazë shumë të gjerë. Sythat janë të vegjël, të kuq. Gjethet janë të rënshme, të këmbyera, të përbera,

KURRIKULA

tekpendore dhe me ndajgjethëza të ngjitura me bishtin, me 5-7 gjethëza vezake ose eliptike 2-4cm të gjata, me buzë njëfish të sharruara ose disa herë dyfish të sharruara, të shogëta në tëdy faqet ose me push të lehtë në nervaturat. Lulet janë skajore, të vetmuara ose nga 2-5 së bashku, me diametër 4-5cm, me 5 petla në ngjyrë trëndafili ose të bardha dhe 5 nënpetla të mprehta. Çelin në Maj-Korrik. Fryti është i shumëfishtë, i formuar nga një pjesë mishtake elipsoidale, e kuqerremtë, me prejardhje nga shtrati lutor, që mbyll brenda akena të shumtë e të vegjël me qirne. Piqet në Gusht-Shtator. Shumëzohet me farë, kalema, shpatulla, etj. Shkurre dritëdashëse e klimës së temperuar. Rritet në toka me përmbajtje të lartë bazash të këmbyeshme, të thata deri të shkrifeta, disa herë të ngjeshura. Është i përhapur në Evropën Qendrore dhe Jugore. Në vendin tonë takohet kudo edhe me shumë nga llojet e tjerë të trëndafilave të egër në formë tufash, kryesisht në grumbujt pyjore të rralluar, në skaj të pyjeve etj, deri në 1600m mbi nivelin e detit. Rëndësi paraqet fryti i trëndafilatit të egër, i cili është i pasur me vitamina C, D, P, etj. si edhe me lëndëtë ndryshme sheqerore, acid nitrik etj. Lulet janë laksative. Frytet janë astringjent, pastrues të gjakut dhe luftojnë sëmundjen e skorbutit. Rrënjët kanë qënë përdorur dikur si ilaç kundër tërbimit.

13. Urthi (*Hedera helix*)

Është bimë kacavjerëse që disa herë rritet deri në 20-50m e gjatë dhe 10-15cm e trashë në bazë. Në rastet, kur nuk ka mbështetëse merr trajtën e një shkurreje zvarritëse. Kërçelli dhe bisqet nxjerrin rrënjë adventive me qime thithëse, me anën e të cilave kapet pas lëvorës së drurëve, shkëmbinjëve ose mureve. Lëvorja formon një ritidom mëllugor ngjyrë hiri. Bisqet janë të verdhë të hinjtë, me qime yllore. Gjethet janë të qëndrueshme, të këmbyera, 4-10cm të gjata, jo të njëllojta: në bisqet jo pjellore

me 3-5 vriguj trekëndore, me buzë të plota, të gjelbra të errëta në faqen e sipërme, të zbehta dhe me nervature të bardhëreme nga poshtë; në bisqet lulore janë vezake-rombikë, të pavrigulluara dhe në ngjyrë të gjelbër metë hapet. Bishti i gjethes ndonjëherë është me i gjatë se llapa. Lulet janë të bardhatë gjelbra, të tipit pesë, të grupuara në ornbrella skajore. Çelin shumë vonë, Shtator-Tetor. Fryti është rrushk rruzullor i zi, me diametër rreth 6mm, me 4-5 fara, piqet në pranverën e ardhshme. Në mënyrë natyrale shumëzohet me farë, lastarë, shpatulla dhe kalema. Ka një amplitudë të gjerë ekologjike, por preferon klimën e ngruhtë e të butë dhe vuan nga të ftohtit e madh; preferon tokat gëlqerore e të pasura në humus, i reziston mirë tymit e gazrave. Është hijedashës. I përhapur në Evropën Jugore deri në Kaukaz. Në vendin tonë takohet kudo mbi kërcejtë e drurëve, nëpër shkëmbinj, mure e gjerdhe, që nga zonat fushore deri në 1800m lartësi mbi nivelin e detit. Lloj shumë i cmueshëm për gjelberimin vertikal.

14. Xhërrokulli vjeshtor (*Colchicum autumnale*)

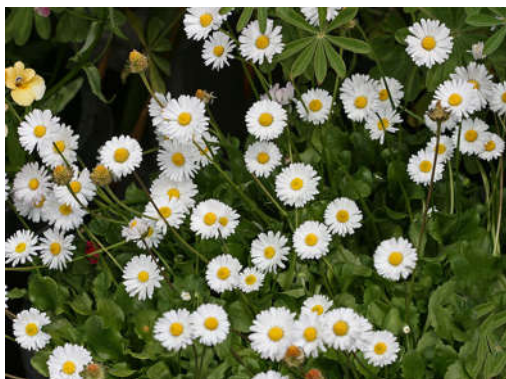
Bimë barishtore shumëvjeçare, me lartësi 10-40cm, me gjethe lineare heshtore, me qepujkë nëntokësore deri 4cm. Ka lulet e mëdha, ngjyrë jargavani (rozë në lejla). Lulëzon në periudhën Mars-Shtator. Fryti kapsollë sa një arë, që piqet në Qershor-Korrik, me shumë fara, ngjyrë të murrme. E përhapur në livadhe me lagështi të zonës kodrinore dhe malore. Gjetet edhe në vende jo shumë të thata dhe me tokë të mirë. Bimë mjekësore që i grumbullohen: Qepujka. Farat. Lulet e freskëta. Tradicionalisht është përdorë kundër zjarmisë, alergjisë, mjekimin e reumatizmës, për izolimin e kolkicinës dhe të alkaloideve, etj.

15. Pelini (*Artemisia absinthium*)

Bimë barishtore shumëvjeçare, e gjatë 30-90cm. E tërë bima ka ngjyrë hiri të bardhëme, aromatike të fortë. Gjethet janë të mbuluara dendësisht me qime të bardha si mëndafsh, me vriguj afro 1mm të gjëra. Kaptinat janë me diametër 3-4mm. Lulet janë të verdha në lulesë si piramidë. Takohet afër rrugëve, në vende me bar, gurishtore dhe e kultivuar. Bimë mjekësore që i grumbullohen: E bima (Herba). Tradicionalisht përdoret për stimulim të oreksit, kundër të thatit në lukth dhe në zorrë. Përdoret edhe për shërimin e sëmundjeve lokale të lëkurës.

16. Luleshqerra (*Bellis perennis*)

Është bimë barishtore shumëvjeçare, deri 20cm e lartë, me rrënjët kacavjerrëse. Gjethet rozetë, në formë lopate. Kërcejtë pa gjethe, me vetëm një lulesë. Lulesa me lule anësore, ngjyrë të bardhë ose trëndafili dhe ato qendrore, ngjyrë ari. Gjetet në livadhe, në lugina nga zona e ulët, malore dhe subalpine. Bimë mjekësore që i grumbullohen: Lulesat. Përdoret si diuretik, pastrues i gjakut dhe i mushkërive. Forcon prostatën, pastron gjakun dhe mushkëritë, shëron lëndimet e brendshme dhe lëkurore.

17. Çikorja (*Cichorium intybus*)

Bimë barishtore shumëvjeçare e gjatë 80-100cm, me gjethe pendore të çara, gjysmë kërcell-pushtuese dhe rrënjë të trashë. Kaptinëzat 11-10mm. Lulet blu ose ngjyrë qielli, të gjata sa trefishi mbështjellës. E përhapur në vende gurishtore me bar dhe kullota, në djerrina, nga ultësirat deri në zonën malore. Bimë mjekësore që i grumbullohen: E gjithë bima (Herba). Rrënja. Tradicionalisht është përdorur si tonik, laksativ, diuretik si dhe kundër gurëve në mëshikëzën dhe në veshka, në pastrimin e gjakut dhe reumatizmit.

18. Rigon i bardhë (*Origanum vulgare*)

Bimë barishtore shumëvjeçare, me lartësi 30-80cm, aromatike. Me kërcëj të drejtë, pak të rrënjëzuar e pasur me qime gjëndërore. Ka gjethe të përkundrejta, me bisht të shkurtër, vezake këndrejta, të veshura me qime, bojë hiri. Lulet me bisht të shkurtër dhe të grumbulluara në kalliinj të stërgjatur në mes të kërcëjve, të bardha, rrallë të kuqërremta. Lulëzon nga fundi i muajit Qershor deri nga mesi i Gushtit. Rigoni është i zakonshëm dhe gjendet në lartësitë deri në 800-1000 m mbi rrafshin e detit, në vende me barë, në shkurreta, në çeltira pyjesh ose e kultivuar. Shtrirja gjeografike e rigonit tregon qartë dhe kërkesat e kësaj bime për klimën dhe tokën. Bimë mjekësore që i grumbullohen: E gjithë bima (Herba). Përdoret në mjekësi kryesisht në dhimbjet e gojës, të dhëmbëve, kundër ftohjes dhe gripit, bronkitisit, gjithashtu përdoret dhe si çaj. Po kështu përdorime gjen dhe në gatime të ndryshme.

19. Kërpudha e Çezarit (*Amanita caesarea*)

Është kërpurdhë ushqyese me shije shumë të mirë me kapelë në formë topi e mbuluar me një mbështjellës të bardhë që pëlçet kur kërpudha rriter, por qëndron edhe më tutje në bishtin e saj. Kërpudha e re e posadatur mbi tokë është e ngjashme me një vezë. Bishti i kërpudhës është i gjatë 12-15 cm dhe ka ngjyrë të verdhë të zbehtë, është i hollë dhe me unazë karakteristike. Ka ngjashmëri me kërpudhën

KURRIKULA

helmuese Amanita muscaria, e cila për dallim në shumicën e rasteve ka njolla të bardha dhe bisht të bardhë që dallon nga Amanita e Cezarit. Rritet në pyllin e dushkut në lëndina të vogla të ngrohta dhe me dritë. Është më e rrallë në krahasim me kërpudhat e tjera të zakonshme. Përdoret e tërë pjesa mbitokësore (dorëza dhe kapela) si ushqim dietik ose si mëlmesë në ushqime të ndryshme.

20. Kërpudha e Ariut, Pankushe (*Boletus edulis*)

Kërpudhë ushqyese e kualitetit të lartë dhe shumë e rëndësishme. Kapela e gjerë 7- 30 cm ngjyrë e kafenj të ose kafenj të të errët. Dorëza e kërpudhës (trungu) është i gjatë 8-25 cm, ngjyrë të

bardhë ose gati e kafenj të të çelët. Mjaft e shpeshtë në pyllin e dushkut, gështenjës dhe ahut. Zakonisht më e shpeshtë është në pyjet e dushkut, sidomos në pyje ku depërton ngapak drita.

Përdoret dorëza dhe kapela si ushqim dietik ose si mëlmesë në ushqime të ndryshme.

B. KAFSHËT

1. Gjitarët:

Ariu i murrmë (*Ursus arctos*).

-Gjatësia e përgjithëshme: 200-300cm;

-Gjatësia e bishtit: 1 m;

-Lartësia në shpatull: 80-120cm;

-Pesha ♂ 180-750kg; ♀ 90-270kg;

-Jetëgjatësia: 30 vjet (në robëri 50 vjet).

Ariu aktual u çfaq në Evropë rreth 70 000 vjet më parë. Sot janë më se 17 nënspecie, më i përhapuri është nënspecia e Evropës *Ursus arctos arctos*. Ngjyra e gëzofit është e hirtë në kafe, kafe e mbyllur deri në të zezë. Të rinjtë kanë njolla të bardha rreth qafës, të cilat me moshën tek shumica zhduken. Gjatësia e qimes në dimër është 8-12cm dhe mjaft e dendur, kurse në verë 4-6cm dhe më e rallë. Kur kapet në befasi Ariu lëshon një zë si tingëllima e të pështyrës, kur shqetësohet, gjatë të ngrënit, hungëron, ndërsa kur plagoset lëshon një ulërimë të fortë. Ariu është kafshë që shkel me taban, gjurma e të cilit njihet fare lehtë. Është kafshë nate e pa shoqërushme. Kur mësohet me mish prenë nuk e konsumon të freskët, por e mbulon me mbeturina dhe kthehet ta hajë mbasi mishi të ketë filluar të mbajë erë. E eviton njeriun, por mund ta sulmojë vetëm kur është i plagosur, kur është duke ngrënë mish ose kur është me të vegjëlit e tij. Në dimër tërhiqet në strofkë që është një zgavër shkëmbi ose një grumbull drurësh të rëzuar për 2-3 muaj, por nuk hyn në letargji megjithëse nuk ushqehet, por pi vetëm ujë. Biotopi i tij janë pyjet e gjëra e të qeta me zona shkëmbore e drurë të rëzuar që i lejojnë të vendosë strofkën. Ariu ka nevojë edhe për pjesë pylli shumë të dendur për t'u fshehur ditën. I qëndron besnik vëndit, ku ka lindur dhe jeton. Kryqëzimi ndodh në Prill-Qershor. Bara vazhdon 8-10 muaj, ndërsa pjellja ndodh në Janar-Shkurt në strofkë ose nën një grumbull drurësh të rëzuar. Këlyshët lindin me peshë 400-500 gram dhe janë të verbër, të shurdhër duke ngelur të tillë për 35-40 ditë. Si regull pjell dy këlyshë e më rallë më pak ose më shumë. Tre muajt e parë këlyshët pijnë vetëm qumësht, pastaj fillojnë të hanë edhe ushqim. Në moshën 16 mujore këlyshët bëhen të pavarur, ndërsa pjekurinë seksuale e arrijnë në moshën 3-4 vjeçare. Deri në këtë moment këlyshët qëndrojnë me nënën e tyre. Mashkulli nuk mer pjesë në ushqimin, mbrojtjen dhe ritjen e të vegjëlve. Ariu është kafshë ku predominon ushqimi bimor, kryesisht nga bar, fruta pylli, ehuj, lënde, misër, patate, këpurdha, rënjë të ndryshme etj, por konsumon edhe ushqim shtazor si larva milingonash, insekte, mjaltë, etj. Kur mësohet me mish bëhet i rezikshëm dhe mund të konsumojë derra të egër, kaproj dhe kafshë të buta të të gjitha llojeve. Kur mungon ushqimi në mal zbret në zona më të ulta dhe pastaj rikthehet përsëri në male.

Në Evropë gjëndet në mënyrë masive në pjesën Lindore të kontinentit në Pirenejtë, Alpet, Abruzzo, Alpet Dinarike, të Greqisë, Bullgarisë, Rumanisë, etj. Në vëndin tone gjëndet në

KURRIKULA

masivet e mëdha pyjore si në Vermosh, Selcë, Fan, Munellë, Lumi i Gashit, Martanesh, Mali i Llapushit, Lurë, Masdejë, Shpat-Breshkëz, Hotolisht, Stërblevë, Tomoricë, Mokër, Gorë etj.

Ujku (*Canis lupus*).

-Gjatësia e përgjithëshme (pa bisht):120-140cm;

-Gjatësia e bishtit: 35-48cm ;

-Veshët: 22-26cm ;

-Lartësia në shpatull: 75-90cm;

-Këmba e pasme:21-27;

-Pesha: 25-50kg (max 60 kg);

-Jetëgjatësia:15-16 jet.

Ngjyra e përgjithëshme e trupit e hirtë e hapur në erët dhe e verdhë në hiri me nuanca të zeza. Dimorfizmi seksual është pak i dukshëm dhe konsiston në dimensionet më të mëdha dhe pamjen më robuste që ka mashkulli. Zëri është ulërime karakteristike, ka shumë të zhvilluar shikimin, ndigjimin dhe nuhatjen. Ujku mund të ndëgjojë zhurma qoftë edhe të intesitetit të vogël deri në 8km distancë, ndërsa mund të kapë me nuhatjen e tij aroma deri në 3km larg. Jashtëqitja e Ujku është si e qenit, por me qime. Gjurmët e ujkut janë të ngjashme me ato të një qeni të madh me ndryshimin se ato janë eliptike (9x7cm) e jo të rrumbullakta si tek qeni dhe të vendosura në vijë të drejtë e jo në zigzak si te ky i fundit. Rrezja ditore e lëvizjes është 40-50km, kur ka të vegjël në strofke vetëm 3-6km. Ujqërit kanë zakonin të ecin varg njëri pas tjetrit, duke shkelur në gjurmët e tyre dhe vetëm në pengesa gjurmët ndahen. Në vrap ujqërit ecin me reth 60 km/orë. Në rast nevojë mund të notojë si qeni me të cilin edhe mund të kryqëzohet. Në vjeshtë dhe në dimër grumbullohet në kope të përbëra nga 7-16 krerë, brenda të cilave ka një jerarki kur kopeja del për të gjuajtur e ku ndahen rolet: ujq që ndjekin gjahun, të tjerë që bëjnë pritën etj. Gjuetia udhëhiqet nga një mashkull i fuqishëm (më rallë femër e ritur). Kopeja është një bashkësi e mbyllur. Ujku është kafshë pylli me aftësi adaptuese të gjërë. Kafshë nate e shoqëruese, jeton i vetëm ose në çift vetëm në verë . Armiq të vërtetë ka njeriun dhe sëmundjen e tërbimit.

Në Europë kjo specie është e përhapur kryesisht në pjesën Lindore të kontinentit. Në vëndin tonë Ujku është një kafshë autoktone që gjëndet në zonat malore të vëndit në altitudat 800-2000m, e shumë rallë në zonën kodrinore e në fusha. Biotopi i tij janë pyjet dhe sipërfaqet me shkure të cilat i sigurojnë kushte për tu fshehur gjuajtur e folezuar. Monogam, çiftet formohen në periudhën Dhjetor-Shkurt, mbas lufrash të ashpra midis meshkujve për të fituar femrat. Kryqëzimi ndodh në Shkurt-Mars. Mashkulli vazhdon të qëndrojë me femrën edhe mbas kryqëzimit, deri në ritjen e të vegjëlve. Strofka vendoset në një zgavër në tokë përfundi ndonjë druri të rëzuar në ndonjë zgavër shkëmbi Afër strofkes duhet të ketë ujë të pijshëm. Bara vazhdon 62-63 ditë. Këlyshët lindin në strofke, ata janë të verbër dhe të shurdhër për 9-16 ditë. Tre javët e para femra nuk i le

KURRIKULA

anjëherë këlyshët vetëm, duke i ushqyer me qumësht, në këtë kohë atyre ju dalin dhëmbët e qumështit. Ajo ushqehet nga Mashkulli. Mbas 6 javësh këlyshët fillojnë të hanë mish gjysëm të tretur, të cilin ia u vjellin prindërit, pastaj të pa tretur dhe më vonë gjah të gjallë të cilin e mbytin vetë. Në moshën 15-28 javëshe këlyshëve iu zhvillohet plotësisht sistemi i dhëmbëve. Në Tetor këlyshët ndjekin prindërit në gjueti, duke formuar kështu tufat e ujqve. Familja prishet gjatë periudhës së kryqëzimit të ardhshëm. Ushqehet me mish duke vrarë vrtebrorë të mëdhenj si kaproj, derra të egër, lepuj, por edhe kafshë të buta si dele, dhi, lopë, njëthundrakë, por ujku në rast nevojë konsumon edhe minj, insekte, fruta etj. Duron deri një javë pa ngrënë, pastaj mund të hajë deri 10-15kg mish njëherësh.

Baldosa (*Meles meles*).

Gjatësia e përgjithëshme: 75-94cm;

-Gjatësia e bishtit: 15-19cm;

-Gjatësia e veshëve: 9-11cm;

-Pesha: 10-16kg. maksimum 20kg;

-Jetëgjatësia: 5 vjet.

Baldosa e ka ngjyrën e shpinës dhe anëve hiri, kurse barkun dhe këmbët të zeza. Dy breza të zinj që fillojnë nga turiri kapin sytë veshët dhe përhapen në trup prapa kokës. Pjesa tjetër e kokës është e bardhë. Ka shumë të zhvilluar ndëgjimin më pak nuhatjen, kurse shikimin e ka të dobët. Poshtë bishtit afër vrimës anale ka një gjendër me sekrecion të jashtëm, që lëshon një lëng me erë të kaqe. Baldosa është kafshë plantigrade me putrat e mëdha, të çveshura e me kthetra të gjata. Sistemi i gjurmëve është karakteristik dhe vlen si element identifikimi. Baldosa noton dhe i qëndron besnike vendit të jetesës. Është kafshë e mbrëmjes dhe e natës. Në dimër nuk ushqehet, por ri në strofke dhe pi vetëm ujë, por nuk bie në letargji. Është e përhapur në Evropë dhe Azi. Në Evropë përfshin gati të gjithëkontinentin, me përjashtim të ekstremit verior. Tek ne gjendet kudo si në fushë edhe në mal, por më dendur takohet në zonën kodrinore. Biotopi i saj janë pyjet, sidomos ato të fletore dhe zonat me shkure afër tokave bujqësore, vreshtave e livadheve, ku gjen ushqim. Baldosa iu largohet vëndeve të urbanizuara. Është kafshë më pak e varur nga mjedisi pyjor. Baldosa kryqëzohet në Janar-Mars, kur femra mund të bashkohet me më shumë meshkuj të të njëjtit klan, por mund të kryqëzohet edhe në kohë të tjera të vitit, prandaj këlyshë baldose shifin gjatë gjithë vitit. Veza e fekonduar qëndron e pa fiksuar në muret e uterusit për 10 muaj, pra nuk zhvillohet. Pastaj për rreth dy muaj veza zhvillohet dhe pjellja ndodh në Mars-Prill. Për ndërtimin e strofkës baldosa hap galeri me një shpejtësi të mahnitëshme në vjeshtë, të cilën e shtron me bar të thatë për futjen e të cilit hyn mbrapsht në galeri duke e mbajtur barin me këmbët e para. Këlyshët lindin të verbër, të shurdhër e me barkun pa qime dhe qëndrojnë kështu për 28-35 ditë. Pjell gjithësej 2-7 këlyshë, të cilët ushqehen me qumësht për 2,5-3 muaj. Gjatë kohës, që është me të vegjël, familja mbahet nën kontroll nga femra, e cila merr përsipër edhe

KURRIKULA

stërvitjen e të vegjëlve. Sjellje tipike e familjes së baldosës, gjatë lëvizjeve të gjata, është i ashtuquajtur "vrapi në kolonë indiane", e cila ka në krye nënën, ndërsa këlyshët që vijnë pas lidhen midis tyre me nënën duke kapur e shtrënguar midis dhëmbëve bishtin e atij që është përpara. Këlyshët bëhen të pavarur në moshën 6 mujore, kurse të aftë për riprodhim në moshën 1,5-2 vjeçare. Konsumon kërmij, insekte, larva, vezë e zogj të vegjël, këlyshë lepuri, por edhe ushqim bimor si misër, rrush, fruta të ndryshme, ehuj, lënde, kërpudha, tubera dhe filiza të njomë. Është më pak i specializuar për konsumimin e mishit.

Dhelpra (*Vulpes vulpes*).

- Gjatësia e përgjithëshme e trupit: 80-90cm;
- Gjatësia e bishtit: 30-40cm;
- Lartësia në shpatull: 35-40cm;
- Gjatësia e këmbës së pasme: 12-16cm;
- Pesha: 2-7kg (max 10kg).

Ngjyra në përgjithësi e kuqeremtë, me varjacione duke qënë shpina e kuqeremtë, kurse pjesët e poshtëme të trupit mund të jenë të bardha në të verdha ose të erëta, gri deri në të zezë. Maja e bishtit është e bardhë. Pjesët e poshtëme të veshëve dhe ekstremitetet e këmbëve të zeza. Tek dhelpra haset fenomeni i albinizmit dhe melanizmit. Këlyshët janë ngjyrë kafe të erët me një njollë të bardhë në gjoks dhe në ballë. Ndron qimen vetëm në pranverë. Gjurma e dhelprës ka dimensionet 6x4cm. Zëri i Dhelprës është murmuritje ose lehje. Nën bisht, 7-8cm nga rëza, ka një gjëndër aromatike me sekrecion të jashtëm. Dhelpra është kafshë jo e shoqërushme, e muzgut dhe e natës, me përjashtim të periudhës së riprodhimit dhe kur zona është e qetë. Ditën pushon në shkure të dendura, në zgavra drurësh etj. Noton mire. Armiqtë e Dhelprës janë Ujku, Shqiponja e malit, Bufi i madh, si dhe tërbimi. Dhelpra ka një areal mjaft të gjërë në plan botëror. Në Evropë gjëndet thuajse kudo me përjashtim të Maltës, Kretës dhe Islandës. Dhelpra është besnike e vëndit ku ka lindur. Për t'u riprodhuar, në kushte natyrore, një çift dhelprash ka nevojë për një teritor prej 3-8km². Monogam dhe kryqëzimi ndodh në strofkë, në Janar-Shkurt. Strofka është një galeri me një të zgjeruar me dy ose më shumë hyrje, të cilën e hap vetë duke e përdorur për disa vjet rrjesht ose me interval. Mund të qëllojë që të ndodhet në të njëjtën strofkë në galeri që lidhen, por në të zgjeruara të veçanta së bashku me Baldosën dhe Macen e egër. Bara zgjat 52-53 ditë e cila fillon në Shkurt. Pjell në Prill-Maj në të zgjeruarën e strofkës 4-6 këlyshë të cilët për 12-14 ditë janë të verbër. Në 3-4 javët e para të jetës këlyshët ushqehen vetëm me qumësht. Në këtë fazë femra nuk e lejon mashkullin t'u afrohet këlyshëve, por pranon prej tij ushqimin që ai bie. Pastaj njëllon si tek Ujku ata fillojnë të hanë ushqim gjysëm të tretur e pastaj të pa tretur. Megjithëkëtë dhënia e qumështit vazhdon deri në 3 muaj. Në fund ata shkojnë me prindërit në gjueti për të mësuar. Këlyshët arrijnë moshën e maturitetit në një vit. Dhelpra femër është në gjëndje të riprodhohet deri në moshën 10 vjeçare,

KURRIKULA

ndërsa mashkulli pak më gjatë. Ushqimi bazë i Dhelprës janë minjtë, por konsumon edhe insekte, bretkoca, larva, peshk, shpendë të buta ose të egra, lepuj, këlyshë derri ose kaprolli, vezë si dhe ushqim me origjinë bimore si rush, mollë, dardha, kumbulla etj. Për këtë mënyrë jetese Dhelpra, njëlloj si ujku dhe çakalli, stërvit të vegjëlit e saj, duke i marrë në gjueti e duke iu mësuar mënyrën e të ushqyerit dhe të kapjes së presë. Në këtë proces marin pjesë të dy prindërit.

Derri i egër (*Sus scopa*).

- Gjatësia e përgjithshme:90-180cm;
- Gjatësia e bishtit:20-30cm;
- Lartësia në shpatull:70-100cm;
- Pesha:60-150kg, -disa200kg e shumë rrallë 300kg;
- Jetëgjatësia:10 vjet.

Duke patur një përhapje shumë të gjërë Derri i egër ka më se 36 nënspecie,dhe takohet në Kroaci, Bosnjë, Serbi, Kosovë, Shqipëri, Bullgari dhe Greqi. Ngjyra e trupit është e murme e hirtë ose e murme në kafe në të zezë, ndërsa qimja e dendur, por e ashpër. Këlyshët kanë qime më të buta ngjyrë kafe në të verdhë, me breza gjatësorë ngjyrë të hapur që zhduken nga muaji i 5-6 i jetës. Tek Derri haset fenomeni i albinizmit. Dimorfizmi seksual shprehet tek dhëmbët e qenit, të cilët janë më të fuqishme e dalin më shumë nga goja tek mashkulli. Zëri i Derrit të egër është njëlloj si i Derrit të butë. Vrapon me trokth si regull me një shpejtësi prej 20km/orë, por në rast nevojë mund të vrapojë me shpejtësi më të madhe që mund të arrijë në maksimum 70km/orë. Në rajonin e barkut ka 6 palë sisë.Gjurmët kanë dimensionet 9x6cm dhe në to dallohen si gjurmët e thundrave të mëdha, ashtu dhe ato të thundrave të vogla. Janë shumë të zhvilluara shqisat e nuhatjes dhe ndëgjimit e më pak të shikimit. Noton mirë. Tek kjo kafshë është shumë e zhvilluar ndjenja e familjes, po kështu ajo e jetës shoqërore dhe e jerarkisë. Normalisht tufat e Derrave formohen në nëntor dhe përbëhen nga një femër me këlyshët tashmë të ndarë (këputur) plus bijat e saj, të një ose dy vitesh më parë me këlyshët e tyre gjithashtu të ndarë dhe afërsisht të të njëjtës moshë plus meshkuj deri 1,5 vjeçarë si dhe femra shterpa që kanë lidhje gjaku dhe udhëhiqen nga një femër e rritur me përvojë.Tufat kanë teritorin e tyre të kullotjes, i cili mbrohet në kufijtë e tij nga tufat e tjera. Në moshën 18 mujore meshkujt formojnë tufa të veçanta, pa jerarki e që prishen shpejt. Meshkujt e rritur bëjnë jetë të vetmuar dhe mund të pranojnë shoqërinë e një ose dy meshkujve të rrinj të nënështuar, të cilët i afrohen femrave vetëm në periudhën e kryqëzimit. Çdo mashkull i maturuar, në periudhën e kryqëzimit, krijon sipërfaqen e tij të influencës me një numur femrash që i zotëron. Në dimër flenë në pyll duke u vendosur ngjitur përbri njëri tjetrit, kurse në verë veç e veç.

Në Evropë gjëndet në të gjithë kontinentin, me përjashtim të pjesës veriore. Në vëndin tonë gjen kushte zhvillimi prej bregut të detit deri në zonat e larta malore, por optimumin e ka në zonën e dushqeve. Është kafshë e muzgut dhe e natës, që ushqehet në pyjet fletorë dhe fshihet e fle në

KURRIKULA

imshtat e dendura. Preferon pyjet me shtrirje të madhe sepse do qetësi. Dikur rigorozisht kafshë pylli, Derrri i egër sot gjëndet kudo mjafton ti plotësohen kërkesat e tij për ushqim, për vënde me ujë e baltë për tu zhgryer dhe për imshtaja ose makje të dendura për tu fshehur. Dëndësia normale në kushte bio-ekologjike normale është 0,5-1 Derr për 100 hektarë. Poligam, mbas luftës midis meshkujve për të zotëruar teritore të riprodhimit e për pasojë femrat. Në muajin Dhjetor ndodh kryqëzimi. Bara vazhdon 15 javë,mbas të cilës ndodh pjellja në Prill-Maj në strofkë e cila është në fakt një grupë natyrale e shtruar me gjethe e myshk brenda një imshtaje të dendur. Pjell 3-6 (10) këlyshë të cilët e kanë shikimin që në lindje. Për dy javët e para gjatë të cilave këlyshët pijnë vetëm qumësht nëna dhe të vegjëlit qëndrojnë në imshtën e dendur ku janë lindur dhe dalin prej aty vetëm kur “*imprintingu*” të ketë përfunduar. Në këtë kohë këlyshët fillojnë të hanë edhe ushqim, por dhënia e qumështit vazhdon mbasi këputja ndodh në moshën 5 mujore.Këlyshët braktisin strofkën qysh në lindje, të pavarur bëhen në moshën 1 vjeçare, ndërsa të aftë për riprodhim në vitin e dytë të jetës. Në kushte të mira ushqimi femrat mund të kryqëzohen qysh kur mbushin 1 vit. Konsumon ehuj, lënde lisi, bar të njomë, rizoma, patate, miser, por edhe minj, insekte, këlyshë lepuri, keca kaprolli kur mund ti kapë, etj. Në kërkim të ushqimit mund të përshkojë 20-40km në natë.Ka nevojë për ujë të pijshëm si dhe për baltë për zhgryerje.

Dhija e egër (*Rupicapra rupicapra*).

- Gjatësia e përgjithshme:110-130cm;
- Lartësia në shpatull:70-80cm;
- Gjatësia e bishtit:3-4cm;
- Pesha:30-60kg;
- Keci i porsapjellë:2-2,7kg;
- Jetëgjatësia:22 vjet.

Gëzofi, në verë, ka ngjyrë të kuqeremte në ndryshku të hapur, kurse, në dimer, e murme në të zezë dhe nganjëherë e zezë. Koka është në ngjyrë të bardhë në të verdhëremë, me dy shirita bojhiri të mbyllur që nisen nga veshët kalojnë mbi sy dhe përfundojnë në majën e turirit. Mbrapa, rreth zones anale, ka një njollë të bardhë që edhe tek Dhia quhet pasqyrë. Gjatë tehut të shpinës ka qime të gjata, gjatësia e të cilave rritet nga qafa drejt bishtit. Mashkulli ka aspekt më të erët dhe më robust se femra. Pjesa e poshtëme e barkut është pak më e zbehtë. Nën qimet e gjata ka një shtresë qimesh në formë pushi, shumë të dendur, e cila i siguron një izolim shumë të mire nga të ftohtit. Kecat kanë aspekt më të mbyllur se kafshët e rritura, tek ata për të dy sekset brirët fillojnë të duken qysh në moshën dy mujore. Brirët janë të përhershëm dhe rriten çdo vit nga brenda gjë që lejon, që me anë të tyre, të përcaktohet moshja. Mbrapa brirëveka dy gjëndra sa një kokër lajthie, me sekrecion të jashtëm, të cilat janë funksionale tek meshkujt. Në kohën e kryqëzimit ato sekretojnë një lëng me erë karakteristike që nxit aktivitetin seksual tek femra.

KURRIKULA

Thundrat janë karakteristike, mbasi kanë anët më të ngritura, që i ndihmontë fiksohen fort mbi sipërfaqet shkëmbore mbi të cilat Dhia ecën. Dimensionet e thundrës janë 4,5x4cm. Dhia shikimin e ka të mirë, por vetëm për objektet që lëvizin. Objektet që nuk lëvizin nuk i dallon edhe sikur ti ketë fare afër. Më të zhvilluar ka nuhatjen, me anën e të cilës mund të ndjejë aroma deri në 500m largësi, por edhe ndëgjimin. Kur vrapon mund të kërcejë deri 7m dhe ka vetinë të ndalet herë pas here. Është kafshë kurrioze që do të shikojë gjithçka. Ndron qimen dy herë në vit, në Prill-Maj dhe në Gusht. Kafshë dite, por kohët e fundit është konststuar se është aktive edhe natën. Armiqtë e saj natyralë janë Rëqebulli, Ujku, Dhelpra dhe Macja e egër.

Dhia e egër është e përhapur natyralisht në Evropë. Në vëndin tonë gjëndet në malet e larta si në Vermosh, Selcë, Bogë, Dukagjin, Munellë, Tropojë, Bizë, Martanesh, Stërblevë, Mokër, Nemërçkë, Hotovë etj. Kafshë pylli dhe e kullotave alpine e përhapur në zona që gjënden në altitudat nga 800 deri 2300m mbi nivelin e detit, duke preferuar kufirin e epërm të vegjetacionit pyjor, me proje e ujra të pastra, bimësi të pasur e çeltira. Poligam, kryqëzimi ndodh nga fundi i Tetorit deri më 15 Dhjetor, në luginat alpine ku cjepërit luftojnë për zotërimin e tufave të dhive. Bara zgjat 24-25 javë. Pjellja ndodh në një vënd të mbrojtur me shkure e dëllinja në Maj-Qershor. Dhia pjell, si regull, një kec, i cili zotëron qysh në lindje shikimin dhe mbas 3 orësh nga lindja është në gjëndje të ndjekë nënën e tij me vrap. Mbasi keci mbush 4 javë, dhia me të voglin bashkohet me kopenë. Kopetë e Dhive të egra formohen nga femra me keca, femra që nuk kanë pjellë dhe meshkuj një vjeçarë. Kopetë mund të arrijnë në një madhësi prej 3-30 individësh dhe udhëhiqen nga një femër me përvojë. Meshkujt 2-3 vjeçarë formojnë tufa të vogla më vete, ndërsa cjepërit e vjetër jetojnë veç e veç ose nga 2-3 bashkë. Kafshë barngrënëse konsumon në verë rreth 50 lloje bimësh si graminore, leguminoze, bimë helmuese, hala etj, e në dimër likene, bisqe e sythe bar të thatë etj. Mbasi ha ulet dhe ripërtyp. Dhia e egër kalon gjysmën e kohës së saj për t'u ushqyer. Ujë pi rallë, ndërsa në dimër mund të hajë borë. Kripën e kërkon sidomos kur ndron qimen, gjatë barës dhe në periudhën kur ka kecin në gji.

Lepuri i egër (*Lepus europaeus*).

- Gjatësia e përgjithëshme: 55-65cm;
- Gjatësia e bishtit: 7,5-10cm;
- Gjatësia e veshëve: 12-15cm;
- Pësha: 3,5-5 kg;
- Jetëgjatësia: 5-12,5vjet.

Sekset nuk kanë ndryshim në pamjen e jashtëme. Ngjyra e zakonshme është e hirtë në të kuqeremtë e hapur e cila në dimër erësohet drejt të zezës. Këmbët e para i ka me 5 gishta të pasmet me 4. Ndër ndijimet ka të zhvilluar ndigjimin dhe nuhatjen. Zëri i mashkullit është një lloj murmurime, që dëgjohe në periudhën e kryqëzimit. Këlyshët e vegjël kanë në ballë një njollë të bardhë gjatoshë e cila

KURRIKULA

zhduket me ritjen e tyre. Kakërdhitë i ka kafe të mbyllur. Është i përhapur në Evropë dhe Azi. Në vëndin tonë kudo, por më të favorshme janë zonat nga 200-400m megjithëse, mund të takohet deri edhe në 2000m lartësi. Terrenet më të përshtaçme janë ato bujqësore të alternuara me pyje të cilët të zenë 10-15% të sipërfaqes. Rrezja e lëvizshmërisë është 1-3km. Lepuri i egër është kafshë e muzgut dhe e natës, jo e shoqërushme, po të mos shqetësohet lëviz edhe ditën. Pengesat nuk i kapërnxen, por i përshkon. Lepuri i egër është një kafshë që mëson lehtë, kështu po qe se i shpëton një rreziku ruhet gjithmonë prej tij edhe kur ai nuk është më. Vrapon duke bërë rrathë, që kryqëzohen me një shpejtësi maksimale prej 60-70km/orë. Noton rrallë dhe vetëm kur detyrohet. Tek lepurit i egër mund të hasen individë që sillen si poligamë, por edhe individë që kanë natyrë monogame. Periudha e riprodhimit është Janar-Gusht. Femra në afsh le gjurmë sekrecioni nga gjëndrat ano-gjenitale dhe ato të kokës. Këto të fundit gjënden në gojë prandaj femra lëpihet për të shpërndarë aromën e kësaj gjëndre. Të njëjtin qëllim ka edhe kalimi i këmbëve të para mbi fytyrë ose të fërkuarit e fytyrës mbas shkureve. Të gjitha këto nxisin mashkullin për riprodhim. Nuk bën kurë galeri. Foleja është një gropë natyrale e mbrojtur dhe fshehur në mes të shkureve dhe drurëve. Bara zgjat 42-43 ditë. Këlyshët lindin të veshur me qime dhe me sytë hapur, të cilët femra i pjell veç e veç. Pak ditë pas pjelljes ka një kryqëzim të ri deri sa brenda një periudhe riprodhimi lepurit i egër mund të bëjë 3-4 barqe këlyshësh. Numuri i këlyshëve në një pjellje është 2-5. Këlyshët 5 ditët e para pijnë vetëm qumësht, pastaj fillojnë të hanë nga pak ushqim mbasi dhënia e qumështit vazhdon rreth 3 javë. Në moshën 5-6 javore këlyshët bëhen të pavarur. Konsumon bar të freskët, hasëlle, degëza, sythe, lëvore, llastarë e fruta etj. Pi rrallë ujë, sepse atë e siguron nga jeshillëku dhe vesa. Konsumon gjithashtu edhe kafshë të vogla të ngordhura, insekte si dhe disa lloje kakërdhish të vetat.

Kaprolli (*Capreolus capreolus*).

- Gjatësia e përgjithëshme: 95-135cm;
- Lartësia në shpatull: 63-73cm;
- Bishti: pa bisht;
- Peshë ♂ 17-30kg; ♀ 13-22kg; keci i porsapjellë 1,2-1,6 kg , 1 javor 2kg, 4-5 javor 3,5kg , 8-9 muaj 9-12kg;
- Jetëgjatësia: 15-17 vjet.

Midis mashkullit dhe femrës nuk ka ndryshime në pamjen e jashtëme me përjashtim të brirëve që i ka vetëm i mashkulli. Gëzofi është i kuq në kafe, me qime më të shkurtër e më të rrallë në verë dhe i hirtë i mbyllur në kafe, me qime më të dendur e më të gjatë në dimër. Buza e sipërme e Kaprollit është e zezë, kurse e poshtmeja dhe mjekra e bardhë. Sytë i ka të mëdhenj e me shkëlqim të kadifenjtë. Njolla e bardhë rreth anusit është më e madhe tek femra dhe ka formën e zemrës, kurse tek mashkulli më e vogël dhe me formën e veshkës. Ndër ndijimet ka të zhvilluara

KURRIKULA

nuhatjen dhe ndëgjimin më pak shikimin. Kaprolli është kafshë dite që i qëndron besnik vëndit të jetesës. Ka shumë të zhvilluar instiktin e teritorializmit dhe nëqoftëse nuk ndiqet, s'ka pretendime për qetësinë. Ndron qimen dy here në vit, në Prill-Maj dhe në Tetor. Kaprolli mund të kërcejë deri 2m në lartësi dhe 6m në gjatësi. Kur ndiqet në distance të shkurtëra mund të vrapojë me shpejtësi deri 70 km/orë. Gjurmët e kaprollit sikurse për të gjitha kafshët e tjera janë element determinimi. Në pranverë dhe verë kaprolli është kafshë e pa shoqërushme, ndërsa në vjeshtë dhe në dimër e shoqërushme, duke formuar grupe prej 10-15 krerësh.

Është i përhapur në Evropë dhe Azi. Në vëndin tonë gjëndet në pyjet e Vermoshit, Selcës, Munellës, Gojanit, Fanit, Tropojës, Bizës, Stërblevës, Stravajt, Hotovës, Tomorrit etj. Kaprolli është kafshë e anëve të pyllit, pyjeve të ndërprera me çeltira dhe e vëndeve të hapura. Preferon pyjet e përzjerë me nënpyll të pasur, po kështu pyjet e rinj dhe zonat me shkure. Dëndësia normale e një zone kaprolli të mbarështruar është 5-25 kaproj për 100ha. Kafshë poligame tek kaprolli mashkulli përkufizon teritorin e tij, duke fërkuar brirët pas shkureve qysh në Prill-Maj. Madhësia e teritorit është e ndryshme duke varjuar nga 5-10ha në zonat më të mira në 20-30ha në ato më të varfra. Në zonë nuk lejohen meshkujtë tjerë veç se kur janë shumë të nënështruar. Kryqëzimi ndodh në Korrik-Gusht gjë që diktohet nga egzistenca e shtigjeve të shkelura reth grupeve të drurëve ose shkureve që krijohen nga ndjekja e femrës nga mashkulli. Si rregull meshkujt luftojnë midis tyre për zotërimin e femrës të cilën mbas kryqëzimit e braktisin për të bërë një kryqëzim të ri. Me përfundimin e fazës së kryqëzimit meshkujt bëjnë jetë të vetmuar. Mbas fekondimit veza qëndron 4 muaj e pa zhvilluar, pastaj fillon zhvillimin i cili përfundon mbas 5,5 muajsh. Ka femra që kryqëzohen në Dhjetor dhe në këtë rast veza fillon zhvillimin menjëherë i cili përfundon për 5,5 muaj. Kaprolli pjell 2 (më rallë 1-3) keca, në periudhën Prill-Qershor, në një pyll të dendur, veç e veç të cilët lindin me shikim dhe mbas 3-4 orësh çohen dhe pijnë qumësht. Kecat kanë ngjyrë kafe në të kuqeremtë me rrjeshta njollash të bardha në shpinë të cilat zhduken pas 6 javësh. Dy javët e para, kur ata pijnë vetëm qumësht nuk e ndjekin dot nënën e tyre prandaj me çfaqien e një reziku me shënjën e saj shtrihen në tokë, duke qëndruar të pa lëvizur ndërsa nëna mer rezikun mbi vehte. Mbas kësaj moshe kecat marrin vrapin njëlloj si kaprolli i ritur. Dhënia e qumështit vazhdon rreth 50 ditë edhe pse kecat fillojnë të hanë edhe ushqim të gjelbër. E gjithë puna për ushqimin dhe kujdesin e kecape kryhet nga femra. Kecat bëhen të pavarur në pranverën e ardhëshme, kur të mbushin 1 vjet. Pjekurinë seksuale e arrijnë në moshën 2 vjeçare, ndërsa zhvillimin e plotë meshkujt e arrijnë në moshën 3-4 vjeçare, kurse femrat 2-3 vjeçare. Për kaprollin një rëndësi të veçantë ka trofeu i cili përbëhet nga brirët. Tek kecat meshkuj, brirët e para dalin në Gusht-Shtator dhe rëzohen në Nëntor-Janar. Në vitet që vijnë në vazhdim brirët formohen në Shkurt-Mars, fërkohen për t'u pastruar nga lëkurëzat në Mars-Prill dhe rëzohen në Tetor-Nëntor e kjo përsëritet çdo vit. Është konstatuar se zhvillimi maksimal i brirëve arrihet në moshën 5-6 vjeçare, kurse pas moshës 7-8 vjeçare vërehet një regres i vazhdushëm. Kaprolli ka shumë kërkesa ndaj ushqimit. Kafshë barngrënëse, por e zgjedh ushqimin duke mos kullotur rradhë. Në pranverë preferon gjethet e buta të drurëve, kotiledonet e ehujve të mbirë, tërfil, barëra të ndryshme të egra ose të kultivuara, lënde lisi, ehuj ah, mollë etj. Në dimër konsumon bisqe, gjethe lisi dhe ah, të thata, likene, hasëlle etj.

Ketri (*Sciurus vulgaris*).

- Gjatësia e përgjithëshme:32-45cm;
- Bishti:14-24 cm;
- Pesha:230-480g;
- Jetëgjatësia:8-10 vjet.

Ketri është çfaqur në Evropë përpara akullnajës Ëürm.Lloj me origjinë palearktike.Sot paraqitet në arealin e tij disa nënspecie.Gëzofi është i kuqeremtë, në verë dhe kafe në gri, nganjëherë gati i zi, në dimër,kurse pjesa e poshtëme e trupit e bardhë.Në dimër në majë të veshëve ka një tufë qimesh të gjata.Ketri ndron qimen në pranverë.Këmbët e pasme i ka më të gjata se të parat, kurse bishtin e ka të gjatë e me qime të gjata.Është kafshë dite, që nuk hyn në letargji, por në kohë të keqe mund të rrijë disa ditë në fole pa dalë fare.Këmbët e para i ka me 4 gishtërinj, të pasmet me pesë.Gjurmët e Ketrit mund të vihen re në tokë ose në borë të freskët si për të ecurit normal ashtu dhe për vrap, të cilat i ka që të dyja me kërcime.Është kafshë dite e shoqërushme, kurse natën e kalon në strofkë.Në mëngjez çohet shumë herët dhe gjatë ditës pushon disa here.Bën kërcime të gjata dhe kacaviret me lehtësi, duke ecur edhe me kokën poshtë. Jashtë periudhës së çiftëzimit meshkujt formojnë grupe të vogla. E dëmtojnë Zardafi, Macja e egër dhe falkoniformët.I përhapur në Evropë dhe Azi.Në vëndin tonë është i përhershëm.Gjëndet kudo në pyje, në malet e lartë, deri në zonën kodrinore, por nuk ngjitet më shumë se 2000m lartësi. Preferon pyjet halorë, por gjëndet edhe tek fletorët, ndërsa kur nuk shqetësohet gjëndet edhe në parqe e kopsht,brenda qëndrave të banuara.Lloj monogam, kryqëzimi ndodh në periudhën Janar-Qershor.Meshkujt luftojnë për zotërimin e femrës.Bara zgjat 36-42 ditë.Këlyshët lindin në strofkë 1-8 dhe janë të verbër për një muaj. Strofka ndërtohet në formë sferike me diameter 20-50cm me degë e degëza e cila brenda shtrohet me bar myshqe e qime Shpesh mund të shfrytëzojë çerdhet e korvideve si të laraskës etj. Dhënia e qumështit vazhdon 5-6 javë, kurse në moshën 7-8 javëshe bëhen të pavarur.Ketri pjell 2-3 herë në vit.Maturiteti i këlyshëve arihet në një vit.Konsumon fara halorësh, lënde lisi, fruta pylli, kërpudha, bar, lëvore druri e më pak larva milimgonash dhe vezë shpendësh që folezojnë mbi drurë ose zogj të vegjël të porsaçelur dhe insekte.Ka zakonin të grumbullojë ushqime në strofkë që i konsumon pastaj gjatë dimrit ose kur ato mungojnë.

C. SHPENDËT

Pëllumbi i egër i shkëmbit (*Columba livia*).

- Gjatësia e përgjithëshme:31-34cm;
- Krahu:21-23cm;
- Hapja e krahëve:63-70cm;
- Pesha:240-300g;
- Jetëgjatësia:6 vjet.

Nga ana e jashtëme ngjan me pëllumbin e egër të pyllit. Ngjyra e përgjithëshme është gri në qielli më i zbehtë në shpinnë e me tone jeshile në violet në të dy anët e qafës. Ndryshon prej tij sepse brezat e zinj transversalë të krahut i ka më të gjatë e më të thekësuar dhe se pjesën e fundit të shpinës e ka të bardhë. Sqepin e ka të murmë në të zi me bazën e mishtë të bardhëremë. Këmbët i ka të kuqe, kurse sytë të kuqe ose portokalli. Është shpend i shoqërueshëm prandaj jashtë periudhës së riprodhimit formon tufa të mëdha. Ka fluturim të shpejtë me përplasje të shpeshta krahësh . Ky lloj është parardhësi i pëllumbave të butë. Është i përhapur thuajse në të gjithë botën. Në Evropë është i përherëshëm në Jug të kontinentit dhe në Veri të ishujve britanikë dhe veronjës si dhe në Suedinë qëndër-jugore. Në vëndin tonë është i përherëshëm e i zakonshëm, banor tipik i zonave shkëmbore pranë fushave të kultivuara si në bregdet ashtu dhe brenda vëndit etj. Monogam dhe folezon në koloni në brigje shkëmbore, në të çara shkëmbi, shpella, ndërtesa të braktisura, me degëza mbeturina bimore e pendë. Pjell 2 vezë të bardha, të cilat inkubohen për 17-19 ditë nga të dy partnerët, por më shumë nga femra. Zogjtë janë të veshur me push të verdhëremë në të kuqeremë. Ushqehen në fillim me “qumësht” që është një sekrecion i gushës së prindërve e më pas me ushqim gjysëm të përpunuar e të pa përpunuar. Në moshën 1 mujore braktisin çerdhen, duke dalë në anët e saj dhe mbas një jave fluturojnë. Pëllumbi i egër i shkëmbit bën 3 barqe vezësh në vit. Për udhqim kullot në tokë, duke konsumuar në rradhë të parë fara bimësh bujqësore, por edhe të egra por nganjëherë edhe insekte, molusqe, kërmij etj.

Thëllëza e malit (*Alectoris graeca*).

- Gjatësia epërgjithëshme:33-36cm;
- Krahu:15-17cm;
- Hapja e krahëve:45-55cm;
- Pesha:400-800g;
- Jetëgjatësia:5-6 vjet; në robëri mbi 10 vjet.

KURRIKULA

Pjesa e sipërme e trupit e përhime në të murme e shpëlarë me një ngjyrë të kuqe si të uthullës. Gushën e ka të bardhë të rrethuar nga një brez i zi, kraharorin të përhimë të shpëlarë nga nuanca e uthullës, kurse barkun ngjyrë kanelle të zbehtë. Në hijet puplat përshtohen nga rripa të përhimë, të zinj, të bardhë të verdhë dhe ngjyrë gështenje, që pasojnë njëri tjetrin. Pendët e para të fluturimit i ka të murme, me mjekrën e jashtëme ngjyrë ndryshku të çelur, kurse pendët e bishtit ngjyrë kanelle me përjashtim të çiftit të mesit. Sqepin, rrethin e syve dhe këmbët i ka të kuqe. Femra në ngjyrosje është si mashkulli, por diçka më e zbehtë dhe më e vogël. Tek shpendët e reja, të pa maturuara, mungon rripi i zi i gushës. Tek Thëllëza e malit haset fenomeni i albinizmit (Albinizmi përfaqëson një grup të anomalive gjenetike, që lidhen me sintezën e melaninës; rrjedh nga latinishtja "albus" që do të thotë "i bardhë"). Thëllëzat e malit kanë zakon të zgjohet herët në mëngjez dhe të fillojnë këngën, si dhe të zhgryhet në pluhur. Ndron pendët mbas riprodhimit në Korrik-Gusht. E dëmtojnë të gjithë llojet e rëmbenjësve. Thëllëza e malit është një shpend autokton i Evropës Jugore. Vendi ynë gjëndet në qëndër të përhapjes natyrale të saj, gjë që shpjegon vitalitetin e madh dhe plasticitetin e lartë ekologjik që ky lloj ka në vëndin tone. Takohet nga Jugu në Veri, nga bregu i detit e deri në 1500-2400m, kudo ku i sigurohet minimum i kërkesave të saj ndaj biotopit, qetësisë dhe ushqimit. Duke qënë lloj i përhershëm në dimër spostohet në kuota më të ulta. Biotopi i saj janë faqet malore me gurë, sigomos gëlqerorë të veshur me pak shkure. Më me shumicë gjëndet në pjesën Jugore e Jug-Lindore të vëndit. Shpend monogam, gjatë dimërit jeton në tufa, ndërsa nga gjysma e dytë e Shkurtit-fillimi i Marsit fillon të formojë çifte. Folenë e ndërton në tokë, në mes të vegjetacionit rrëzë shkurreve ose nën strehimin e gurëve, midis barishteve të ndryshme etj. Ndërton fole të thjeshtë pa shumë kujdes. Depozitimi i vezëve fillon qysh në ditët e fundit të Prillit dhe vazhdon deri nga dhjetëditori i dytë i Qershorit. Pjell gjithësej 8-14 vezë me interval pjelljeje një në 2-3 ditë, me ngjyrë të bardhë në të verdhë, pa njolla ose me njolla shumë të vogla në ngjyrë të kuqeremtë në të murme me dimensione 4,0x2,9cm. Inkubacioni zgjat 24 ditë. Gjatë pjelljes dhe ngrohjes së vezëve femra tregohet shumë e kujdesshme dhe e lidhur me folenë. Largohet prej folesë vetëm kur reziku është shumë afër. Mashkulli, i cili nuk merrë pjesë në ngrohjen e vezëve, qëndron rrotull folesë mbi ndonjë gur dhe këndon, duke marrë mbi vehte rezikun dhe mbasi rreziku largohet rikthehet në teritor. Zogjtë janë nidifugë. Femra i mban zogjtë në fole dhe rrotull saj rreth 4 ditë, pastaj ata ndjekin nënën e tyre në kërkim të ushqimit. Nga dhjetëditëshi i fundit i Korrikut zogjtë fillojnë të fluturojnë mire, kurse në Tetor familjet bashkohen për të formuar tufa prej 15-20 krerësh, të cilët kështu kalojnë dimërin. Ushqimi përbëhet nga fara graminorësh e më pak leguminozesh të egra dhe të kultivuara si dhe nga insekte e invertebrorë të tjerë të vegjël. Njëherazi gëlltit edhe guralecë për tretjen e ushqimit. Shumëkush ka dëgjuar të flitet për zërin e thëllëzës, i cili dëgjohe në të zbardhur të ditës atje ku ka thëllëzë. Nga vëndet shkëmbore ku zakonisht thëllëzat kalojnë natën ato zbresin më poshtë për të kullotur, ndërsa në orët e mesditës u drejtohen burimeve dhe rrëkeve për të pirë e pastaj vëndeve të fshehura nëpër shkurre e në të çarat e shkëmbinjve për të pushuar. Në orët e mbasdites dalin përsëri për tu ushqyer.

Huta (*Buteo buteo*).

- Gjatësia e përgjithëshme:51-57cm ;
- Krahë:7,8-25,5cm;
- Hapja e krahëve:113-128cm;
- Peshë: ♂ 550-850g; ♀ 700-1200g;
- Jetëgjatësia:25 vjet.

Ndër rrëmbenjësit e ditës Huta është më i denduri.Pa dimorfizëm seksual, ngjyra e përgjithëshme e trupit është kafe e mbyllur me njolla të bardha në bark dhe në pjesën e poshtëme të krahëve.Numuri i njollave është i ndryshëm nga individi në individ.Në bisht ka breza transversale të ngushtë në ngjyrë kafe dhe hiri mjaft të dendur.Lëkura në bazën e sqepit dhe këmbët janë të verdha, sqepi afërsisht i zi, sytë të murme në të kuqeremta ose të verdhëreme.Shpend i qëndrueshëm.Huta mendohet se ka shikimin më të shkëlqyer ndër shpendët rrëmbenjës.Në pjesën më të madhe të Evropës është e përherëshme, por në pjesën veriore të kontinentit është vetëm veronjëse, në dimër zbrasin në Jug një pjesë deri në Afrikën e veriut.Në vëndin tonë është i përherëshëm, kurse në dimër më me shumicë.Haset dhe folezon kudo nga zonat e ulta deri në male.Biotopi i saj janë pyjet, sidomos ato të fletorëve si dhe fushat, vëndet djerë, livadhet kënetorë luginat e lumenjve.Monogam në pranverë, në periudhën e kryqëzimit, fluturon në lartësi të mëdha, duke formuar rrathë pa rrahur krahët e duke nxjerë klithma karakteristike.Çerdhen e ndërton mbi drurë të lartë, në bigëzimin e degëve kryesore, të cilën e ndërton me degë e degëza të thata e pastaj material të butë, të cilën e përdor për disa vjet duke e riparuar.Nuk okupon çerdhet e të tjerëve. Në Mars-Prill femra pjell 2-4 vezë, me dimensione 5,7x4,6cm të bardha, me njolla të hirta të kuqeremta e kafe. Inkubacioni vazhdon 35 ditë, ndërsa zogjtë janë nidikolëpër 6-7 javë (shpendët që nuk braktisin folenë përnjëherë dhe të vegjëlit qëndrojnë deri në momentin që janë të aftë për të fluturuar, quhen “nidikolë”).Megjithëse në moshën 1,5-2 mujore fluturojnë vazhdojnë të mbeten të varur nga prindërit për problemin e ushqimit deri në fund të verës.Pjekurinë seksuale e arrijnë në moshën 2 vjeçare.Konsumon minj, lepuj, reptile, brekoca, insekte,kërma dhe rallë shpendë.Kap në fole të vegjëlit e lepurit dhe të shpendëve që folezojnë në tokë si thëllëzat, shkurtat etj.

Huta bishtgërshërë (*Milvus milvus*).

- Gjatësia e përgjithëshme:60-66cm;
- Krahë:39cm;
- Peshë: ♀ 950-1300g; ♂ 750-1050g;
- Hapja e krahëve:145-165g;
- Jetëgjatësia:26 vjet.

KURRIKULA

Mashkulli me femrën nuk kanë diferenca në ngjyrosje. Rrëmbenjës i njohur për bishtin e tij të ndarë në formë gërshere. Të rriturit kurizin e kanë kafe në ndryshku intensive, kokën me ngjyrë të zbehtë shpesh të prahruar ose të bardhëreme me vija fine të erëta, gjoksin dhe barkun ndryshku me njolla kafe të erët, bishtin kafe sipër dhe ndryshku poshtë me breza pak të dukshëm. Bazën e sqepit dhe këmbët i ka të verdha. Fluturon me lehtësi me krahët e ngushtë që poshtë janë të erëta me zona të mëdha të bardhëreme në bazën e pendëve fluturuese. Gjatë fluturimit bishtin e ka shumë të lëvizshëm. Është e përhapur në Evropë, Azi dhe Afrikën veriore. Në Evropë është veronjëse dhe e përherëshme në Jug të saj. Në vëndin tonë është veronjëse dhe e përherëshme. Biotopi i saj janë sipërfaqet pyjore në zona kodrinore, por edhe të aksidentuara, fushat, kopshtet me drurë, ambiente me ujra të ëmbla etj. Çiftet formohen për tërë jetën. Çerdhen e ndërtojnë mbi një dru nga e para ose duke riparuar një çerdhe të vjetër në lartësinë 12-15m, voluminoze, me degë degëza me material të imët dhe lesh delesh në brendësi. Në fillim çerdheja është në formë kupe, pastaj me daljen e zogjve mbushet me mbeturina dhe mer formën e një platforme. Femra pjell 1-4 vezë të bardha, me njolla ndryshku në violet e interval pjelljeje 3 ditë. Inkubacioni vazhdon 31-32 ditë dhe fillon mbas pjelljes së vezës së parë nga femra, e cila ushqehet nga mashkulli që ndonjëherë e zëvendëson atë. Si pasojë e këtij fakti zgjatja e totale e inkubacionit vazhdon rreth 28 ditë. Zogjtë janë nidikulë e të mbuluar me push deri në moshën 28 ditëshe, kur mbulohen tërësisht nga puplat. Në moshën 45-50 ditëshe zogjtë fluturojnë. Zona e folezimit, e cila respektohet çdo vit, mund të zërë një sipërfaqe të mbrojtur me diametër 10km. Konsumon minj, hardhuca, insekte, por nuk i përbuz edhe kërmat.

Gjeraqina (*Accipiter gentilis*).

- Gjatësia e përgjithshme: 48-61cm;
- Krah: 33-35cm;
- Hapja e krahve: 135-165cm;
- Peshë: ♂ (500-1100); ♀ (800-1350g);
- Jetëgjatësia: 19 vjet.

Të dy sekset janë të ngjyrosura njëllor, kur janë të rritur, ndërsa midis të rriturve dhe të rrinjve ndryshimet janë të mëdha. Që të gjithë mbi sy kanë një brez të bardhë në të verdhë në formë vetulle. Të rriturit pjesën e sipërme të kokës, qafën dhe krahët i kanë kafe në ngjyrë qielli, gjoksin dhe barkun të bardhë me breza transversalë njollash kafe në të zezë, pendët e nënbishtit të bardha, ndërsa bishti hiri me 4-5 breza të gjërë transversalë në ngjyrë të mbyllur. Sqepin e kanë të zi në blu, lëkurën mbi sqep këmbët dhe sytë të verdha. Të rinjtë kokën, qafën dhe krahët i kanë kafe në të kuqeremtë, grykën, gjoksin dhe barkun të bardhë në të kuqeremtë me njolla gjatësore kafe të mbyllur. Sikurse të rrinjtë edhe zogjtë kanë në bisht breza transversal me ngjyrë të erët. Është i përhapur në Evropë, Azi dhe Amerikën e veriut. Në Evropë është vetëm i përhershëm gati në të gjithë kontinentin. Në vëndin tonë i përhershëm, folezonjës dhe kalimtar në dimër më tepër në zona të ulta, kurse në verë në zona malore, etj. Biotopi i saj janë zonat me drurë e pyje të dendur halorë e fletorë, në male të larta, por edhe në zona më të

KURRIKULA

ulta, por kudo i rrallë. Gjuajtës i rrezikshëm shpendësh. Gjeraqina ka një zonë gjuetie që mund të arrijë deri 2000-5000ha. Shihet rrallë, sepse bën jetë të fshehtë, megjithatë afrohet tek qëndrat e banuara për të rrëmbyer shpendët e oborrit. Në pranverë, në periudhën e riprodhimit, mund të vrojtohet më lehtë. Monogam, çerdhen e ndërton mbi drurë të lartë të pyjeve të vjetër, afër majës dhe trungut kryesor, në vënde të fshehta, të cilën e ndërton me degë e lëvore drurësh. Ndonjëherë okupon çerdhet e korvideve. Në Prill femra pjell 3-4 vezë me dimensione 5,8x 4,5cm, me ngjyrë të bardhëreme ose të bardhëreme në blu pa ose me pak njolla të erëta. Intervali i pjelljes së vezëve është dy ditë ndërsa inkubacioni 35-38 ditë dhe kryhet vetëm nga femra, e cila ushqehet nga mashkulli. Zogjtë çelin nidikolë, arrijnë peshën e të riturve në 30 ditë, fluturojnë në moshën 40 ditore, por mund të gjuajnë vetë vetëm pas një muaji. Nëntëdhjet përqint e ushqimit përbëhet nga shpendë si: Grifsha, Pëllumba, Thëllëza, Sorra, Mëllënja, etj. dhe vetëm 10% nga gjitarë si: lepuj, minj etj. Gjeraqina ka vetinë që të mos gjuajë afër teritorit ku folezon.

Skifteri kthetraverdhë (*Falco naumanni*).

- Krahu: 21-26cm;
- Hapja e krahëve: 58-72cm;
- Pësha: ♀ 140-210g; ♂ 90-170g.
- Jetëgjatësia: 6 vjet.

Mashkulli kokën dhe bishtin i ka gri në blu, kurizin ngjyrë ndryshku, ndërsa pendët fluturuese primare janë gri dhe përfundojnë me një brez të zi, brez i cili gjëndet edhe tek femra. Dallohet nga mashkulli i skifterit kthetrazi, sepse mbi krahë ka një brez ngjyrë qielli dhe mbi kuriz nuk ka njolla të zeza. Femra ka një ngjyrosje të përgjithëshme kafe me njolla e vija të erëta. Është e ngjashme me femrën e skifterit kthetrazi, por dallohet prej saj nga ngjyra e kthetrave që janë të zeza për kthetraziun dhe të bardhëreme për kthetraverdhin. Me femrën ngjasin edhe zogjtë që s'kanë aritur maturitetin. Shpend i shoqërushëm dhe më i zhurmsëm se kthetraziu. Takohet në Eurazi, ku është veronjës dhe dimëron në Afrikë. Në Evropë, por edhe tek ne, është veronjës që vjen në Mars-Prill dhe largohet në Gusht-Shtator. Takohet, sidomos gjatë shtegtimit, në tufa të mëdha, në ultësirën bregdetare dhe në luginën e Vjosës. Biotopi i tij janë terenet e hapura, në afërsi të qëndrave të banuara. Monogam folezon në koloni. Realisht nuk bën çerdhe, por vezët i vendos në zgavrat e shkëmbinjve, në gërmadha etj, shpesh së bashku me shpendë të tjera jo rrëmbenjësë. Në Maj pjell 4-5 vezë të kuqereme, me shumë njolla të kuqe tulle ose të kuqe në të murme. Inkubacioni vazhdon 28-31 ditë dhe kryhet kryesisht nga femra. Zogjtë bëhen të aftë për fluturim në moshën 4 javore dhe arrijnë pjekurinë seksuale në 1 vit. Tek ne nuk ka folezim të provuar, por në të kaluarën ka qënë folezonjës. Konsumon kryesisht insekte dhe minj.

KURRIKULA

Tusha e madhe e malit (*Turdus viscivorus*).

- Gjatësia e përgjithëshme: 27cm;
- Hapja e krahëve:42-47cm;
- Peshë:110-140g;
- Jetëgjatësia:11 vjet.

Sekset janë të gjashme.Ngjyra sipër gri në kafe me krahët dhe bishtin, po kafe me anët e bardha.Poshtë gjoksi dhe barku janë bezhë e hapur me njolla të mëdha kafe të errët të rrumbullakosura pa ndonjë lloj renditjeje.Në fluturim pjesa e poshtëme e krahëve e bardhë.Këngën e ka të thjeshtë të ngadalëshme, por harmonioze.Është e përhapur në Evropë, Azi dhe Afrikën veriore. Në Evropë është e përherëshme në pjesën qendrore, perëndimore dhe jugore dhe veronjëse në atë qendër veri-lindore. Në vëndin tonë është i përherëshëm, por gjatë dimrit dhe periudhave të kalimit (Mars dhe Tetor) ndeshet më me shumicë.Biotopi i saj janë pyjet, parqet dhe në dimër fushat me drurë.

Monogam, pjell 2-3 herë në vit, nga mezi i Marsit deri në fund të Korrikut. Folenë e bën në formë kupe, me material bimor të thatë e pastaj me material fin të cilën e vendos deri 20m lartësi mbidurur ose në ndonjë të çarë të shkëmbinjve të thepisur.Pjell 3-5 vezë të murme, por më shumë bezhë me njolla kafe.Inkubacioni vazhdon 12-15 ditë dhe kryhet vetëm nga femra.Zogjtë janë nidikolë për 14-16 ditë dhe ushqehen nga të dy prindërit. Ushqimi bazë janë insektet e të gjitha llojeve.

3. PLANI I MENAXHIMIT TË PARKUT KOMBËTAR BREDHI I HOTOVËS-DANGËLLI

Me qëllim për të ruajtur biodiversitetin dhe vlerat natyrore të PK dhe në të njëjtën kohë të lejohet komuniteti lokal të përdori burimet natyrore dhe të zhvillojë turizmin, plani i menaxhimit për të gjithë zonën e parkut është dokumenti më i rëndësishëm i cili garanton balancën midis konservimit dhe përdorimit drejt përdorimit të qëndrueshëm. Plani i Menaxhimit është një instrument ligjor për menaxhimin dhe përdorimin e qëndrueshëm, duke siguruar konservimin e biodiversitetit dhe qëndrueshmërinë e ekosistemeve. Është gjithashtu shumë e rëndësishme metodologjia e pjesëmarrjes e aplikuar për hartimin e Planit të Menaxhimit ku çdo institucion dhe grup interesi punojnë së bashku dhe vazhdojnë të bashkëpunojnë për zbatimin e planit.

Plani i Menaxhimit dhe Plani i tij i Veprimit janë instrumenta ligjor që miratohen nga Ministri përgjegjës për Mjedisin/ZM. Është gjithashtu një instrument planifikimi për tu përfshirë në politikën, planet, programet dhe aktivitetet publike të lidhura me të, dhe në procesin e vendim-marrjes në nivel kombëtar, rajonal dhe lokal.

Qëllimi kryesor i planit të menaxhimit është krijimi i platformës ligjore, shkencore, administrative dhe financiare për institucionet përgjegjëse dhe palët e interesuara, me qëllim që të arrihet objektivi kryesor i Parkut Kombëtar Bredhi i Hotovës-Dangëlli, për ruajtjen dhe përmirësimin e biodiversitetit, trashëgimisë natyrore dhe vlerat e peisazhit, për përfitime të qëndrueshme të komunitetit lokal nga përdorimi i qëndrueshëm i burimeve natyrore. Plani i menaxhimit i drejtohet direkt Administratës dhe Komitetit të Menaxhimit të parkut kombëtar, të cilat janë përgjegjëse për zbatimin e tij. Çdo institucion, organizatë, dhe komuniteti lokal i parkut kombëtar janë të detyruar të zbatojnë planin e menaxhimit dhe të ndërmarrin aktivitetet e tyre në park në përputhje me vizionin dhe objektivat e tij. Plani i menaxhimit përfshin Planin e Veprimit për zbatimin e tij. Ndërgjegjësimi i Publikut dhe edukimi mjedisor janë komponentë të Planit të veprimit i cili përmban masat për tu zbatuar. Ky modul është një instrument i dobishëm që do të kontribuojë për zbatimin në mënyrë të vazhdueshme të aktiviteteve të edukimit mjedisor për shkollat dhe për publikun në përgjithësi.

KURRIKULA

ANEKSI 2 - Lista e Festave Mjedisore

- Dita e Shërbimit Pyjor Shqiptar – 27 janar
- Dita Botërore e Ligatinave – 2 Shkurt
- Dita Botërore e Eficiencës së Energjisë – 5 mars
- Dita Botërore e Harabelave – 20 Mars
- Dita Botërore e Ujit – 22 Mars
- Ora e Tokës – 23 Mars
- Dita Evropiane e Parqeve – 24 mars
- Dita Ndërkombëtare e Zogjve – 5 prill
- Dita e Tokës – 22 Prill
- Dita Ndërkombëtare e Zogjve Migrues – 3 Maj
- Dita Ndërkombëtare e Ndryshimeve Klimatike – 15 maj
- Dita Ndërkombëtare e Biodiversitetit – 22 Maj
- Dita Evropiane e Parqeve Natyrore – 24 Maj
- Dita Botërore e Mjedisit – 5 Qershor
- Dita Botërore e Oqeanëve – 8 Qershor
- Dita Botërore e Lluftës kundër Shkretëtirëzimit dhe Thatësirës- 17 Qershor
- Dita e Liqenit të Ohrit – 21 qershor
- Dita pa Makina – 22 Shtator
- Dita Botërore e Turizmit – 27 shtator
- Dita Botërore për Mbrojtjen e Kafshëve – 4 tetor
- Dita Botërore e Habitaveve – E hëna e parë e Tetorit
- Dita Ndërkombëtare e Ecjes në Natyrë – 15 tetor
- Dita Botërore e Mbjelljes së Pemëve – 22 Tetor
- Dita Ndërkombëtare e Veprimtarive Klimatike – 24 Tetor

MODULI 2 - Edukimi mjedisor në kurrikulën e re

Përfituesit nga trajnimi:

Përfituesit nga realizimi i këtij moduli janë:

- Mësuesit e arsimit bazë, duke përfshirë arsimin fillor dhe ciklin e mesëm të ulët

1. Rezultatet e pritshme.

Pjesëmarrësi në trajnim:

1. Rëndësia e edukimit dhe e ndërgjegjësimit për zonat e mbrojtura
2. Evidentimi i problematikave aktuale në zonat e mbrojtura të Përmetit
3. Integrimi në kurrikul i konceptit të edukimit mjedisor
4. Njohja e hapësirave që krijon kurrikual e re për trajtimin e aspekteve të ndryshme të edukimit dhe ndërgjegjësimit mjedisor
5. Planifikimi i aktiviteteve të para në kuadrin e këtij projekti

2. Përshkrimi i përmbajtjes.

Edukimi Mjedisor përfaqëson përpjekje të organizuara për të mësuar se si funksionon mjedisi natyror dhe, në veçanti, se si njerëzit mund të menaxhojnë sjelljet e tyre dhe ekosistemet për të jetuar në mënyrë të qendrueshme. Edukimi mjedisor si një përpjekje e përbashkët ndërmjet Ministrisë së Mjedisit dhe Ministrisë së Arsimit është pjesë e kurrikulës së re dhe trajtohet si në kompetencat kyçe, në programet mësimore të fushave të ndryshme kurrikulare, si dhe në hapësirat që krijon kurrikula me zgjedhje për të trajtuar aspektet e ndryshme të tij.

Edukimi mjedisor vjen me disa dimensione dhe secili prej tyre duhet marrë në konsideratë në mënyrë të veçantë me qëllim që të arrihen rezultatet e dëshiruara. Ky modul dhe trajnimi që zhvillohet nëpërmjet tij ka në vëmendje të nxisë mësuesit dhe nxënësit të punojnë për edukimin mjedisor, ta prekin natyrën dhe të kontribuojnë në ruajtjen e mjedisit dhe në pasurimin e tij. Të jesh një shkollë pranë një Zone të mbrojtur është sa fat, aq edhe përgjegjësi. Kjo është arsyeja pse po ndërmerret ky program trajnimi dhe si ai do të realizohet nga vetë shkollat e përfshira në projekt.

Edukimi mjedisor është i lidhur me ndërgjegjësimin dhe krijimin e ndjeshmërisë për mjedisin, me parashikimin e pasojave që do t'i përjetojë mjedisi në një të ardhme jo fort të largët; ka të bëjë me sfidat mjedisore që shpesh dalin përtej kufijve të mundësive dhe kujdesit për mjedisin; kanë të bëjnë me njohjen e botës dhe të jetës së mjedisit në zona të caktuara; është e lidhur me

KURRIKULA

ruajtjen e cilësisë së mjedisit dhe me evidentimin në kohë të problematikave dhe shqetësimet mjedisore.

Në fakt konceptimi i kurrikulës së re e ka patur në vëmendje Edukimin mjedisor. Një nga 7 kompetencat e saj kyçe është: Kompetenca për jetën, mjedisin dhe sipërmarrjen. Siç përmendet edhe në përshkrimin e kësaj kompetence “Shkollat përgatitin nxënësit për të jetuar, për të punuar në një botë të ndërlikuar dhe për t’u ballafaquar me ekonominë konkurruese globale. Jeta dhe puna në shekullin XXI kërkon kompetenca për t’u përballur me rrethana dhe sfida të paparashikuara, si dhe kapacitete për të shfrytëzuar mundësitë që ofrohen për zhvillimin vetjak, përparimin e shoqërisë dhe mbrojtjen e mjedisit. Për të zhvilluar këtë kompetencë, shkolla iu krijon nxënësve kushte që të kuptojnë tërësisht ndërvarësinë ndërmjet dukurive ekonomike, politike dhe kulturore të shoqërisë vendore dhe globale. Ajo mundëson që nxënësit të orientohen drejt së ardhmes, të zhvillojnë shpirtin e sipërmarrjes dhe të jenë të motivuar për të përmbushur objektivat. Njëkohësisht, shkolla i ballafaqon nxënësit me problemet ekologjike, për t’i ndërgjegjësuar për rolin e tyre në mbrojtjen e mjedisit dhe zhvillimin e qëndrueshëm”.

Në këtë këndvështrim, nga nxënësi pritet të kontribuojë në mënyrë produktive nëse ai paraqet mirë vetveten, duke vënë theksin në pikat e forta; Punon në mënyrë të pavarur dhe në grup; Organizon dhe udhëheq veprimtari të të nxënësve dhe shoqërore; Demonstron shkathtësi sipërmarrëse, njohuri për planifikimin e punës dhe për shfrytëzimin racional të kohës; Zotëron aftësi për menaxhimin e konflikteve dhe vlerësimin e rreziqeve.

Në arsimin fillor, në mënyrë të veçantë për këtë kompetencë, pritet që nxënësi:

- Përgatit një autobiografi ku prezanton veten, të dhënat personale dhe prirjet, që ka për fusha të caktuara, duke gjetur të përbashkëtat, që ato kanë me profesionet e dëshiruara.
- Përgatit një plan pune një javor dhe specifikon veprimtaritë prioritare duke argumentuar përzgjedhjen e tyre.
- Përgatit një projekt të vogël, duke theksuar veprimtaritë kryesore për një çështje, që e shqetëson në shkollë ose komunitet dhe përcakton kohën, vendin, materialet, mjetet e nevojshme për zbatimin e tij.
- Diskuton në grup për gjendjen e mjedisit, që e rrethon dhe bën një listë në bashkëpunim me anëtarët e grupit për veprimtaritë e mundshme, për mbikëqyrjen dhe përmirësimin e gjendjes.
- Diskuton për mënyrën e sjelljes së nxënësve në klasë, në shkollë dhe mjedise të tjera në një situatë të caktuar, duke prezantuar idetë nëpërmjet shembujve konkretë.
- Identifikon dhe llogarit shpenzimet personale ose familjare përgjatë një jave dhe i paraqet ato në formë tabelare/grafike apo në një formë tjetër.

KURRIKULA

- Lexon etiketën, udhëzuesin e produkteve të ndryshëm (rrobave, ushqimeve, ilaceve) dhe sqaron përmbajtjen, përdorimin, mënyrën e mirëmbajtjes si dhe rrisqet për mospërdorimin në mënyrën e duhur.
- Paraqet në formë tabelare, grafike, vizatimi apo formë tjetër veprimtaritë e përkujdesjes për qeniet e gjalla, të cilat mundësojnë zhvillimin, rritjen apo ruajtjen e shëndetit të tij.

Në arsimin e mesëm të ulët, në mënyrë të veçantë për këtë kompetencë, pritet që nxënësi:

- Vlerëson rëndësinë e punës individuale dhe në grup për zhvillimin e komunitetit nëpërmjet shembujve konkretë nga jeta e përditshme.
- Ndërmerr aktivitete të ndryshme për zgjidhjen e një problemi me rëndësi shoqërore për shkollën ose për komunitet (ekspozitë, fushatë, protestë paqësore, tubim, avokim etj.) në bazë të projektit të hartuar me anëtarë të grupit.
- Analizon pasojat që sjell dëmtimi i mjedisit për jetën e njeriut dhe biodiversitetit duke i paraqitur idetë në formë të shkruar ose në ndonjë formë tjetër të shprehurit, jep mendimin dhe qëndrimin e vet përkëtë çështje si dhe organizon aktivitete për mbrojtjen e mjedisit.
- Përdor programet kompjuterike për përpunimin e të dhënave dhe paraqitjen e vizatimeve/diagrameve të nevojshme për përgatitjen e materialeve individuale apo/dhe publikimeve të ndryshme të shkollës.
- Zhvillon një plan për shpenzimet dhe kursimet mujore personale, të familjes ose të klasës dhe argumenton rëndësinë e planifikimit të buxhetit.
- Përdor materiale, burime të ndryshme informimi dhe teknologjinë në shkollë dhe në jetën e përditshme si ndihmë për përparimin në mësim dhe për orientim në karrierë.
- Propozon kriteret për vlerësim të paanshëm të një aktiviteti sportiv, shkencor, teknologjik, artistik, etj., (si anëtar jurie të ngritur në nivel klase, shkolle apo shoqërie civile).
- Hulumton nevojat e shkollës ose të komunitetit dhe në bazë të të dhënave organizon aksione vullnetare apo humanitare për plotësimin ose përmirësimin e nevojave.

Në arsimin e mesëm të lartë, në mënyrë të veçantë për këtë kompetencë, pritet që nxënësi:

- përcakton prioritetet, jep zgjidhje cilësore për përmirësimin e mjedisit, si dhe zbaton parimet e tregut të lirë dhe të buxhetimit në situata të jetës reale;
- ndërmerr iniciativë në aktivitete të ndryshme me interes për lëndën/fushën mësimore, për klasën, për shkollën dhe për mjedisin ku jeton, si dhe tregohet i përgjegjshëm në

KURRIKULA

plotësimin e detyrave, përmbushjen e detyrimeve dhe respektimin e afateve, referuar projektit apo planit;

- argumenton me shembuj konkretë lidhjet midis punës, profesionit dhe karrierës, prezanton vendimmarrjen personale referuar mundësive në dispozicion për 19 arsimim/ trajnim të mëtejshëm, mundësive personale dhe financiare, si dhe argumenton zgjidhjet për realizimin e planit personal të karrierës;
- planifikon dhe menaxhon me sukses një projekt me objektiva të caktuara, si p.sh., një projekt për organizimin e ndërmarrjeve të vogla që ofrojnë produkte dhe shërbime për qytetarët, duke u mbështetur në kërkesat aktuale të tregut të punës;
- paraqet modelin e një drejtuesi të një ndërmarrjeje ose organizate, sipas imagjinatës personale dhe duke respektuar karakteristikat kryesore të një sipërmarrësi të suksesshëm;
- përdor aftësitë digjitale për llogaritjen, analizën, interpretimin dhe paraqitjen e të dhënave me informacione të nevojshme (p.sh., të një mjedisi të biznesit), duke renditur të dhënat sipas nevojave dhe prioriteteve të ndërmarrjes ose organizatës;
- zbaton udhëzimet dhe rregullat e shkruara në udhëzues, katalog, apo skicë për përdorimin e drejtë të mjeteve laboratorike, makinave dhe pajisjeve teknike, gjatë një ushtrimi ose aktiviteti (në klasë, në laborator etj.), si dhe tregon për të tjerët mënyrën e zgjedhjes dhe përdorimit të tyre;
- paraqet kompetencat e nevojshme për të përballuar situata të ndryshme jetësore apo për zhvillimin e karrierës në një fushë të caktuar;
- merr iniciativa të suksesshme për organizimin e aktiviteteve të ndryshme që nxisin bashkëpunimin e ndërmarrjeve me komunitetin, duke promovuar interesin e dyanshëm.

Gjatë seancave të parashikuara, do të analizohen edhe programet e arsimit fillor dhe për arsimin e mesëm të ulët për fushat “Shoqëria dhe mjedisi” dhe “Shkencat e natyrës”.

3. Metodologjia.

Rubrika e metodologjisë së zbatimit të këtij moduli përmban metodat që do të përdoren për secilën seancë të trajnimit, mjetet mësimore për konkretizim dhe detyrat për pjesëmarrësit që do të kryhen pas zhvillimit të modulit.

a) Metodatat gjatë trajnimit

Metodologjia që do të përdoret në këtë modul: Trajnim i drejtpërdrejt nëpërmjet leksionit, diskutimit, punës në grupe etj.

KURRIKULA

Temat e seancave
Edukimi dhe ndërgjegjësimi mjedisor i lidhur me kurrikulën
Dokumentacioni i ri kurrikular dhe lidhja e tij me edukimin mjedisor
Përshkallëzimi i kërkesave nga njëra shkallë e kurrikulës në tjetrën
Hapësirat që krijon kurrikula e re për të trajtuar aspekte të ndryshme të mbrojtjes së zonave në Shqipëri në arsimin e mesëm të ulët Analiza e programeve të reja kurrikulare
Aktivitete edukuese dhe ndërgjegjësuese që mund të zhvillohen me fëmijët me fokus zonën e mbrojtur në arsimin fillor Punë në grupe
Aktivitete edukuese dhe ndërgjegjësuese që mund të zhvillohen me fëmijët me fokus zonën e mbrojtur në arsimin e mesëm të ulët Punë në grupe

Mjetet ndihmëse:

✓ Kompjuter dhe Video- projektor, që do të përdoren nga trajnuesi për të realizuar trajnimin.

b) Detyra për të trajnuarit

- Përgatitja e një aktiviteti ditor të lidhur me një nga çështjet e edukimit mjedisor.
- Planifikimi i një projekti ndërlëndor.

c) Literatura e rekomanduar

- Korniza kurrikulare e arsimit parauniversitar
- Kurrikulat bërthamë
- Programet mësimore të Arsimit fillor, të Biologjisë, dhe të fushës "Shoqëria dhe mjedisi"

Veprimtari praktike

MJEDISI LOKAL - TIPARET E MJEDISIT NATYROR

1. Përbërësitë e mjedisit natyror.
2. Relievi, tiparet e përgjithshme dhe elementët përbërës të tij .
3. Klima dhe mikroklimat e mjedisit natyror lokal.
4. Ujërat sipërfaqësore, nëntokësore dhe pasuritë pyjore.
5. Bimësia dhe bota shtazore. Elementët përbërës të florës dhe faunës.

MJEDISI NATYROR DHE JETA E NJERËZVE

1. Ndikimi i mjedisit natyror lokal në jetën e njerëzve që jetojnë në të.
2. Ndikimi i veprimtarisë së njeriut në ndryshimin e mjedisit natyror .
3. Respektimi i mjedisit natyror dhe elementët përbërës të tij.

MBROJTJA E MJEDISIT QË NA RRETHON

1. Harta e florës dhe faunës në zonën tuaj.
2. Zhvillimi i mjedisit lokal dhe elementët përbërës të tij.
3. Faktorët që ndikojnë në pakësimin e hapësirave të gjelbra në zonën tuaj.
4. Roli i njeriut në mbrojtjen dhe dëmtimin e pasurive bimore e shtazore.
5. Bashkëpunimi komunitet-qeverisje lokale për ruajtjen e pasurisë bimore e shtazore në zonën tuaj.

INTERPRETIMI I HARTËS TOPOGRAFIKE TË MJEDISIT TUAJ LOKAL

Punë praktike: Njohja dhe interpretimi i hartës topografike sipas kriterëve të përcaktuara në legjendën e hartës për mjedisin tuaj lokal.

1. Interpretimi i hartës topografike të mjedisit tuaj lokal.
2. Njohja me elementët përbërës të hartës topografike si: qendra historike, lagjet e banimit, rrugët, ndërtesat arsimore, kulturore etj .
3. Vendndodhja e hapësirave dhe kurorës të gjelbër, agrikulturës dhe pyjeve në mjedisin tuaj lokal .
4. Interpretimi i hartës topografike të lagjes tuaj si pjesë përbërëse e mjedisit tuaj lokal.

NJOHJA NË TERREN E MJEDISIT QË NA RRETHON

Punë praktike: Një vështrim i përgjithshëm i mbi tiparet e relievit të mjedisit tuaj lokal duke përfshirë klimën, llojet e shkëmbinjve, bimësinë, botën shtazore, mineralet dhe burimet e energjisë.

1. Njohja me elementët përbërës të relievit të mjedisit tuaj lokal.
2. Njohja me llojet e shkëmbinjve, tokave, maleve si pjesë e rëndësishme e relievit.
3. Njohja me klimën dhe mikroklimat që veprojnë në mjedisin tuaj lokal .
4. Njohja me bimësinë dhe botën shtazore të mjedisit tuaj lokal.
5. Njohja me ujërat, burimet minerare dhe të energjisë në mjedisin tuaj lokal.

MODULI 3 - Riciklimi

“RRUGË” MESIMORE MBI TEMËN E MBETJEVE - DISA IDE PËR MËSUESIT

Shkollat mund të zbatojnë aktivitete të edukimit mjedisor që synojnë nxitjen e "kulturës së mjedisit" nëpërmjet rrugëve që promovojnë aftësinë për të krijuar një marrëdhënie të vazhdueshme me botën dhe me sfidat e mëdha të ditëve të sotme.

Aktivitetet kanë për qëllim futjen tek të rinjtë sjellje të përgjegjshme ndaj mjedisit, duke filluar nga kontekstet individuale të jetës dhe marrëdhënieve, për një zhvillim të plotë të identitetit, kulturave dhe qytetarisë.

Rrugët janë të strukturuar në projekte transversale dhe karakterizohen si laboratore kërkimore edukativ dhe dizenjimi i njohurive, ku të dish të bësh dhe të dish të jesh.

Projektet dhe ekspozitat synojnë ti japin vlera: përvojës, vëzhgimin, marrëdhënien shkollë-territor, kompleksitetin, punën në terren, transversalitetin, ndryshimin, fleksibilitetin, vlerësimin e diferencave, ndjenjën e limitit, përgjegjësitë personale.

Projektet synojnë në:

te sensibilizojnë mbi problematikat mjedisore

- ✓ të sensibilizojë studentët, familjet dhe në përgjithësi komunitetin lokal dhe administratorët komunal mbi problemet mjedisore;
- ✓ të nxisin procese arsimore bashkëkohore për të nxitur ndryshime në sjellje dhe zakone, duke promovuar respekt ndaj mjedisit;
- ✓ të shpërndajë e informacione dhe njohurive mbi çështjet mjedisore dhe të inkurajojë pjesëmarrje në proceset vendimmarrëse në lidhje me mjedisin;
- ✓ të inkurajojë punën bashkëpunuese që përfshin aktorë të ndryshëm që veprojnë në këtë fushë, duke lehtësuar ngritjen e rrjeteve lokale që synojnë zhvillimin e iniciativave për menaxhimin e qëndrueshëm të mjedisit dhe burimeve të tij.
- ✓ të promovojë "ndjenjën e përkatësisë" në mjedisin e vet të jetesës për të arritur aftësinë e të "mëduarit globalisht" duke marrë pjesë në gjërat e botës;
- ✓ të njohin në tërësi mjedisin natyror dhe atë të krijuar nga njeriu, ekologjik, teknologjik, social, legjislativ, kulturor dhe estetik.

TORKA DHE MBETJET

Çështjet mjedisore, në veçanti ato që lidhen me problemin e mbetjeve, janë të lidhura ngushtë me sjelljen individuale të subjekteve të ndryshme, qofshin prodhues apo konsumatorë. Në fakt, një nga problemet më serioze mjedisore të shoqërive perëndimore është rritja e vazhdueshme e prodhimit të mbeturinave për frymë.

KURRIKULA

Projekti i propozuar këtu është transversal sepse mbeturinat gjithmonë kanë ndikuar në mjedis, duke ndikuar në aspektin urban dhe natyrën në të cilin jetojmë.

Objektivi

- të inkurajojnë të nxënësit dhe familjet e tyre përhapjen e një mentaliteti në favor të grumbullimit të diferencuar të mbeturinave, duke nënvizuar rëndësinë e bashkëpunimit të të gjithëve për një menaxhim racional të mbeturinave. Rritjen e vetëdijes për ekzistencën dhe rëndësinë e problemit të mbeturinave dhe asgjësimit të tyre, me vëmendje të veçantë për materialet që mund të rikuperohen;
- t'u mësojë fëmijëve rëndësinë e ekzistencës së qendrës së grumbullimit të mbeturinave, t'i udhëzojë ata mbi llojet e mbeturinave si dhe të inkurajojë ripërdorimin e tyre;
- të nxisi ndjeshmërinë e fëmijëve për grumbullimin e diferencuar dhe përdorimin e qendrës së grumbullimit nëpërmjet laboratorëve për klasat që çojnë në një njohuri të thelluara të materialeve të riciklueshme.
- të zbatojnë praktika të mira që synojnë reduktimin e prodhimit të mbetjeve

1. TOKA DHE MBETURINAT: A ËSHTË E MUNDUR BASHKËKZISTENCA? KOMPOSTIMI

Kompostiera

Ju mund të realizoni një kompostim (perzierje) "bëje vetë" në kopshtin e shkollës (në internet ju mund të gjeni udhëzimet).

Nxënësit mund të përdorin kompostierën për të dhënë mbeturinat e tyre organike (koçani i mollës, lëkura banane, etj) që prodhojnë në shkollë çdo ditë, të japin udhëzimet e përdorimit për përdoruesit e tjerë si dhe të bëjnë panelet informuese për të shpjeguar se si është marrë perzierja dhe për çfarë mund të përdoret.

Shikoni me kalimin e kohës transformimin e mbeturinave organike në komposto (dekompozim, krimbat etj).

Përdorni në fund të vitit shkollor këtë komposto plehrash / tokë plehrash si tokë për mbjelljen e luleve në kopshtin e shkollës ose në parkun publik aty pranë.

Studioni se si mbeturinat organike treten në botë dhe në histori (me dëshmi dhe intervista nga familjet dhe komuniteti lokal).

2. MBLEDHJA DERË MË DERË? ... PO FALEMINDERIT

Hedhja e mbeturinave gjithmonë ka pasur një ndikim të rëndësishëm në mjedis i cili ndikon në aspektin urban dhe atë natyror në të cilin jetojmë. Kjo çon në vendosjen dhe zbatimin e

KURRIKULA

zgjedhjeve dhe sjelljeve konkrete për të zvogëluar prodhimin e mbeturinave përmes sistemit të grumbullimit "derë më derë".

Objektivat:

- Të zhvillohet sistemi i grumbullimit "Derë më Derë" në komunitetin e shkollës;
- hartimin e materialit informativ që mund t'u dërgohet familjeve nga organet përgjegjëse për menaxhimin e shërbimeve të higjienës urbane;

Struktura e projektit - Çfarë është mbeturina dhe llojet e ndryshme të mbeturinave; grumbullimi i ndarë i mbetjeve; ndikimi i mbeturinave në mjedis; - të njohim kompaninë komunale që ofron shërbimin e menaxhimit të mbeturinave; - analiza e gjendjes aktuale të grumbullimit të mbeturinave në komunën ku gjendet shkolla. - Studimi i riorganizimit të shërbimit të menaxhimit të mbetjeve - nxënësit mund të përgatisin (dhe pastaj të vlerësojnë) një pyetësor që do t'u dorëzohet prindërve dhe të njohurve për të vlerësuar shkallën e kënaqësisë me sistemin e përdorur nga bashkia për përpunimin e mbetjeve ose stimulimin e grumbullimit të ndarë në burim.

- Cikli i jetëgjatësisë së disa ndarjeve meceologjike. - Komunikimi mjedisor lidhur me mbeturinat; - klasa, e ndarë në grupe të vogla, do të thellojë njohuritë mbi ciklin jetësor të një prej ndarjeve meceologjike: organike, plastike, qelqi, metale, bateri, letër; - forum për shpërndarjen e rezultateve. - fëmijët do të mësojnë të shikojnë, të trillojnë, të luajnë me fjalë, të përdorin mjete teknologjike (si kamera dhe/ose video kamera), për të ekspozuar pikëpamjet e tyre mbi problemin e mbeturinave, në veçanti duke u përpjekur të prodhojnë slogane për të dekurajuar braktisjen e mbetjeve në territor dhe/ose djegien e tyre; - praktikë në terren.

Strategjitë operationale / organizative / kohore

Është e nevojshme të përfshihen realitetet lokale më të interesuara në këtë temë, siç janë Administratat Komunale dhe rrethi, OJQ-të aktive mbi çështjet e mjedisit dhe menaxhimin e mbeturinave si dhe operatorët e sektorit privat. Vizitat në impiantet e përpunimit të llojeve të ndryshme të mbeturinave. Ndër këto: vend depositimet e mbetjeve, impiantet e përpunimit të letrës apo impiante multi-materiale.

3) Ripërdorimi: Bankoja e lodrave

Tregu i fëmijëve do të rinovohet duke u pasuruar me mënyra të reja zbatimje. Ajo shndërrohet në një lojë të mrekullueshme për të gjetur veten dhe për të bërë njohje të reja, të argëtoheni dhe t'i kushtoni një pjesë të kohës tuaj solidaritetit. Ata shkëmbejnë lodra, libra, përralla etj duke u bërë kështu një pjesë e fëmijërisë së secilit. Ajo gjithashtu bëhet një mundësi për të bërë lojëra të

KURRIKULA

ndryshme, animacione, punëtori kreative dhe të jetojnë shumë orë në një shkollë mikpritëse, e cila është një mik i fëmijërisë dhe adoleshencës.

Objektivi:

- ✓ të nxitë programet e edukimit mjedisor të kërkim-veprimit;
- ✓ të forcojë veprimin edukativ të projektit duke ofruar shërbime dhe mjete në të cilat varet zbatimi i praktikave të mira;
- ✓ krijimi i një "ure" midis shkollave (personeli, nxënës) dhe autoritetet lokale, shoqatat etj., të cilat mbështesin qëllimin për zvogëlimin e konsumit; - të stimulojë një ndryshim real social, ku vlerat e integritit, bashkëpunimit, dhurimit, mbrojtjes së mjedisit dhe praktikave të mira janë gurët kryesorë;
- ✓ të inkurajojnë bashkëpunimin me institucionet dhe shoqatat që veprojnë në terren për menaxhimin e çështjeve të mbetjeve dhe për aktivizimin e proceseve arsimore dhe informative;
- ✓ identifikojnë dhe vlerësojnë ndikimin e veprimit arsimor duke vlerësuar objektivat e arritura nëpërmjet të dhënave reale të ndryshimeve në sjellje.

Struktura e projektit: Përgatitja brenda shkollave të vendeve të veçanta për shkëmbimin e lodrave që nuk përdoren më nga fëmijët.

Strategjitë operacionale/organizative/kohore: Projekti parashikon përfshirjen e shoqatave, institucioneve, bibliotekave në zonë.

4. THUAJ, BËJ, KRIJO ... TË MËSOJMË TË RICIKLOJMË

Projekti synon të bëjë letër të ricikluar në shkollë duke e kthyer atë në llapa, (qull) letrën që nuk është më e nevojshme dhe pastaj duke e lënë atë të thahet (fazat e ndryshme mund të gjenden në internet).

Projekti:

- ✓ synon të shpjegojë se si "riciklimi" nuk është asgjë më shumë se akti i thjeshtë i modifikimit të një objekti dhe kthimi i tij për një përdorim tjetër për të shmangur hedhjen e tij
- ✓ synon të edukojë në mënyrë që të shmangim shpërdorimet
- ✓ gjithashtu na lejon të reflektohem mbi përdorimin e letrës me kalimin e kohës dhe evoluimin e saj të mundshëm (e-libër, zvogëlimin e gazetave të shtypura në favor të lajmit në internet, nevojën për të zvogëluar ripërdorimin e letrës në praktikat e përditshme etj)
- ✓ synon të identifikojë rregullat e mirësjelljes që mund të reduktojnë konsumin e letrës në shkollë dhe në shtëpi dhe të inkurajojnë riciklimin e saj.
- ✓ ju lejon të bëni produkte letre (monumente, objekte, etj.) dhe ndoshta t'i shfaqni ato në një ekspozitë në shkollë ose në vende të tjera.

5. IDEIMI I NJË FUSHATE PROMIVIMI

Projekti ka për qëllim t'i bëjë fëmijët të ideojnë një fushatë të vërtetë promovimi për të bindur komunitetin që të reduktojë mbeturinat, ti shmangë ato dhe të mbledhë në mënyrë të diferencuar. Mund të ketë si objekt mbetjet në kuptimin e përgjithshëm por edhe një lloj të vetëm (letër, plastikë, vaj gatimi etj.).

Pjesa e parë fokusohet në llojet e ndryshme të mbeturinave dhe në një kërkim për fushatat informative të përdorura në Shqipëri dhe në vende të tjera për mbetjet. Pastaj çdo klasë (ose grup) mund të përdorë mënyra të ndryshme (poster, broshurë, video clip, këngë, etj.) të komunikimit për të paketuar dhe dërguar mesazhin e tyre.

EKSPOZITË INTERAKTIVE “MË SHUMË APO MË PAK MBETJE”

E gjithë ekspozita sillet rreth temës së plehrave në përgjithësi, me theks të veçantë në temën "mbeturina". Duke ofruar një sërë informacionesh, ne do të përpiqemi të sensibilizojmë vëzhguesit, duke i bërë ata më të vetëdijshëm mbi rëndësinë e këtij problemi. Ekspozita mund të jetë në hapësirat e ndryshme të shtëpisë: salla e hyrjes, dhoma e ngrënies, bodrumi, dhoma e ndejties, kuzhinën, pra ambientet ku kryhet prodhimi i mbeturinave. Nëpërmjet lojërave interaktive, vizitori është mund të edukohet për praktika të mira.

Cfarë mësojnë?

- "identifikojnë" paketimet me ndikim më të ulët mjedisor;
- të përcaktojnë numrin e koshave "një përdorimsh" të cilët mund të shmangen dhe mund të përzgjidhen koshat e ripërdorshëm;
- të mësojnë për të riparuar gjëra të thjeshta;
- të njohin paketimet e ndryshme dhe zbulojnë origjinën e tyre;
- ekspozita gjithashtu mund të ketë produkte të bëra me dorë prej mbeturinave (letër, plastike, tapa etj)

Drejtuar Shkollave fillore dhe 9-vjeçare.

Struktura e ekspozitës mund të ndryshojë në varësi të llojit të vendeve në dispozicion.

Aktivite shtesë që mund të realizohen me klasat e hapura:

Riciklimi i tapave të shisheve për të dizenuar një element karakteristik të Zonës së Mbrojtur.

Objektivi: Duke qenë se qëllimi kryesor i projektit lidhet me zonat e mbrojtura dhe edukimin mjedisor, nëpërmjet këtij aktiviteti synohet zgjerimi i njohurive të fëmijëve mbi elementët karakteristikë të zonës së tyre të mbrojtur dhe përforcimi i të kuptuarit të natyrës dhe mbrojtjes së saj nëpërmjet ripërdorimit të objekteve të riciklueshme.

Struktura e aktivitetit: Nxënësit janë elementi kyç, si një brez i ardhshëm, të cilët duhet të jenë gjithmonë në kontakt me mjedisin dhe si duhet t'a mbrojnë atë, në mënyrë që të rritet ndërgjegjësimi individual dhe nëpërmjet tyre çdo element i këtij zinxhiri.

Përfshirja e fëmijëve në disenjimin e një tabloje të përbashkët me një karakteristikë të zonës së mbrojtur, që në rastin e Bredhit të Hotovës, do jetë "Bredhi" dhe "Ariu" do të luaj një rol mjaft të rëndësishëm në radhë të parë në bashkëpunimin e tyre për të nxjerrë një punë finale të mënyrës si ata e kuptojnë mjedisin dhe së dyti duke rritur imagjinatën dhe aftësinë për të përdorur objekte të riciklueshme dhe rëndësinë që ka ripërdorimi i tyre, si një mënyrë për të sjell ndikime më të pakta në mjedis. Puna finale do të nxis dëshirën e tyre për të realizuar gjëra të tilla edhe në mënyrë individuale në të ardhmen.

Strategjia organizative: Ndarja e nxënësve në grupe sipas klasave dhe realizimi i një tabloje me një karakteristikë të zonës së mbrojtur nga secili grup; përdorimi i tapave më madhësi të ndryshme të shisheve, rrobave që nuk përdoren më, plastikave, kartonave, letrave me ngjyrë, të mbledhura nga nxënësit që në momentin e lajmërimit të mësuesve lidhur me aktivitetin e ardhshëm.

Përdorimin e shisheve plastike si një mënyrë për të gjelbëruar ambientin e shkollës

Objektivi: Në mënyrë që nxënësit të jenë sa më të lidhur me çdo element të natyrës, është e rëndësishme që ata të dinë të ndërtojnë një pjesë natyre brenda ambienteve ku ata rriten e mësojnë.

Struktura e aktivitetit: Kur bëhet fjala për natyrë, së pari duhet të dimë si funksionon natyra. Ndërtimi i një kopshti të vogël nga vetë nxënësit brenda ambienteve të shkollës, do të rris aftësitë e tyre për të punuar për një jetë të shëndetshme dhe për t'u njohur më nga afër me proceset natyrore, siç mund të jetë rritja e një bime. Përdorimi i shisheve të plastikës në vend të një vazoje do të ndikoj në mendimin e fëmijës, në mënyrë që ai të kuptoj se asgjë nuk duhet shpërdoruar, por ajo

KURRIKULA

mund të ripërdoret për të krijuar dicka akoma dhe më të vlefshme. Asgjë nuk duhet të shkoj dëm.

Strategjia organizative: Përdorimi i një faqeje muri të shkollës për të vendosur shishe plastike të përmasave të njëjta, të lidhura me spango të trasha përgjatë gjithë gjatësisë së murit; aktivizimi i nxënësve në sigurimin e plehut dhe bimëve të ndryshme nga shtëpia e tyre ose jo, të cilat mund të jenë bimë aromatike ose zbukuruese; ndërtimi i një kopshti botanik për shkollën; përkujdesja në mënyrë të vazhdueshme për të.